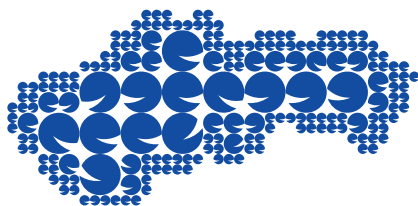

SLOVENSKÁ REČ

83 • 2018 • 1

ČASOPIS PRE VÝSKUM SLOVENSKÉHO JAZYKA
ORGÁN JAZYKOVEDNÉHO ÚSTAVU ĽUDOVÍTA ŠTÚRA SAV

Slovenská reč, časopis pre výskum slovenského jazyka. Založený v roku 1932.
Vydáva Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied v Bratislave

Slovak Language, Journal for the Slovak Language Research. Founded in 1932.
Published by Ľudovít Štúr Institute of Linguistics, Slovak Academy of Sciences in Bratislava

Hlavný redaktor/Editor-in-Chief: prof. PhDr. Slavomír Ondrejiovič, DrSc.
Výkonné redaktorky/Managing Editors: PhDr. Katarína Kálmánová, Mgr. Júlia Behýlová
Redakcia anglických textov/English Language Editor: Mgr. Júlia Behýlová

Redakčná rada/Editorial Board:

doc. PhDr. Ján Bosák, CSc. (Bratislava), PhDr. Klára Buzássyová, CSc. (Bratislava),
prof. PhDr. Juraj Dolník, DrSc. (Bratislava), prof. PhDr. Miroslav Dudok, DrSc. (Bratislava), prof.
PhDr. Ľubomír Ďurovič, DrSc. (Lund – Švédsko), prof. PhDr. Ján Findra, DrSc. (Banská Bystrica),
dr. sc. Siniša Habijanec, PhD. (Bratislava), prof. dr. Björn Hansen (Regensburg – Nemecko), PhDr.
Milan Harvalík, Ph.D. (Praha – Česká republika), doc. Mgr. Martina Ivanová, PhD. (Prešov), prof.
PaedDr. Ľubomír Kralčák, PhD. (Nitra), Associate Prof. Mark Lauersdorf, Ph.D. (Kentucky –
USA), PhDr. Milan Majtán, DrSc. (Bratislava), doc. Mgr. Gabriela Múcsková, PhD. (Bratislava),
doc. Mgr. Martin Ološtiak, PhD. (Prešov), prof. PhDr. Oľga Orgoňová, CSc. (Bratislava), doc.
Mgr. Martin Pukanec, PhD. (Nitra), prof. PhDr. Ján Sabol, DrSc. (Košice), prof. PhDr. Daniela
Slančová, CSc. (Prešov), Mgr. Jana Wachtarczyková, PhD. (Bratislava)

Technický redaktor/Technical Editor: Mgr. Vladimír Radik

Návrh a grafické spracovanie obálky/Design of the journal cover:
Mgr. Jana Wachtarczyková, PhD., Mgr. Martina Cebecauerová, PhD.

Periodicita/Periodicity:
vychádza 3-krát ročne/published 3 times per year

Adresa redakcie/Editorial Address:
Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, Panská 26, 811 01 Bratislava, Slovenská republika
tel.: +421 2 5443 1761, +421 2 5443 1762, e-mail: slovenska.rec@gmail.com

**Elektronická verzia časopisu je dostupná na internetovej adrese/The electronic version of
the journal is available at:**
<http://www.juls.savba.sk/ediela/sr/>

**Slovenská reč je citovaná v databázach/The Slovak Language is indexed by the following
databases:**

Bibliografia Językoznawstwa Slawistycznego (iSybislaw), EBSCO Discovery Service, European
Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS), Linguistic Bibliography
Online (Brill), Linguistics & Language Behavior Abstract – LLBA (ProQuest), Naviga (Softweco),
Scopus (Elsevier), Summon (Serials Solutions/ProQuest), The Central European Journal of Social
Sciences and Humanities (CEJSH), WorldCat (OCLC)

SCImago Journal Rank (SJR) 2016: 0,100
Source Normalized Impact per Paper (SNIP) 2016: 0,679
CiteScore 2017: 0,03

ISSN 0037-6981 (tlačená verzia/print)
EV 3695/09
ISSN 1338-4279 (online)
IČO vydavateľa 00167 088

OBSAH/CONTENTS SR 1/2018

ÚVODNÍK/EDITORIAL

- 3–6 **Európsky rok 2018 a slovenská jazykoveda**
European Year 2018 and Slovak Linguistics
Slavomír Ondrejovič

ŠTÚDIE A ČLÁNKY/STUDIES AND ARTICLES

- 7–22 **Implicitná a explicitná autoreferencia v dialógu**
Implicit and Explicit Self-referencing in the Dialogue
Jana Kesselová
- 23–34 **Kvantitatívna analýza polyfunkčného komponentu *sa* na báze Slovenského národného korpusu**
Quantitative Analysis of the Polyfunction Component *sa* on the Basis of Slovak National Corpus
Radovan Garabík – Agáta Karčová – Adriána Žáková
- 35–46 **O geografických názvoch z osobných mien so slovným základom *chot-***
Geographical Names from Personal Names with Word Basis of *chot-*
Imrich Horňanský
- 47–57 **Pamäť a regionálna toponymia (1. časť)**
The Memory and Regional Toponymy (Part I)
Gabriel Rožai

DISKUSIE A ROZHĽADY/DISCUSSIONS AND HORIZONS

- 58–75 **Antroponymá používateľov sociálnej siete Facebook ako súčasť antroponymického komunikačného registra**
Anthroponyms of Facebook Users as a Part of the Anthroponymic Communication Register
Jaromír Krško

SPRÁVY/REPORTS

- 76–90 **Správa o činnosti Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV za rok 2017**
Activity Report of Ľudovít Štúr Institute of Linguistics SAS for the Year 2017
Bronislava Chocholová

91 – 99 **Slovko 2017. Počítačové spracovanie prirodzeného jazyka, korpusová lingvistika, terminológia a e-terminológia**

Slovko 2017. Natural Language Processing, Corpus Linguistics, Terminology, e-Terminology

Agáta Karčová – Miroslav Zumrík

100 – 104 **Jazykové problémy, ktorých riešenie sa ťažko hľadá**

Language Problems That are Hard to Solve

Lenka Očetová

105 – 110 **Knižný vedecký debut nitrianskeho lingvistu**

Scientific Debut Book of the Linguist from Nitra

Miroslav Kazík

RECENZIE/REVIEWS

111 – 113 **SABOL, Ján – ZIMMERMANN, Július: Akusticko-auditívna komunikácia**

SABOL, Ján – ZIMMERMANN, Július: Acoustic-Auditory Communication

Iveta Bónová

114 – 116 **Nový encyklopedický slovník češtiny online**

New Encyclopedic Dictionary of Czech Available on the Internet

Jaromír Krško

ROZLIČNOSTI A ROZHOVORY/MISCELLANEA AND INTERVIEWS

117 – 118 **Špicbergy a/alebo Svalbard?**

Spitsbergen and/or Svalbard?

Jozef Genzor

119 – 120 **ZÁPISNÍK BIBLIOGRAFA/BIBLIOGRAPHER'S NOTES**

Júlia Behýlová

EURÓPSKY ROK 2018 A SLOVENSKÁ JAZYKOVEDA

Zasa raz nadišiel nový rok, ktorý je tentoraz plný okrúhlych výročí, formujúcich v dobrom i zlom naše dejiny. Pripomeňme, že práve v roku 2018 uplynulo 100 rokov od vzniku Československa (1918), že práve teraz ubehlo 70 rokov od komunistického prevratu („Vít'azného Februára“ 1948), že prešlo 50 rokov od tzv. bratskej pomoci u nás (1968) a že už 25 rokov samostatne funguje Slovenská republika (od 1993). To, čo je pre slovenskú jazykovedu v tomto kontexte osobitne dôležité, je, že pred trištvrte storočím (teda pred 75 rokmi) vznikol 1. apríla 1943 Jazykovedný ústav L. Štúra Slovenskej akadémie vied a umení (ďalej SAVU). Niektoré tieto termíny si zaslúžia aspoň krátke pripomenutie aj v tomto úvodnom článku Slovenskej reči roku 2018.

Oficiálne je rok 2018 rokom, o ktorom zástupcovia Rady Európy a Európskeho parlamentu rozhodli, že bude *Európskym rokom kultúrneho dedičstva*, čo znamená, že by sme mohli v tomto roku očakávať oslavy rozmanitosti a bohatstva európskeho dedičstva vrátane rozmanitosti a bohatstva jednotlivých jazykov a ich jednotlivých podôb. Európa sa môže pochváliť, ako je známe, mimoriadnym jazykovým bohatstvom a rôznorodosťou, keďže používame viac ako 200 európskych jazykov a asi 60 regionálnych či menšinových jazykov. Pripomíname si to každoročne aj 26. septembra na Európsky deň jazykov. Čo sa týka slovenčiny, tá je od 1. mája 2004 oficiálnym jazykom Európskej únie. Z hľadiska počtu nositeľov je to tzv. miliónový jazyk, ktorý má svoj materský štát a zrejme aj vďaka tomu plní všetky funkcie, ktoré sa naň kladú, nie je nikým a ničím ohrozovaný a je relatívne dobre opísaný.¹

Európske spoločenstvo poňalo spomínané európske dedičstvo v rámci roka 2018 veľmi široko. Do kultúrneho dedičstva patria podľa oficiálneho komuniké Európskeho parlamentu všetky zdroje z minulosti v rôznych formách i aspektoch. Ide teda o najrozmanitejšie pamiatky, lokality, tradície, ako aj o zachované znalosti a prejavy ľudovej tvorivosti, no i o zbierky, ktoré uchovávajú múzea, knižnice a archívy. Cieľom tejto iniciatívy je zvýšiť povedomie o európskej histórii, jej hodnotách a posilniť pocit európskej identity. Zároveň sa ňou upozorňuje, ako zdôrazňuje aj Rada, na vlastné (domáce) kultúrne dedičstvá, no je to aj výzva, ktorej Európa čelí pri prechode na digitálne technológie. Nejde teda len o orientáciu na minulosť, ale aj na súčasnosť a budúcnosť.

Zdôraznime tu ešte aspoň jednu okolnosť, že to bolo práve po roku 1918, keď sa po skončení 2. svetovej vojny začala slovenská jazykoveda rozvíjať aj inštituci-

¹ (porov. Ondrejovič, 2008, 2009).

onálne. Najprv na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave, neskôr v Jazykovednom ústave SAVU a o niečo neskôr na mnohých ďalších univerzitách na Slovensku. Práve po roku 1918 vyrástla prvá generácia slovenských jazykovedcov a iba odvtedy možno hovoriť o slovenskej jazykovede v európskom zmysle, čo potvrdzujú aj neprekonateľné bibliografie slovenskej jazykovedy od Ladislava Dvonča.

Pri tejto príležitosti zopakujeme², že Jazykovedný ústav SAVU bol oficiálne založený 1. apríla 1943. U nás sa prvý apríl zväčša nepovažuje za dátum vhodný na polozenie základného kameňa akejkolvek serióznej a významnej vedeckej inštitúcie. Ústav však pokračuje bez najmenšieho zaváhania vo svojej práci už sedemdesiatpäť rokov. Rok založenia ústavu 1943 bol zároveň rokom stého výročia štúrovskej kodifikácie spisovnej slovenčiny, presnejšie onoho legendárneho hľbockého stretnutia, na ktorom sa Ľudovít Štúr, Jozef Miloslav Hurban a Michal Miloslav Hodža dohodli na báze novej spisovnej slovenčiny. Začiatkom roku 1952 sa Jazykovedný ústav premenoval na Ústav slovenského jazyka, aby v roku 1953 potom prešiel spolu s ostatnými existujúcimi ústavmi do rámca novozaloženej Slovenskej akadémie vied (SAV). Od 1. januára 1967 dodnes nesie toto pracovisko názov Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied. Do jeho názvu sa teda dostalo aj meno kodifikátora súčasnej spisovnej slovenčiny Ľudovíta Štúra, na ktorého sme si s plnou sústredenosťou spomenuli nedávno v tzv. štúrovskom roku (2015). V roku 1967 sa táto honorifikácia inštitúcie prostredníctvom mena Ľ. Štúra odôvodňovala najmä tým, že hoci sa v ústave naďalej rátať so všestranným výskumom slovenského jazyka, od jeho premenovania sa mal klásť ešte zásadnejší dôraz najmä na dve zložky: na modernosť (modernizáciu) jazykovedného výskumu a na ešte väčšiu starostlivosť o kultúru reči. Tento svoj program plní ústav doteraz, hoci sa, pravdaže, nevyhol a ani nemohol vyhnúť viacerým metamorfózam aj v definovaní svojho poslania. Menil sa aj vzťah medzi Jazykovedným ústavom a slovakistickými pracoviskami na slovenských univerzitách, ktoré mohli postupne preberať témy vo vzťahu k Jazykovednému ústavu komplementárne. Kým do istého času Jazykovedný ústav obhospodaroval slovakistický jazykovedný výskum v rámci svojich siedmich oddelení vo väčšine disciplín: 1. oddelenie súčasného jazyka, 2. oddelenie súčasnej lexikológie a lexikografie, 3. oddelenie jazykovej kultúry a terminológie, 4. dialektologické oddelenie, 5. oddelenie dejín slovenčiny, onomastiky a etymológie, 6. oddelenie spracúvania lingvistickej dát a 7. oddelenie Slovenského národného korpusu (Ondrejovič, 2004), dnes niektoré témy (fonológia, štylistika, parolová lingvistiká, pragmalingvistiká, dejiny slovenského jazyka, syntax, frazeológia a niektoré ďalšie) obsadili dominantne slovakistické pracoviská na univerzitách v Bratislave, Prešove, Košiciach, v Nitre, Banskej

² Pred piatimi rokmi sme si na tomto mieste pripomenuli výročie vzniku našej akademickej jazykovednej inštitúcie v úvodníku s názvom *70 rokov (ne)samozrejmosti* (porov. Wachtarczyková, 2013).

Bystrici a v Ružomberku. V iných sa akademicko-univerzitný výskum zdvojuje, napr. v oblasti onomastiky.

V súvislosti so založením ústavu nemožno však zabudnúť predovšetkým na jedného z najagilnejších zakladateľov Slovenskej akadémie vied a umení, ktorým bol jazykovedec – akademik Ľudovít Novák a zároveň generálny tajomník SAVU. Fakt, že pri zrode celej akadémie stál jazykovedec, má svoju logiku, pretože v dejinách Slovenska na čele emancipačných snáh a zakladateľských aktivít slovenského národa neraz stáli práve jazykovedci. Stačí si spomenúť na vedúce osobnosti našich dejín, ako bol Ľudovít Štúr, Jozef Miloslav Hurban a Michal Miloslav Hodža. A opäť nie je náhodné, že z podnetu Ľudovíta Nováka, ktorý dôverne poznal organizovaný vedecký výskum vo vtedajšej Európe, bola založená akadémia tzv. širokého profilu a zároveň akadémia pracovného typu. Jazykovedný ústav bol jedným z prvých ústavov vtedajšej novej akademickej inštitúcie³, čo je takisto v súlade s logikou dejín. Z európskych dejín vieme, že vznik viacerých európskych akadémií vrátane povestnej Accademie della Crusca⁴ alebo Académie française⁵, bol motivovaný potrebou zachytiť bohatstvo národného jazyka a ich prvoradou úlohou bolo práve zostavenie slovníka príslušného národného jazyka. Samozrejme, ani v tom čase nešlo iba o zostavovanie slovníkov, ale vo všeobecnosti o pestovanie „vysokej jazykovedy“. Vznik SAVU mal pritom „posilniť národné sebavedomie“ nielen novými poznatkami o jazyku, ale aj o histórii, kultúre, hudbe a vzdelanosti vôbec, čo sa prejavilo aj v tom, že prvých päť ústavov bolo z oblasti „duchovných“.

Aktuálnej spoločenskej situácii sa nevyhnutne prispôsobuje nielen fungovanie jazykovednej inštitúcie, ale aj misia nášho najstaršieho slovenského vedeckého časopisu Slovenská reč, ktorý je jedným z troch publikačných orgánov ústavu. Niet pochyb, že aj náš časopis patrí ku kultúrnemu dedičstvu Slovenska, pričom v poslednom období redakčné úsilie smerovalo k tomu, aby časopis získal aj európsky rozmer. Podarilo sa to od roku 2011, keď Slovenskú reč zaradilo vydavateľstvo Elsevier do svojej bibliografickej, citačnej a abstraktovej databázy Scopus. Aby sa časopis v databáze udržal, musí spĺňať náročné kritériá nielen z hľadiska obsahovej náplne a úrovne publikovaných textov, ale vyžaduje sa aj vyspelý redakčný manažment. Momentálne databáza Scopus eviduje 186 textových položiek, ktoré indexátori Scopusu vybrali z časopisu Slovenská reč. V roku 2017 do databázy vybrali ďalších 15 textov. Dá sa povedať, že z hľadiska početnosti textov, ktoré zastupujú slovenskú jazykovedu v európskom priestore, plní Slovenská reč úlohu „vlajkovej lode“.

³ Okrem JÚ to boli 4 ďalšie ústavy tzv. duchovnej sekcie vedy – Historický, Literárnovedný, Zemepisný a Hudobnovedný ústav SAVU (porov. Hudek, 2010). Za tieto doplnenia v príspevku ďakujem anonymnému posudzovateľovi.

⁴ Florencia, oficiálne 1585

⁵ Paríž, 1635

Veríme, že aj v tomto roku sa podarí udržať a upevniť status časopisu v európskom vedeckom priestore. Ak sa to podarí, tak najmä vďaka všetkým, ktorí sú na „našej palube“ – či už autori textov, posudzovatelia, redaktori, ale aj čitatelia ako adresáti, používatelia a zhodnocovatelia vedeckej informácie. Želáme hodnotné nápady a dobrý vietor do plachiet aj v tomto roku všetkým, ktorí spolu s nami pokračujú v práci na jazykovednom poli, najmä však tým, ktorí vedia, že pritom musia v danej oblasti stále znovu a znovu dokazovať nielen svoju kvalifikovanosť a kompetenciu, ale aj adaptabilitu, flexibilitu a vycibrený jazykový cit.

Literatúra

- HUDEK, Adam: Vznik a vývoj SAVU v rokoch 1942 – 1945. In: Forum historiae, 2011, roč. 5, č. 1, s. 37 – 55. Dostupný na <http://forumhistoriae.sk/documents/10180/12610/hudek.pdf> [cit. 5. 3. 2018].
- ONDREJOVIČ, Slavomír: Jubileum Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV – ohniska lingvistického výskumu na Slovensku. In: Slovenské pohľady na literatúru, umenie a život, 2004, roč. 4 + 120, č. 7 – 8, s. 179 – 186.
- ONDREJOVIČ, Slavomír: Slovenský jazyk, jazyky na Slovensku. Bratislava: Úrad vlády Slovenskej republiky 2008. 32 s.
- ONDREJOVIČ, Slavomír: The Slovak Language, Languages in Slovakia. Bratislava: Ministry of Foreign Affairs of the Slovak Republic 2009. 31 s.
- WACHTARCZYKOVÁ, Jana: 70 rokov (ne)samozrejmosti. In: Slovenská reč, 2013, roč. 78, č. 1 – 2, s. 4 – 6.

Slavomír Ondrejovič

IMPLICITNÁ A EXPLICITNÁ AUTOREFERENCIA V DIALÓGU

Jana Kesselová

Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove

Ul. 17. novembra 1

080 01 Prešov

e-mail: jana.kesselova@unipo.sk

KESSELOVÁ, Jana: Implicit and Explicit Self-referencing in the Dialogue. *Slovak Language*, 2018, Vol. 83, No 1, pp. 7-22.

Abstract: The study explores when and why speakers in the dialogic communication refer to themselves through a combination of the verbal person with the personal pronoun *I (ja)* (i.e., an explicit self-reference), even though a verb endings alone indicate the person in the Slovak language. Traditionally, expressiveness, emotionality, emphasis and functional sentence perspective are considered to be the cause for explicit self-referencing. In this paper, we focus on two questions: (a) What are the verbs' semantic classes that are used preferentially in the dialogue in the 1st person singular form? (b) Which verbs are used with the explicit self-reference most frequently? The research shows, that cognitive verbs (and those representing the inner world of the speaker) are among the verbs with the highest degree of explicit self-referencing. The paper concludes with the case study of explicit self-reference using cognitive verb *I do not know (ja neviem)* as an example compared to implicit self-reference (*neviem*). We used the text-corpus method. The findings of the study are interpreted within the salience theory.

Key words: self-reference, pronoun *I*, spoken communication, Slovak language

Úvod

Použitie explicitnej autoreferencie, t. j. kombinácie tvaru 1. osoby singuláru verba s osobným zámenom *ja* ako odkazu na hovoriaceho, sa v slovenčine vysvetľuje rozlične: gramatickými, štylistickými a rytmickými dôvodmi (Oravec, 1961, s. 199 – 205), kategóriou určenosti¹ (Buzássyová, 1977, s. 65), expresívnosťou (Findra, 2004, s. 69), emocionálnou, emfázou a príznakovosťou (Šikra – Furdík, 1982, s. 136), komunikačnými funkciami výpovedí (Kesselová, 2005, s. 129 – 141; Bodnárová, 2016, s. 107 – 124), osobitosťami komunikačného registra (Slančová, 2014,

¹K. Buzássyová (1977, s. 65) skúma zámená v rámci kategórie určenosti. Autoreferencia sa skúma v špecifických konštrukciách typu *ja som inžinier – ja ako inžinier – ja, inžinier*; a to v slovenčine a maďarčine. Substantívum sa v týchto konštrukciách z neurčeného mení na určené, čo autorka pokladá za jeden z dôkazov, že kategória určenosti v slovenčine síce zanikla, avšak jej skryté prejavy pretrvávajú, napríklad v špecifických funkciách zámen.

s. 228 – 242). V českej literatúre sa za rozhodujúci činiteľ explicitného odkazovania na hovoriaceho tvarom verba a osobným zámenom pokladá aktuálne členenie vety (Štícha, 2010, s. 227 – 232). Dosiaľ nepovšimnutý zostal vzťah medzi sémantikou verb a explicitnou autoreferenciou v interakčnej dynamike rozhovoru, počas ktorého hovoriaci orientuje pozornosť raz na seba samého, inokedy do centra pozornosti vysúva objekt komunikácie alebo sa obracia na adresáta. V prípade, keď sa jazykom „sprostredkúva vnútro hovoriaceho“, Karl Bühler (cit. podľa Auera, 2014, s. 32) uvažuje o expresívnej funkcii jazyka, a to na rozdiel od reprezentatívnej funkcie, ktorá je orientovaná na referovanie o predmete mimojazykovej skutočnosti, a apelovej funkcii jazyka, ktorej podstatou je orientácia na adresáta. To implikuje, že voľba medzi implicitnou autoreferenciou (tvar verba v 1. osobe sg.) a explicitnou autoreferenciou (kombinácia verba v 1. osobe sg. s osobným zámenom *ja*) by mohla mať aj hlbšiu motiváciu a súvislosť s funkciou, akú jazyk v momente rečového aktu plní. Striedanie funkcií v dynamike interakcie by zasa mohlo súvisieť so zmenami v zameraní pozornosti raz na objekt, o ktorom sa hovorí, inokedy na adresáta, s ktorým sa hovorí, alebo na subjekt, ktorý hovorí. Pri formulácii hypotézy o zmene pozornosti sa opierame o tvrdenie E. Hajičovej a J. Vrbovej (1982, s. 107),² podľa ktorých počas diskurzu sumu „vedenia“ hovoriaci hodlá zdieľať s adresátom a prispôbovať ju s ohľadom na to, čo je v danom okamihu „v centre pozornosti“. Každá výpoveď má vplyv na hierarchiu salientnosti, avšak nie každá zmienka o objekte má rovnaký efekt. Neskôr v súvislosti so salientnosťou E. Hajičová uvádza (2017): „...rôzne elementy vyskytujúci sa v diskurzu môžu mať či v prúběhu diskurzu nabývať rôzne stupne prominencie a tento prúběh se pak odráží ve stavbě jednotlivých výpovědí, z nichž se diskurz skládá, i ve stavbě diskurzu jako celku“. Stupne prominencie sa študovali už v súvislosti s vizuálnou percepciou ako vzťah figúry a pozadia, ktorý v explanácii jazyka využíva hlavne kognitívna lingvistika, v štruktúrnej lingvistike ako aktuálne členenie výpovede, v textovej syntaxi ako hierarchizácia alebo reliéfizácia textovej informácie (Hoffmannová 2017). Napriek odlišným metodologickým východiskám majú uvedené prístupy spoločný menovateľ: implikujú, že výpovedný obsah hovoriaci nepodáva nezaujatým, indiferentným spôsobom. hierarchizácia výpovedného obsahu vypovedá o postoji hovoriaceho k obsahu, pričom vysúvanie a upozadovanie obsahových zložiek prebieha s rozličnou mierou explicitnosti. Novšie sa v zahraničných prístupoch pracuje s termínom salientnosť. Salientnosť sa vymedzuje ako „stupeň relatívnej prominencie informačnej jednotky v istom časovom bode v porovnaní s inými informačnými jednotkami“³ (Chiarcos – Claus –

² “During the discourse the stock of ‘knowledge’ the speaker assumes to share with the hearer and changes according to what is ‘in the centre of attention’ at the given time point. Each utterance has its influence on this hierarchy of salience; however, not every mentioning of an object has the same effect.”

³ Salience defines the degree of relative prominence of a unit information, at a specific point in time, in comparison to the other units of information (Chiarcos – Claus – Grabski, 2011, s. 5). Ide o pra-

Grabski, 2011, s. 5). Teória, ktorá pri vysvetľovaní výberu referenčného prostriedku počíta so zameraním pozornosti komunikačných partnerov (*focus of attention*), so zmenami tzv. pozornosťných stavov (*attentional states*) a prúdením pozornosti (*flow of attention*), je známa ako *centering theory* (Walker – Joshi – Prince, 1998, s. 1 – 28).

Všeobecne vymedzený termín salientnosť má mnoho konkretizácií a v rozličných prístupoch difúznou terminológiu. V jednej z verzí tejto teórie sa pracuje so salientnosťou v súvislosti s aktivizáciou prvkov spoločnej zásoby znalostí komunikantov a sleduje sa, od čoho závisí priradovanie stupňa aktivovanosti prvkom výpovede (hľadajú sa analógie medzi vizuálnou percepciou a produkciou/percepciou jazyka). Z hľadiska sledovanej témy (explicitná vs. implicitná autoreferencia) je potrebné uviesť, že napriek rozličným variáciám v prístupoch k modelu salientnosti sa výsledky experimentálnych aj empirických výskumov zhodujú v tom, že entita, na ktorú sa referuje zámenom, si uchováva vysoký stupeň salientnosti (Chiarcos – Claus – Grabski, 2011, s. 6). Pravidlo 1 (tzv. pronominalizačné pravidlo) hovorí, že najviac salientný referent a tzv. pozornosťné centrum poslucháča pravdepodobne pripadá na pronominálny výraz. Zmyslom štúdie je osvetliť jeden aspekt tejto problematiky – prominenciu hovoriaceho subjektu kódovanú súvyskytom verbálnej osoby s osobným zámenom v slovenčine.

Cieľ a metóda výskumu

Z predchádzajúceho vyplýva predpoklad, že ak sa na subjekt hovoriaceho referuje zámenom, pripisuje sa mu väčšia miera prominencie. Naopak, ak nie je vyjadrený zámenom, pozornosť sa sústreďuje na iný element vetnej štruktúry. Tento predpoklad implikuje potrebu jazykových evidencií, ktoré by platnosť predpokladu potvrdili, precizovali, resp. obmedzili či vyvrátili. Teória salientnosti vznikla na báze typologicky odlišného jazyka, než je slovenčina. Ak zoberieme do úvahy morfológický typ slovenčiny so zreteľnou diskrimináciou verbálnych tvarov a jednoznačnou identifikáciou hovoriaceho relačnou morfému verba, kombinácia verbálnej osoby s osobným zámenom je síce neekonomickým, avšak navzdory tomu používaným prostriedkom autoreferencie. Vystáva otázka: kedy sa subjekt hovoriaceho stáva prominentným členom výpovede a ako sa v slovenčine prejavuje zmena v zameraní pozornosti buď na hovoriaceho, alebo na iný element vetnej štruktúry?

Prvým krokom je výskum vzťahu medzi verbálnou osobou a autoreferenciou v dialogickej komunikácii v slovenčine z dvoch hľadísk:

a) z hľadiska sémantických tried verb, ktoré používatelia slovenčiny počas dialógu v 1. osobe sg. používajú preferenčne;

covnú verziu definície salientnosti, ktorá vzišla z diskusie počas workshopu MAD '05 (*6th International Workshop of Multidisciplinary Approaches to Discourse* v októbri 2005 v Chorine, Nemecko).

b) z hľadiska jednotlivých verb, preferenčne používaných v 1. osobe sg., pri ktorých explicitná autoreferencia dosahuje najvyššiu mieru.

Druhou časťou výskumu je prípadová štúdia kontextových aktualizácií vybraného verba *ja neviem* s explicitnou autoreferenciou v porovnaní s implicitným odkazovaním (*neviem*). Východiskom výskumu je databáza textov Slovenského hovoreného korpusu (s-hovor-5.0, rozsah 5 720 968 pozícií) a príslušné korpusové operácie (frekvenčné triedenie tvarov verb, pozitívny a negatívny filter na selekciu zámena *ja* v okolí verba, kolokačné paradigmy verb).

Implicitná autoreferencia a sémantické triedy verb

Korpus s-hovor-5.0 obsahuje 228 101 výpovedí s tvarom 1. osoby sg. Tieto tvary sme zoradili podľa frekvencie a sémanticky analyzovali tie, ktorých frekvencia dosahuje minimálne 50 výskytov (192 574 tvarov, čo predstavuje 84,4 % všetkých tvarov 1. osoby sg. v korpuse). Výskum sémantiky verb preferenčne používaných v ústne realizovanom dialógu v 1. osobe sg. ukázal, že takmer 90 % výskytov tvoria verbá z 5 sémantických tried: existenčné verbá (49 % výskytov), kognitívne verbá (16 %), komunikačné verbá (8 %), verbum posesívnosti (*mat'* 8 %) a modalitné verbá (7 %).

Prvou osobou sg. verba sa v dialógu prednostne referuje na:

a) Archetypálne aspekty, akými sú existencia a posesívnosť hovoriaceho⁴ (existenčné verbá 49 % výskytov: *byť, žiť, zažiť, prežiť, narodiť sa, stať sa*; posesívne verbum 8 % výskytov: *mat'*).

b) Inherentné, z perspektívy adresáta nepozorovateľné a z perspektívy hovoriaceho navonok „neukazované“ výseky jeho mentálneho sveta: kognitívne procesy a modalitné, hlavne vôľové akty.

Kognitívne verbá (16 %) označujú rôzne aspekty myšlienkových procesov. Verbá preferenčne používané v prvej osobe sg. referujú predovšetkým na subjekt, ktorý:

ba) informáciu, resp. schopnosť vlastní alebo nevlastní (*vedieť, nevedieť, poznať, nepoznať, rozumieť, nerozumieť, chápať, nechápať, uvedomiť si*);

bb) informáciu, resp. schopnosť aktívne alebo mimovoľne získať (*dozvedieť sa, čítať, zistiť, učiť sa, naučiť sa, študovať, pochopiť, prečítať, skúsiť*);

bc) informáciu v mentálnych procesoch spracúva (*myslieť, nemyslieť, rozmyšľať, rozhodnúť sa*);

bd) informáciu udržiava v pamäti, vyberá ju z nej a stráca (*pamätať si, nepamätať si, spomínať si, nespomínať si, zabudnúť, nezabudnúť*);

⁴ O archetypálnosti uvažujeme v duchu výkladu E. Fromma (1976, s. 27) tak, že 1. osoba sg. existenčných a posesívnych verb je odkazom na dva základné spôsoby existencie človeka: „... modus bytia a modus vlastníctva ako dva druhy orientácie voči sebe a svetu, dva odlišné druhy charakterovej štruktúry, z ktorých ten, ktorý prevláda, určuje celok ľudského myslenia, cítenia a konania.“

be) informáciu interpretuje s rôznym stupňom presvedčenia o jej platnosti (*dúfať, veriť, neveriť, tušiť, predpokladať*).

M. Kysel'ová (2017, s. 26) na označenie toho, čo sa odohráva v mysli, používa termín mentálne konanie a pokladá ho za jeden z rozhodujúcich aspektov konania vôbec. Na počiatku mentálnej udalosti je chcenie, pokus, úsilie o konanie (ibid., s. 27). To vysvetľuje spätosť kognitívnych a vôľových verb v centre verb preferenčne používaných v 1. osobe sg.

Modalitné verbá (7 %) sú triedou verb, ktorú predstavujú jednak modifikátory (tie varirujú sémantické predikáty ako modálne gramatické funkctory), jednak predikáty ako autosémantické verbá s modálnym významom (Ivanová a kol., 2014, s. 12). Všeobecnejšie sa o modalite dá uvažovať, ak veta okrem propozície obsahuje informácie týkajúce sa spôsobu platnosti obsahu (Sentence → Modality + Proposition; Fillmore, 1968, s. 45). Zo spôsobov platnosti obsahu výpovede, ktoré hovoriaci vymedzuje odkazom na seba, sa v dialogickej komunikácii preferenčne realizuje propozícia platná ako vôľa hovoriaceho (40 % modalitných verb v 1. osobe sg. s minimálnou frekvenciou 50 výskytov v korpuse predstavujú verbá vôle). Referujú na vôľu agensa vykonať dej (*chciet'*), nedostatok vôle vykonať dej (*nechciet'*) alebo nedostatok vôle zabrániť vykonaniu deja (*nechat'*). Predikát s modálnym významom vôle predstavuje verbum *snažiť sa* (= chciet' niečo docieľiť). Druhú skupinu modalitných verb v 1. osobe sg. predstavujú verbá posibility (32 %), reprezentované modifikátormi *môcť/nemôcť* a predikátom s modálnym významom *dokázať* (= môcť vykonať dej vďaka schopnosti, vôli, sile, vedeniu a pod.). Tretiu skupinu modalitných verb predstavujú verbá nevyhnutnosti (19 %): modifikátor *musieť* a verbum s modálnym významom *potrebovať* (= nevyhnutne vyžadovať, musieť niečo/nieкого mať). Časové aspekty deja v podobe začiatocnej a konečnej fázy sú okrajové (*zачаť, prestať*; 9 %). Zhrnujúco možno uviesť, že v tvare 1. osoby sg. sa prednostne uplatňuje séma vôľa, možnosť a nutnosť, realizovaná modifikátormi (*chciet', môcť, musieť*) a popritom verbami s modálnym významom (*snažiť sa, dokázať, potrebovať*).

c) Komunikačnú aktivitu produktora.

Komunikačné verbá (8 %) na rozdiel od kognitívnych a modalitných verb pomenávajú zmyslami vnímateľnú aktivitu hovoriaceho ako materializáciu myšlienkových procesov, prístupnú zmyslovému vnímaniu partnerov komunikácie. Na druhej strane, komunikačné verbá zblízuje s kognitívnymi verbami fakt, že patria k verbám bez zásahu (Sokolová, 1995, s. 50). Označujú prenos informácie adresátovi, avšak pôsobenie agensa nevedie ani k rezultátu ako výsledkovému objektu, ani k deštrukcii objektu, ani k zmene stavu iného participanta udalosti. V tvare 1. osoby sg. sa prednostne komunikačne realizujú verbá:

ca) ústnej komunikácie so širokým rozsahom (*hovorit'/povedať, nehovorit'/nepovedať, vravieť, spomenúť, spomínať, rozprávať /sa/*);

- cb) písanej a neverbálnej komunikácie (*písať, napísať, ukázať*);
- cc) získavania informácie (*pýtať sa, spýtať sa, opýtať sa*);
- cd) spôsobu komunikácie (*opakovať, priznať sa*);
- ce) sociálnokomunikačných relácií (*d'akovať, poprosiť, vítať, priať, hlásiť, prihlásiť sa*) a
- cf) pomenúvania (*nazvať*).

Aj menej frekventované verbá v 1. osobe sg. (dohromady 12 % výskytov) patria predovšetkým k verbám bez zásahu:

a) Ide o percepčné verbá zrakového vnímania (*vidieť, nevidieť, uvidieť, pozerat', nepozerat', pozrieť, všimnúť si*), sluchového vnímania (*počuť, nepočuť, počúvať*) a verbá so všeobecným významom vnímania (*cítiť a vnímať*). Zmyslová aktivita hovoriaceho je síce nasmerovaná na zdroj percepcie, ten však nie je vnímaním človeka zasiahnutý.

b) Pri emočných verbách je síce možná zasiahnutosť participanta udalosti, ktorá predstavuje zmenu jeho emočného stavu⁵ (*potešil ho, vylakal ju*), avšak v súbore emočných verb v 1. osobe sg. s frekvenciou minimálne 50 výskytov sú len také, ktoré predstavujú sebazasiahnutosť subjektu (subjekt je prežívateľom emócie, sám je emočnou zmenou zasiahnutý: *tešiť sa, báť sa, milovať*). S emočnými verbami úzko súvisia postojové verbá bez zásahu (*vážiť si, obdivovať*⁶).

c) Pohybové verbá sú reprezentované jednak najvšeobecnejšími verbami smerovo určeného pohybu (*ísť/nejsť*), smerovo neurčeného a opakovaného pohybu (*chodiť, chodievať*), jednak špecifickými smerovo determinovanými verbami s významom dosiahnuť cieľ (*prísť, dôjsť*), vzdialiť sa z istého miesta (*odísť*), vojsť do objektu-nádoby a dostať sa von (*vojsť, nastúpiť, vyjsť*), premiestniť sa (*prejsť*) a prísť späť (*vrátiť sa*). Typicky pri nich tiež absentuje participant zasiahnutý dejom (agens pohybom zasahuje sám seba). Len pri sekundárnych (a menej frekventovaných) pohybových verbách možno uvažovať o zasiahnutosti participanta udalosti (zasiahnutosť možno chápať ako lokačnú zmenu, premiestnenie spôsobené agensom). Ide o verbá s významom spôsobiť, aby sa niečo dostalo na miesto určenia (*poslať*), a spôsobiť, aby sa niečo nesením dopravilo do cieľa (*doniesť*) alebo priblížilo na dosah ruky (*podat'*).

⁵ M. Kyseľová (2017, s. 140) upozorňuje na to, že pomenovanie človeka zasiahnutého emočnou zmenou je v objektivej pozícii, prežívateľ emočnej zmeny je kódovaný ako objekt, a teda nie je prototypickým paciensom.

⁶ Verbum *obdivovať* M. Sokolová (1995, s. 56) uvádza v skupine aktívnych emotívnych predikátov, pri ktorých kauzátor spôsobí zmenu emotívneho stavu afektora – napr. *rozžialiť niekoho niečím* ako *spôsobiť, že sa niekto rozžialil/je rozžialený*. Podľa našej mienky verbum *obdivovať* v zmysle *prejavovať obdiv nad niekým/niečím* neznamená spôsobiť zmenu emotívneho stavu afektora; *obdivovať* ≠ *spôsobiť, že sa niekto obdivuje*.

d) Statické verbá s lokalizačnou sémantikou pomenúvajú prostú lokalizáciu ako miesto pobytu (*bývať, ostať, zostať*), resp. lokalizáciu ako miesto pôvodu (*po-chádzať*).

e) Verbá prijímania a dávania pomenúvajú pohyb veci v abstraktnejšom a sociálnom zmysle slova. Ide o pohyb, ktorý spôsobuje zmenu vlastníckych vzťahov medzi donorom a beneficentom (*venovať, dostať, získať*) a zmenu relácie agensa k objektu (*nájsť, hľadať* a pod.). Verbá prijímania a dávania M. Sokolová (1995, s. 54) označuje ako verbá s parciálnym zásahom. Frekvenčne i z hľadiska lexikálnej diverzity v tvare 1. osoby sg. prevládajú verbá prijímania, resp. pomenovania aktivít, ktoré potenciálne k získaniu veci smerujú (*dostať, nájsť, zobrať, brať, kúpiť, vybrať, získať, hľadať*⁷), nad verbami dávania, resp. nezískania veci (*dať, nedať, dávať, venovať, nedostať*).

f) Realizačné verbá sú sémanticky veľmi obmedzené na exempláre so širokým rozsahom a vnútorným zásahom⁸ (*robiť/nerobiť* – vykonávať činnosť, *pracovať* – vykonávať prácu, *hrať sa* – zamestnávať sa hrou, *absolvovať* – ukončiť vzdelávanie, štúdium, školu).

Zo sémantiky verb, ktoré sa v 1. osobe sg. používajú preferenčne, vyplýva, že referencia na hovoriaceho sa prednostne realizuje verbami pomenúvajúcimi bázové aspekty človeka (existencia a posesivnosť), inherentné a zmyslovej percepcii okolia neprístupné stránky človeka (myšlienkové procesy a vôľa). Verbá v 1. osobe sg. referujú predovšetkým na vnútorný, mentálny svet hovoriaceho. Ak už verbá v 1. osobe sg. referujú na fyzicky pozorovateľné aktivity, potom ide o verbá bez zásahu (komunikačná aktivita hovoriaceho). Verbá v 1. osobe sg. preferenčne reprezentujú udalosti a dianie, ktoré nezasahujú ďalšieho participanta, nespôsobujú jeho zmeny, nevedú ku konkrétnemu fyzickému výsledku alebo k deštrukcii objektu. Inými slovami, dominujú tzv. verbá bez zásahu. Z kognitívningvistického hľadiska ide o verbá pomenúvajúce udalosti, pri ktorých chýba externé vyústenie energie.⁹ Ak už verbum v 1. osobe sg. v sémantickej štruktúre zasiahnutosť obsahuje, potom ide buď o sebazasiahnutosť (pohybové verbá, emočné verbá), parciálny zásah (verbá prijímania a dávania), alebo vnútorný zásah (realizačné verbá).

Implicitná autoreferencia 1. osobou sg. je typicky kompatibilná s verbami, ktorým v sémantickej štruktúre absentuje zasiahnutý pravovalenčný participant. Nepriťomnosť zásahu pravovalenčného participanta umožňuje presunutie pozornostného centra na hovoriaceho. Tento záver vynikne ešte výraznejšie, ak sa zacielime na

⁷ V prípade verba *hľadať* (= usilovať sa nájsť, získať) sa sémantika prijímania prelína s volitívnosťou (chcieť niečo, vynakladať zvýšené úsilie niečo/niekoľo nájsť, získať).

⁸ Termín M. Sokolovej (1995, s. 48).

⁹ Externým vyústením energie sa v súvislosti so sémantikou verb zaoberá M. Kyseľová (2017, s. 141 a n.), nadväzujúc na kognitívningvistickú predstavu udalosti v rámci modelu biliardovej gule. Udalosti sú chápané ako časť kauzálnej reťaze a zahŕňajú entity, ktoré pôsobia na iné entity, pričom medzi nimi dochádza k prenosu energie ako pri pohybe biliardovej gule.

status kreatívnych verb, t. j. typických verb totálneho zásahu. M. Ivanová et al. (2014, s. 36) ich definuje ako verbá vyjadrujúce totálny zásah pravovalenčného participanta, ktorý je činnosťou utváraný, napr. *stvorit'*, *splodit'*, *porodit'*; výsledkom môžu byť výrobky, stavby, jedlá, tkaniny, umelecké výrobky, produkty, inštitúcie, udalosti, oheň, voľný priestor, plocha, myšlienky (*vyrobiť*, *robiť*, *postaviť*, *uvariť*, *utkať*, *vyrezať*, *zriadiť*, *organizovať*, *zapáliť* atď.). Kreatívne verbá sú medzi tvarmi 1. osoby sg. s frekvenciou minimálne 50 výskytov zastúpené minimálne (0,3 %) a aj tie sú sémanticky všeobecné (*spraviť*, *urobiť*), hoci, ako vyplýva z definície, sémantika kreatívnych verb je mimoriadne pestrá. Sémanticky špecifické verbá, ktorých pravovalenčný participant označuje výsledok, ktorý je dejom vytváraný a vytvorený, resp. ničený a zničený, sa objavujú až v skupine verb s najnižšou frekvenciou, avšak aj tu je ich lexikálna diverzita pomerne obmedzená. V skupine verb s frekvenciou od 40 do 5 výskytov je v korpuse hovorenej komunikácie doložených 17 verb vo vidových koreláciách a 6 verb bez vidových korelátov¹⁰ v rámci:

(a) kreatívnych verb s výsledkovým objektom: *zarábať* – *zarobiť*, *stavat'* – *postaviť*, *podpisovať* – *podpísať*, *objavovať* – *objaviť*, *variť* – *uvariť*, *nahrávať* – *nahrat'*, *prekladat'* – *preložiť*, *šit'* – *ušiť*, *skladat'* – *zložiť*, *vymýšľat'* – *vymyslieť*, *pripravovať* – *pripraviť*, *zakladat'* – *založiť*, *fotit'* – *odfotiť*, *piecť* – *upiecť*, *maľovať* – *namaľovať*; *vypracovať*, *kresliť*, *rodiť*, *publikovať*;

(b) deštrukčných verb: *zabiť*, *jesť* – *zjesť*, *piť* – *vypiť*, *pokazit'*. Periférny status kreatívnych a deštrukčných verb v 1. osobe sg. implikuje, že ak sa pozornosť sústreďí na zasiahnutý (vytvorený alebo deštruovaný) objekt, referencia na hovoriaceho sa minimalizuje: hovoriaci tu funguje ako pozadie pre figúru, ktorou je pravovalenčný participant.

Explicitná autoreferencia a sémantika verb

Nadviažme teraz na tézu z úvodnej časti, v ktorej sme s odkazom na teóriu salientnosti uviedli, že entita, na ktorú sa referuje zámenom, si uchováva vysoký stupeň salientnosti (aktivovanosti, prominencie vo výpovedi). Preskúmanie implicitnej autoreferencie prostredníctvom verbálnej osoby vedie k ďalšej otázke: Čím sa vyznačuje sémantika jednotlivých verb, pri ktorých subjekt hovoriaceho dosahuje najvyšší stupeň salientnosti, t. j. realizuje sa explicitne zámenom v kombinácii s verbálnym tvarom?

¹⁰ Vidové pendanty verb *kresliť* a *rodiť* sú vo frekvenčnom zozname korpusových dokladov zachytené tiež, avšak s nižšou frekvenciou než 5 (verbum *publikovať* možno hodnotiť ako obojvidové). Vidová distribúcia kreatívnych a deštrukčných verb v 1. osobe sg. dokumentuje sklon hovoriacich symetricky pomenúvať priebeh i výsledok svojej aktivity. Ak je vo frekvenčnom slovníku verb v sledovanom rozpätí zachytený len jeden člen vidovej korelácie, ide skôr o verbum dokonavé (resp. obojvidové) s implikáciou výsledku aktivity hovoriaceho (nie bezpríznakový nedokonavý člen korelácie). Frekvenčne však kreatívne a deštrukčné verbá ako celok predstavujú perifériu verb v 1. osobe sg.

K odpovedi vedie výskum vzťahu medzi celkovým výskytom verba v 1. osobe sg. a výskytom verba v súhre so zámenom. Využili sme metódu pozitívneho filtrovania súvýskytov verbum + zámeno *ja* v rozsahu od -2 do +1 v okolí verba. Kvantitatívne dáta umožňujú zistiť percentuálny podiel explicitnej autoreferencie na celkovom výskyte tvaru verba v 1. osobe sg. Uvádzame prvých 12 verb, pri ktorých sa explicitná autoreferencia v dialogickej komunikácii prejavuje v najvyššej miere (je doložená minimálne v 30 % výskytov verba): 1. *viem* 47,7 %, 2. *myslel som (si)* 39,4 %, 3. *bojím sa* 38,1 %, 4. *nejdem* 37,9 %, 5. *myslela som (si)* 36,7 %, 6. *neviem* 35,7 %, 7. *beriem* 33,5 %, 8. *bývam* 32,1 %, 9. *poznám* 31,2 %, 10. *nepoznám* 31,0 %, 11. *bývala som* 30,9 %, 12. *napišem* 30,7 %.

Na tomto mieste sa obmedzíme na konštatovanie, že explicitná autoreferencia sa ešte výraznejšie uplatňuje pri verbách so sémantikou vnútorného mentálneho konania hovoriaceho bez vonkajších pozorovateľných prejavov, emočného prežívania, volitvnosti, lokálneho situovania a komunikácie. Spoločným menovateľom je fakt, že ide o verbá bez zásahu pravovalenčného participanta. Polovicu verb s najvyššou mierou prominencie hovoriaceho predstavujú kognitívne verbá, k nim pristupuje verbum *beriem*, ktoré sa v explicitnej autoreferencii kontextovo špecifikuje tak, že subjekt má rolu nositeľa poznávacieho procesu, ktorý niečo chápe istým spôsobom (*ja to furt beriem ako také ako hobby*) alebo z istej perspektívy (*ja moje zamestnanie beriem tak ako len prostriedok k tomu, aby som zarobila peniaze*). Verbum *nejdem* sa aktualizuje hlavne ako prostriedok zápornej volitvnosti (*keď videl, ako hlboko idú, tak nechcel tam, ja tam nejdem, ja sa bojím, ja tam nejdem, ja nejdem, hovoril*).

Verbum *napišem* môže pôsobiť v porovnaní s ostatnými verbami a ich sématickou štruktúrou nesúrodo (implikuje výsledkový objekt). Ani jeho status v literatúre nie je jednoznačný. Verbum *napišat'* M. Kysel'ová (2017, s. 212) uvádza medzi kreatívnymi verbami, čo by protirečilo tvrdeniu, že kreatívne verbá ako verbá totálneho zásahu majú v autoreferencii minimálne uplatnenie (verbum *napišem* pritom uzatvára skupinu verb s centrálnym uplatnením explicitnej autoreferencie). V teoretickom výklade (ibid., s. 212 – 213) M. Kysel'ová pripúšťa nerovnorodosť tohto verba s inými kreatívnymi verbami, sonda do hodnotenia verb zo strany používateľov slovenčiny tiež odhalila odlišné výsledky než pri typických kreatívnych verbách. V koncepcii M. Sokolovej (1995, s. 55) sa verbum *napišat'* nehodnotí ako kreatívne, lež ako komunikatívne verbum bez zásahu (v subklasifikácii verbum písomnej komunikácie). Za pozornosť stojí, že explicitná autoreferencia sa prednostne uplatňuje v syntetickom futúre *napišem*, teda pri referencii na nefaktickú, v momente reči neuskutočnenú činnosť, ktorú hovoriaci len zamýšľa vykonať. Preto nemá zmysel uvažovať ani o výsledku činnosti. Verbum *napišem* predstavuje zámer hovoriaceho, ktorý spadá do sféry jeho chcenia, úmyslu, vôle, teda referuje na jeho vnútornú hnaciu silu, z ktorej môže (ale aj nemusí) vyrásť navonok (zmyslovo) pozoro-

vateľný výsledok (slovo, veta, text a pod.). Orientáciu na hovoriaceho zvyšuje i fakt, že výsledkový objekt v komunikácii často býva ponechaný na inferenciu adresáta a nie je vyjadrený vôbec (*No, tak ja už napíšem až na úrad. – Ale ja ja potrebujem odstup od vecí, ja mu napíšem.*) alebo má podobu demonstratíva *to* v kontexte so značnou mierou neurčitosti, hoci akontextovo sa môže javiť ako zámeno so zreteľnou odkazovacou funkciou (*Vieš čo, ja si to napíšem pre istotu.*¹¹). Ak nejde o volitívnosť, ale faktický dej v préterite, t. j. odkaz na činnosť s materializovaným výsledkom, podiel explicitnej autoreferencie sa oproti tvaru futúra znižuje zhruba na polovicu (*napíšem* 30,7 % verzus *napísal* 16,3 %, *napísala* 16,2 %). Verbum *napísať* je len zdanlivo nesúrodé so sémantikou verb s preferenčne uplatňovanou explicitnou autoreferenciou. I v tomto prípade orientácia na výsledok udalosti prominenciu hovoriaceho znižuje, naopak, orientácia na úmysel a vôľu, čiže na aspekty vnútorného sveta hovoriaceho, jeho prominenciu vo výpovedi zvyšuje.

Viac povedať neviem verzus Ja viac povedať neviem

Vzhľadom na dominanciu kognitívnych verb medzi verbami s centrálnym uplatnením explicitnej autoreferencie výklad doplníme prípadovou štúdiou autoreferencie *neviem* verzus *ja neviem*.¹² Kvôli názornosti uveďme najprv ukážku dialógu zo Slovenského hovoreného korpusu (1).

(1) A: *Som bol včera na futbale.*

B: *Bol si? No a?*

A: *Vieš čo, ti poviem, to to bolo hrozné, čo sa tam to to sa nedalo pozerat' na to, preboha, však tí ľudia, ja neviem. Za čo sú platení, čo tam hrajú? Však to len furt dakde kopali d do neznáma, ja neviem. Zbytočná, zbytočná snaha, zbytočné peniaze, však to nie je možné, preboha. Však oni, keď chcú ísť do prvej ligy, tak niečo musia hrať a nie ako včera. Ja neviem. Proste, jednoducho to nemôžem vysvetliť. Tri nula prehrať doma na vlastnom ihrisku. Neviem, neviem.*

Preferovanou voľbou je spojenie *ja neviem* ako komentár orientujúci pozornosť adresáta na emočný stav a z toho plynúci axiologický postoj hovoriaceho. Do centra

¹¹ Demonstratívum *to* podporuje istú mieru neurčitosti objektu. Nemáme na mysli neurčitosť vyplývajúcu z odkazu na niečo neurčité, nepoznateľné v realite alebo ukazujúce na celkovú situáciu, z ktorej daná výpoveď vyrastá (Ružička 1960, s. 26). Neurčitosť vzniká aj vtedy, ak zámeno *to* pripúšťa viaceré kontextové interpretácie a jeho aktualizácia býva i v kontexte nejasná, zostáva viac súčasťou myšlienkového sveta hovoriaceho než informáciu pre adresáta. Exemplifikovaná výpoveď je fragmentom z tohto kontextu: *Bože, veď my máme zajtra poradu po rannej káve. Mne sa mári jej meno v súvislosti s čo už ju spomínali, že asi o nej vieme. Vieš čo, ja si to napíšem pre istotu. Ona sa vrátila asi iba nedávno...* (s-hovor-5.0).

¹² Kontextová aktualizácia verba s najvyššou mierou explicitnej autoreferencie *ja viem* (47,7 % výskytov) je predmetom samostatného, zatiaľ nepublikovaného výskumu autorky štúdie.

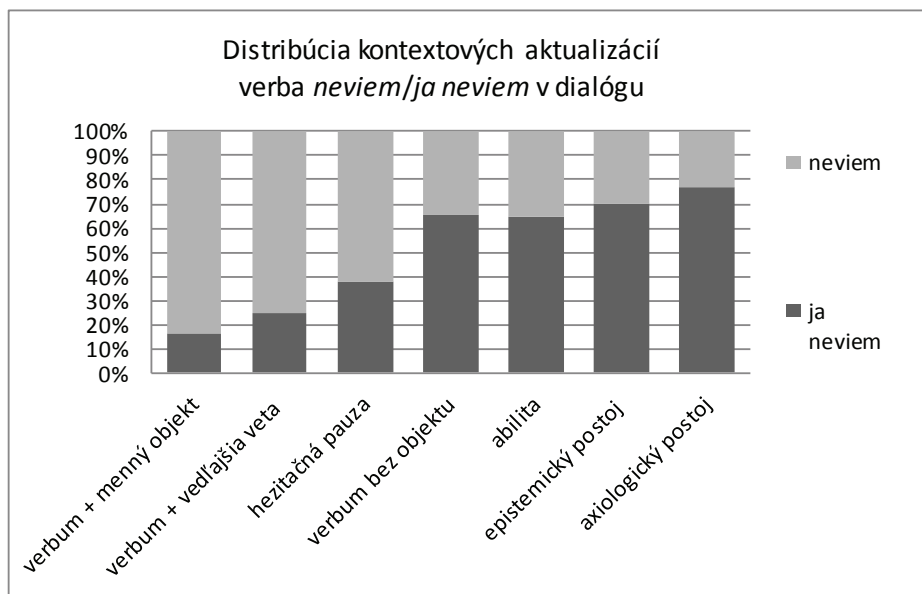
pozornosti sa vysúva hovoriaci ako prežívateľ emócie rozhorčenia a nositeľ záporne hodnotiaceho postoja k pomenovanej entite. Opakovanie explicitnej autoreferencie môže byť podporené i primingovým efektom v tom zmysle, že prvé vyjadrenie subjektu „priťahuje“ jeho explicitné uvedenie aj v ďalšej časti repliky. Opakovanie verba *neviem*, *neviem* stereotyp narúša a súčasne funguje ako kompozičný signál záveru tematického bloku. Korpus dokumentuje, že pri opakovaní verba (a teda aj pri zdvojení implicitnej autoreferencie) je implicitný subjekt častejší ako explicitne vyjadrený (*neviem*, *neviem* 30 výskytov vs. *ja neviem*, *neviem* 12 výskytov vs. *ja neviem*, *ja neviem* 1 výskyt). V ďalšom tematickom bloku dialógu (2) sa verbum *neviem* spája s predmetovou vetou.

(2) A: *Trénera im vymenili, však si počul určite.*

B: *Jojoj. Neviem, ako to bude ďalej s nimi. Teraz síce majú tam jedného mladého, ten baví dobre. Neviem, či poznáš, neviem ani, ako sa volá, hrá za Dynamo Kyjev.*

Pozornosť sa presúva z emočného stavu a z neho vyplývajúceho hodnotiaceho postoja hovoriaceho na predmet komunikácie mimo hovoriaceho. Presunutie pozornosti na objekt vyjadrený vedľajšou vetou sa prelína s pritlmením subjektu do podoby implicitnej autoreferencie. Vzniká otázka, do akej miery sa v uvedenej ukážke uplatňuje idiolekt hovoriaceho a do akej miery ukážka reprezentuje funkcie explicitnej autoreferencie uplatňované všeobecnejšie.

Kontextové aktualizácie verba *neviem* vs. *ja neviem* sme preskúmali z hľadiska pravo- a ľavostranných súvýskytov a v náhodne vybraných vzorkách korpusu s rozsahom po 250 výpovedí. Komparácia ukazuje, že medzi explicitnou a implicitnou autoreferenciou nejestvuje vzťah komplementárnej distribúcie. V oboch prípadoch registrujeme štyri typy aktualizácií: (a) aktualizácia sémantiky verba *neviem* ako absencia vedenia a absencia ability; (b) epistemické postoje (istota o neplatnosti výpovedného obsahu, pochybnosť o platnosti výpovedného obsahu, predpoklad, neurčitosť a približnosť); (c) axiologický postoj (spravidla negatívny); (d) komponent enumerácie. Distribúciu kontextových aktualizácií verba *neviem/ja neviem* vo vybraných vzorkách výpovedí z dialogickej komunikácie znázorňuje graf 1. Špecifikum explicitnej autoreferencie *ja neviem* oproti implicitnej autoreferencii *neviem* nespočíva v osobitných funkciách a kontextových aktualizáciách, ale v miere, v akej sa jednotlivé aktualizácie v komunikácii uplatňujú. Inými slovami, vzťah medzi *neviem* a *ja neviem* je vzťahom graduálnej distribúcie funkcií. Korpusové doklady preukazujú škálovité fungovanie jazyka v reči, t. j. jednotlivé funkcie explicitnej a implicitnej autoreferencie sa realizujú vo väčšej alebo menšej miere, nie disjunktívne na princípe buď – alebo.

Graf 1: Distribúcia kontextových aktualizácií verba *neviem*/*ja neviem* v dialogickej komunikácii (na základe dvoch vzoriek zo Slovenského hovoreného korpusu s rozsahom po 250 výpovedí)

Najnápadnejší rozdiel v preferencii implicitnej autoreferencie *neviem* je v objektových štruktúrach. Ak sa pozornosť orientuje na propozičný obsah objektivej vety, aktualizuje sa skôr implicitná autoreferencia *neviem* (*Neviem, či vám to mám povedať. – Mám dakde fotografie, len neviem, kde som ich dal*).

implicitná autoreferencia	počet výskytov	explicitná autoreferencia	počet výskytov
<i>neviem, či</i>	880	<i>ja neviem, či</i>	196
<i>neviem, čo</i>	269	<i>ja neviem, čo</i>	147
<i>neviem, ako</i>	241	<i>ja neviem, ako</i>	100
<i>neviem, že</i>	126	<i>ja neviem, že</i>	63
<i>neviem, kde</i>	80	<i>ja neviem, kde</i>	55

Tabuľka 1: Výskyt explicitnej a implicitnej autoreferencie verba *neviem*/*ja neviem* v spojení s vedľajšou vetou (zámeno *ja* v rozsahu -2 až +1 v okolí verba *neviem*)

Podobne objekt vyjadrený menným výrazom sa preferenčne realizuje ako doplnenie verba *neviem* s nulovým zámenom. Spojenie s menným objektom sa skôr rea-

lizuje s implicitnou autoreferenciou, ak sa pozornosť v explicitnej autoreferencii presúva na hovoriaceho, výskyt objektovej syntagmy sa znižuje (tabuľka 2).

Počet výskytov explicitnej autoreferencie <i>ja neviem</i>	2870	Počet výskytov implicitnej autoreferencie <i>neviem</i>	8053
Počet súvýskytov <i>ja neviem</i> + menný objekt v akuzatívne	6	Počet súvýskytov <i>neviem</i> + menný objekt v akuzatívne	43
Podiel výskytu objektových syntagiem ¹³	0,20 %	Podiel výskytu objektových syntagiem	0,53 %

Tabuľka 2: Výskyt explicitnej a implicitnej autoreferencie verba *neviem/ja neviem* v spojení s menným objektom v akuzatívne (zámeno *ja* v rozsahu -2 až +1 v okolí verba *neviem*)

Predpoklad o presúvaní pozornosti medzi subjektom a objektom podporuje i aktualizácia spojenia *ja neviem* ako odkazu na kognitívny stav hovoriaceho. Vysunutie subjektu do pozornosti explicitným zámenom „príťahuje“ skôr bezobjektové výpovede (*Ja proste neviem*), bezobjektové výpovede v spojení s implicitnou autoreferenciou *neviem* sú menej časté (graf 1).

Ďalšie konkretizácie, v ktorých dominuje explicitná autoreferencia, vysúvajú do pozornosti rozličné stránky mentálnych procesov hovoriaceho. Spojenie *ja neviem* štruktúruje myšlienkový a formulačný prúd hovoriaceho a funguje ako výraz funkčne blízky častici *napríklad* (3), vyskytuje sa pred enumeráciou alebo v jej priebehu (4), pred spomienkovou naráciou (5) alebo pred vysvetlením (6). Spojenie *ja neviem* je signálom, že myšlienkové a formulačné úsilie hovoriaceho sa orientuje na výber vhodnej exemplifikácie alebo na korektúru výrazu, príp. je súčasťou vyplnenej hezitanej pauzy. Formulačné a explikačné úsilie je späté aj s neurčitou, záverom „dostratena“ (7) a s približnosťou, hlavne pri uvádzaní kvantitatívnych údajov (8). Vyjadrenie neistoty alebo približnosti ide v ústrety maxime kvality v zmysle „nehovor nič, pre čo nemáš dostatočné dôkazy (Grice, 1975, s. 46). Explicitné signály neurčitosti a približnosti vytvárajú poistku pred obvinením z porušenia maxime kvality a hovoriaci sa zbavuje zodpovednosti dokázať pravdivosť informácie, ktorú tvrdí. V epistemických komentároch sa prednostne uplatňuje explicitná autoreferencia *ja neviem*. Kým epistemické komentáre konvenujú s maximou kvality a sú orientované na spôsob odovzdávania informácií, axiologický komentár možno vysvetliť

¹³ Kolokáty verba *ja neviem* + *odpoveď, detaily, číslo, jazyk, nič, dejepis*; kolokáty verba *neviem* + *meno, podrobnosti, význam, príklad, dôvod, názvy, výraz, počet, ani slovo, vetu, hodinu, dátum, výslovnosť, nič takéto, nič iné, niečo také, jej príbeh, kroky, prepočty*. Výskytov verba s menným výrazom v akuzatívne je podstatne viac, prípady objektu sme filtrovali manuálne.

sociálnou dimenziou interakcie a maximou taktu. Explicitná autoreferencia *ja neviem* pôsobí ako signál zvažovania vhodnosti sprostredkovať zamýšľaný obsah, o ktorom predpokladá, že by pre adresáta mohol byť nepríjemný alebo neakceptovateľný (9).

- (3) *A nemali ste nejaké ambície nejaké, ja neviem, ďalej študovať?*
- (4) *[...] záujem aj o kultúru a ja neviem o spisovateľov slovenských, aj o filmy slovenské.*
- (5) *Občas majú taký obraz, ja neviem, že bieli jedia korenené jedlá, tak som mala problém vysvetliť v reštaurácii, keď som prišla s malými deťmi, že ako nechcem to prekorenené [...]*
- (6) *[...] čiže tie nekonečné, ja neviem, chemické a janeviemaké výskumné úlohy*
- (7) *[...] nejaké informácie možno z médií alebo janeviemodkiaľ [...]*
- (8) *Lenže ja, keď som zarobil tam, ja neviem, štyri tisíc korún.*
- (9) *[...] sme boli, ja neviem, nejaký podradný národ alebo dobre že nie otroci.*

Okrem epistemických a hodnotiacich komentárov explicitná autoreferencia *ja neviem* prevažuje aj pri odkaze na abilitu, ktorá sa konkretizuje ako deficit schopnosti, zručnosti (*neviem* = *nedokážem*). Z kolokačnej paradigmy vyplýva, že hovoriaci prisudzuje sám sebe deficit kognitívnych a komunikačných schopností. Dôkaz podávajú pravostranné kolokáty autoreferencie *ja neviem*, ktorými sú preferenčne kognitívne a komunikačné verbá *predstaviť si, posúdiť, povedať, odpovedať, pochopiť, spomenúť si*, t. j. verbá referujúce na vnútorné mentálne procesy hovoriaceho a na materializáciu myšlienkových obsahov v komunikácii. Hovoriaci preferenčne odkazuje na neschopnosť vytvoriť si predstavu, posúdiť, porozumieť, vybaviť si z pamäti, urobiť si a prejavíť navonok úsudok, vyjadriť niečo rečou, poskytnúť odpoveď, urobiť niečo pochopiteľným pre iného, vysloviť odhad o niečom, výstižne niečo nazvať, charakterizovať a podobne. Prednostné uplatňovanie explicitnej autoreferencie pri odkaze na mentálne a komunikačné deficity hovoriaceho je v kongruencii s celkovou orientáciou explicitnej autoreferencie na mentálne konanie hovoriaceho (10) a na transfer informácie v komunikácii (11), ktoré je možné pozorovať pri verbách preferenčne používaných v 1. osobe sg., ale aj pri verbách patriacich do centra verb s explicitnou autoreferenciou.

Verbá *predstaviť si* a *pochopiť* sa navyše aktualizujú buď ako epistemické postoje [istota o neplatnosti obsahu výpovede (12) a pochybnosť o platnosti obsahu (13)], alebo hodnotiace postoje k proпозиčnému obsahu, ktorými sa naznačuje počudovanie, odmietnutie až výčitka (14).

- (10) *A ja si neviem spomenúť, ako to bolo.*
- (11) *Bolo to ale veľmi dávno, to už ja neviem povedať koľko rokov.*

- (12) [...] *ja si neviem predstaviť, že by na tom súde niekto povedal slovo je nevinný, ved' on nič neurobil[...]*
- (13) *V dnešnej dobe ja neviem si predstaviť, či aj dnešná mládež by to vydržala.*
- (14) *To bolo absolútne nemožné a nemysliteľné a ja to neviem pochopiť dodnes, že sa toto mohlo stať.*

Záver

Výskum ukázal, že explicitná autoreferencia nie je determinovaná len expresívnosťou, emocionalitou, citovým dôrazom či funkčnou perspektívou vety, ale úzko súvisí so sémantickou štruktúrou verb, pri ktorých sa uplatňuje preferenčne. V prvej osobe singuláru výrazne dominujú verbá označujúce archetypálne vlastnosti hovoriaceho človeka (existencia, vlastníctvo), myšlienkové procesy a ich materializáciu v komunikácii. Z 12 verb, v ktorých sa explicitná autoreferencia realizuje najvýraznejšie, je polovica kognitívnych verb. Druhá polovica verb pomenúva také udalosti, ktoré nezasahujú ďalšieho participanta, nespôsobujú zmenu iného participanta, nevedú ku konkrétnemu pozorovateľnému výsledku, ale naopak – sú orientované na reprezentáciu vnútorného mentálneho, vôľového, postojového a emočného sveta hovoriaceho. Tento záver ešte umocňuje výsledok prípadovej štúdie explicitnej autoreferencie *ja neviem* v porovnaní s implicitnou autoreferenciou *neviem*. Ak je súčasťou výpovede menný objekt alebo objektová vedľajšia veta, preferenčne sa realizuje implicitná autoreferencia *neviem*. Zdá sa, že ak je do centra pozornosti vysunutý obsahový objekt (a teda propozičný obsah v ňom obsiahnutý), orientácia pozornosti na hovoriaceho sa minimalizuje (je skôr implicitná). Ak v centre pozornosti nie je obsahový objekt, ale istý výsek vnútorného sveta hovoriaceho (deficit poznania hovoriaceho, deficit jeho kognitívnej alebo komunikačnej schopnosti, epistemické alebo hodnotiace postoje), preferenčne sa uplatňuje explicitná autoreferencia *ja neviem*. Striedanie orientácie pozornosti raz na subjekt hovoriaceho, inokedy na iný element vetnej štruktúry je spätý so zmenou stupňa prominencie informačnej jednotky v porovnaní s inými jednotkami výpovede v momente rečového aktu. Ukazuje sa možnosť počítať s explikačným rámcom teórie salientnosti aj v slovenčine ako jazyku s neobligatórnym osobným zámenom, hoci teória vznikla na báze jazyka, ktorý v používaní osobných zámen a verb vykazuje typologicky protikladné vlastnosti.

Literatúra

- AUER, Petr: Jazyková interakce. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2014. 312 s.
- BODNÁROVÁ, Martina: Zámena *ja* a *on* v komunikačných súvislostiach. In: Jazykovedný časopis, 2016, roč. 67, č. 2, s. 107 – 124.
- BUZÁSSYOVÁ, Klára: Kategória určenosti v maďarčine a v slovenčine. In: Z konfrontácie maďarčiny a slovenčiny. Ed. F. Šima. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1977, s. 60 – 132.
- FINDRA, Ján: Štylistika slovenčiny. Martin: Osveta 2004. 232 s.

- FROMM, Erik: Mít nebo být? Praha: Aurora 1976. 242 s.
- GRICE, Herbert Paul: Logic and Conversation. In: *Syntax and Semantics 3: Speech Acts*. Eds. P. Cole – J. L. Morgan. New York: Academic Press 1975, s. 41 – 58.
- IVANOVÁ, Martina – SOKOLOVÁ, Miloslava – KYSELOVÁ, Miroslava – PEROVSKÁ, Veronika.: Valenčný slovník slovenských slovíe na korpusovom základe. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2014. 534 s.
- KESSELOVÁ, Jana: Komunikačno-pragmatický status osobných zámen. In: *Slovenská reč*, 2005, roč. 70, č. 3, s. 129 – 141.
- KYSELOVÁ, Miroslava: Medzi konaním a dianím. Sémantické aspekty verba a valencia. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2017. 333 s.
- RUŽIČKA, Jozef: Osobné a neosobné slovesá. In: *Jazykovedný časopis*, 1960, roč. 11, č. 1, s. 6 – 31.
- Slovenský hovorený korpus – s-hovor-5.0. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2015. Dostupný na: <http://korpus.juls.savba.sk> [cit. 10. 1. 2017].
- ORAVEC, Ján: Osobné zámená v podmete. In: *Slovenská reč*, 1961, roč. 26, č. 4, s. 199 – 205.
- SLANČOVÁ, Daniela: Personálna deixa v trénerskom komunikačnom registri v tréningovom a zápasovom dialógu. In: Slančová, D. – Slančová, T.: *Reč pohybu, autority a súdržnosti*. Prešov: Prešovská univerzita Fakulta športu 2014, s. 228 – 242.
- SOKOLOVÁ, Miloslava: Kapitoly zo slovenskej morfológie. Prešov: Slovacontact 1995. 178 s.
- ŠIKRA, Juraj – FURDÍK, Juraj: Príspevok k vymedzeniu a klasifikácii zámen z konfrontačného hľadiska (na materiáli angličtiny a slovenčiny). In: *Jazykovedný časopis*, 1982, roč. 33, č. 2, s. 132 – 143.
- ŠTÍCHA, František: Nerozumím tomu vs. Já tomu nerozumím. (K užívaní zájmena *já* z hľadiska korpusových nálezů). In: *Užívaní a prožívaní jazyka. K 90. narodeninám Františka Daneše*. Eds. S. Čmejrková – J. Hoffmannová – E. Havlová. Praha: Karolinum 2010, s. 227 – 232.

Internetové zdroje

- [1] FILLMORE, Charles, J.: The Case for Case. In: *Universals in Linguistic Theory*. Eds. E. Bach – R. T. Harms. New York: Holt, Rinehart & Winston 1968, s. 1 – 89. Dostupný na: <http://linguistics.berkeley.edu/~syntax-circle/syntax-group/spr08/fillmore.pdf> [cit. 7. 1. 2017].
- [2] HAJIČOVÁ, Eva: Saliencie. In: *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Eds. P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová. Brno: Masarykova univerzita 2017. Dostupný na: <https://www.czechency.org/slovník/SALIENEC> [cit. 7. 1. 2017].
- [3] HAJIČOVÁ, Eva – VRBOVÁ, Jarka: On the Role of the Hierarchy of Activation in the Process of Natural Language Understanding. In: *Coling 82 – Proceedings of the Ninth International Congress of Computational Linguistics*. Ed. J. Horecký. Amsterdam/New York/Oxford: North-Holland Publishing Company/Academia 1982, s. 107 – 113. Dostupný na: <http://www.aclweb.org/anthology/C82-1017> [cit. 7. 1. 2017].
- [4] HOFFMANNOVÁ, Jana: Hierarchizace textové informace. In: *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Eds. P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová. Brno: Masarykova univerzita 2017. Dostupný na: <https://www.czechency.org/slovník/SALIENEC> [cit. 6. 3. 2018].
- [5] CHIARCOS, Christian – CLAUS, Berry – GRABSKI, Michael (eds.): *Saliencie: Multidisciplinary Perspectives on Its Function in Discourse*. Studies and monographs. 227. Berlin/New York: Walter de Gruyter 2011, s. 1 – 30. Dostupný na: https://books.google.sk/books?hl=sk&lr=&id=h-GiESvYyXYQC&oi=fnd&pg=PR5&ots=_jS33UibUZ&sig=s0UEjzDssvejOEN5ALHpEf4u-XU0&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false [cit. 7. 1. 2017].
- [6] WALKER, Marylin, A. – JOSHI, Aravind, K. – PRINCE, Ellen, F.: Centering in Naturally Occurring Discourse: An Overview. In: *Centering Theory in Discourse*. Eds. M. A. Walker – A. K. Joshi. Oxford: Clarendon Press 1998, s. 1 – 28. Dostupný na: <https://users.soe.ucsc.edu/~maw/papers/centbook-intro6.pdf> [cit. 7. 1. 2017].

KVANTITATÍVNA ANALÝZA POLYFUNKČNÉHO KOMPONENTU *sa* NA BÁZE SLOVENSKEHO NÁRODNÉHO KORPUSU

Radovan Garabík, Agáta Karčová, Adriána Žáková

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV

Panská 26, 811 01 Bratislava

e-mail: radovan.garabik@kassiopeia.juls.savba.sk

e-mail: agata.karcova@korpus.juls.savba.sk

e-mail: adriana.zakova@korpus.juls.savba.sk

GARABÍK, Radovan – KARČOVÁ, Agáta – ŽÁKOVÁ, Adriána: Quantitative Analysis of the Polyfunction Component *sa* on the Basis of Slovak National Corpus. *Slovak Language*, 2018, Vol. 83, No 1, pp. 23-34.

Abstract: We analyze reflexivity of Slovak verbs based on Slovak National Corpus. We derive a simple parameter describing the amount of reflexivity for a given verb, based on the distribution of the reflexive pronouns in the left and right context of the verb in the corpus, and apply the method to sort the verbs in the Slovak National Corpus according to the parameter. The method allows us to classify verbs automatically according to their reflexivity, given enough amount of their occurrences in the corpus.

Key words: Slovak language, verbs, reflexivity, corpus linguistics, Slovak National Corpus, statistical analysis

1. ÚVOD

Cieľom tohto príspevku je preskúmať zvratnosť slovíec v slovenčine na základe reálnych jazykových dát. Snažíme sa nájsť taký parameter, ktorý by sa dal použiť na kvantitatívne určenie zvratnosti (v najvšeobecnejšom chápaní) slovíec a vhodným spôsobom by eliminoval výskyty komponentu *sa* nesúvisiace so skúmanými slovesami. Pomocou exaktných štatistických metód určujeme relevantnosť výskytu komponentu *sa* v okolí slovíec, osobitne pre pozície napravo a naľavo od nich v rámci špecificky definovaných úsekov textov. V článku podrobne opisujeme použitý postup a jeho overenie na vzorke vybraných zvratných a nezvratných slovíec v Slovenskom národnom korpusu. Článok ukazuje, že taký parameter je v skutočnosti možné definovať a pri štatisticky dostatočnom množstve dát možno korigovať výskyty komponentu *sa* nesúvisiace so zvratnosťou skúmaných slovíec.

2. KORPUS TEXTOV

Presnosť a relevantnosť kvantitatívneho výskumu zabezpečuje práca s rozsiahlymi a reprezentatívnymi textovými zdrojmi. Pre našu prácu sme zvolili korpus *prim-7.0-juls-all*, internú verziu Slovenského národného korpusu s veľkosťou 1 436 823 285 jednotiek textu (tokenov). Tvoria ho prevažne publicistické texty, zastúpená je v ňom aj umelecká a odborná literatúra. Korpus disponuje podrobnou bibliografickou a štýlovo-žánrovou anotáciou a všetky jednotky v texte sú automaticky lematizo-

vané a morfológicky anotované. Vďaka svojmu rozsahu, relevantnosti, spracovaniu a dostupnosti ide o zdroj spĺňajúci všetky požadované kritériá pre náš typ výskumu.

3. CIELE A METÓDY VÝSKUMU

3.1. Pracovné vymedzenie termínov

Veta sa tradične vymedzuje ako komplexná gramaticko-sémantická systémová jednotka, ktorá má povahu základnej komunikatívnej jednotky (Encyklopédia jazykovedy, s. 474), pričom jej primárnym konštitutívnym členom je sloveso. Na naše účely bolo potrebné v niektorých prípadoch pracovať s menšími úsekmi textu, ktoré sa však prevažne zhodujú s bežne vymedzenými vetami. Za samostatné úseky sme považovali aj polovetné konštrukcie oddelené čiarkami, úseky textu vyčlenené zátvorkami, ako aj jednotlivé časti priradovacích a podradovacích súvetí oddelené interpunkčnými znamienkami (čiarkou, bodkočiarkou, dvojbodkou, zátvorkami). Vznikli tak kratšie sémanticky relevantné a ucelené úseky. V ďalšom texte používame kvôli prehľadnosti pracovné označenie *veta* na pomenovanie týchto kratších úsekov.

Komponent *sa* môže byť formálnou súčasťou zvrtných sloves, v odlišných prípadoch *sa* ako krátka podoba zvrtného zámena (*seba/sebe*) slúži na vytvorenie zvrtnej podoby nezvrtných sloves, a napokon môže mať morféma *sa* čisto gramatickú funkciu, ak je súčasťou pasíva alebo neosobného zvrtného tvaru. Vyskytuje sa, prirodzene, aj pri niektorých slovesných podstatných menách a okrajovo aj v iných prípadoch (porov. Morfológia slovenského jazyka, s. 376 – 388). Z morfeomatického hľadiska je komponent *sa* pri reflexívach tantum prázdnu lexikálnou morfému, pri odvodených zvrtných slovesách reflexívnou derivačnou morfému (porov. Morfeomatický slovník slovenčiny, 1999, s. 507), keď ide o zámeno, je samostatnou koreňovou morfému. Ide teda o polyfunkčný komponent, ktorý môže mať v texte rozličné funkcie. R. Wagner (2011, s. 59) napríklad konštatuje, že aj české reflexíva môžu mať nielen funkciu zámena a derivačnej morfémy, ale aj častice. Klasifikácia konkrétneho *sa/si* (v češtine *se/si*) je v praxi často veľmi náročná (napr. K. Oliva, 2001, s. 206). Ako uvádza A. Jarošová (2003, s. 204), viacerí slovenskí aj českí lingvisti pri analýze konkrétnych prípadov (napr. pri slovese *umývať sa*) vysvetľujú mechanizmy reflexivizácie inak, aj keď ich závery môžu navzájom korešpondovať. Aktuálnym lingvistickým a zároveň i lexikografickým problémom je preto okrem iného logická a argumentačne zreteľná interpretácia reflexivity, resp. určenia, pri ktorých slovesách je reflexívny element *sa* krátkym tvarom zámena *seba* (porov. Jarošová, 2017, s. 103).

V našom výskume sa zameriavame na vždy zvrtné slovesá, odvodené zvrtné slovesá, ako aj na zvrtné podoby nezvrtných sloves a zvrtné tvary nezvrtných sloves (neosobný zvrtný tvar, zvrtný trpný rod). Do štatistiky preto vstupujú i tie nezvrtné slovesá, pri ktorých komponent *sa* často figuruje ako súčasť zvrtného pasíva. Ako sa ukáže v ďalšom opise, ich zastúpenie nie je natoľko vysoké, že by výrazne

ovplyvnilo štatistiky pri frekvenčnom výskume. V jednotlivých fázach skúmania sme do štatistiky zaradili všetky výskyty určitých plnovýznamových slovies s formantom *sa*. Na stanovenie vplyvu zvrtných pasív na spoľahlivosť výsledkov sme urobili kontrolnú analýzu, pri ktorej sme z materiálu vylúčili možné zvrtné tvary nezvrtných slovies (paušálne sme vylúčili všetky slovesá v tvare 3. osoby jednotného aj množného čísla). Vylúčenie tretej osoby výrazne neovplyvnilo kvalitatívne výsledky, ale prejavilo sa v miernom posune výsledných parametrov a hlavne v zníženej spoľahlivosti štatistiky vzhľadom na výrazne nižší počet analyzovaných slovies. Daný postup sa preto môže aplikovať aj na analýzu vzťahu zvrtných pasív k zvrtným a nezvrtným slovesám, podobný výskum však prekračuje rozsah tohto článku.

Pozícia zvrtných zámen v slovenčine je determinovaná rytmickým faktorom, a to v závislosti od toho, či vystupuje ako jednoslabičné neprízvučné slovo v pozícii napravo od slovesa vo funkcii enklitiky, alebo pred ním ako proklitika. Ako enklitiky sa komponenty *sa* realizujú v pozícii 1 alebo 2 napravo od slovesa (resp. v pozícii 3 v prípade kondicionálu). Naľavo od slovesa môže byť zvrtný komponent aj vo vzdialenejších pozíciách, lebo ako enklitika sa môže pripájať za prvé prízvučné slovo vety, jeho pozícia pred slovesom je teda do istej miery ľubovoľná (porov. Mítrík, 1966, s. 135 – 180). Situácia je zložitejšia, ak sa v jednej vete vyskytujú viaceré slovesá.

Vzhľadom na štatistický charakter výskytu slov v korpuse očakávame, že pozície komponentu *sa* v hrubých črtách budú zodpovedať uvedeným pravidlám.

3.2. Výber dát

Na začiatku sme ako skúšobnú vzorku vybrali 10 zvrtných slovies (*stať sa*, *čudovať sa*, *starať sa*, *zúčastniť sa*, *správať sa*, *postarať sa*, *zaoberať sa*, *dozvedieť sa*, *snažiť sa*, *podieľať sa*), 10 nezvrtných slovies (*dosiahnuť*, *pracovať*, *využiť*, *použiť*, *používať*, *bojovať*, *poskytnúť*, *služiť*, *očakávať*, *zabrániť*) a 10 takých slovies, ktoré sú nezvrtné, ale často sa vyskytujú aj s komponentom *sa* (*urobiť (sa)*, *vidieť (sa)*, *dostať (sa)*, *vrátiť (sa)*, *vyhnúť (sa)*, *stretnúť (sa)*, *zbaviť (sa)*, *rozhodnúť (sa)*, *hrať (sa)*, *porozprávať (sa)*). Prvotné hypotézy sme dôkladne testovali na týchto 30 slovesách, overovanie a koncipovanie záverov však prebiehalo na základe výsledkov štatistík realizovaných na všetkých plnovýznamových slovesách vyskytujúcich sa v prim-7.0-juls-all.

Z množiny slovies sme vopred vylúčili niektoré neplnovýznamové pomocné slovesá (*byť*¹ – toto sloveso je špecifické, vylúčili sme ho vo všetkých kontextoch ako plnovýznamové aj ako sponové sloveso; ďalej modálne slovesá *môcť*, *smieť*, *musieť*, ako aj ich negované podoby *nebyť*, *nemôcť*, *nesmieť*, *nemusieť*). Vo vetách, v ktorých sa tieto slovesá vyskytli v ktoromkoľvek tvare svojej paradigmy, sme ich nespracovávali, do úvahy sme brali iba ďalšie plnovýznamové slovesá vyskytujúce sa v daných vetách.

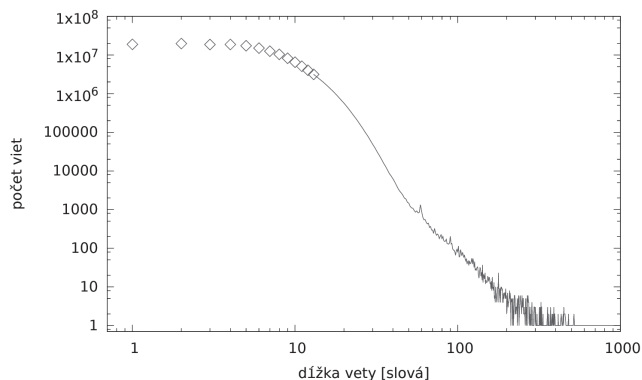
¹ Analýza „zvrtnosti“ slovesa *byť* v jeho rôznych funkciách si vyžaduje sémanticky (alebo minimálne syntakticky) anotovaný korpus.

Počet výskytov plnovýznamových slovies v akomkoľvek tvare paradigmy predstavuje v korpuse *prim-7.0* celkovo 132 697 842 (92 355 na milión textových jednotiek). Zo všetkých tvarov sme vybrali tie, ktorých absolútny výskyt v afirmatívnom tvare je vyšší ako 400, čím sa počet tvarov zredukoval na 130 748 025 výskytov, ktorým zodpovedá 9 243 unikátnych lexém. Slovesá v negovanom tvare sme považovali za samostatné lexémy.

Pracovali sme s vetami, ktoré obsahovali maximálne jedno sloveso (okrem uvedených modálnych slovies a slovesa *byť*). Zostávajúcu interpunkciu vo vnútri viet sme dôsledne ignorovali, čo znamená, že nevstupovala do výpočtov dĺžok viet.

4. VSTUPNÉ DÁTA

Priložený graf názorne zobrazuje distribúciu dĺžky vety v slovenských textoch (ako sme ju definovali v úvode príspevku). Kvôli prehľadnosti sú hodnoty s dĺžkou viet nad 12 slov znázornené spojitou čiarou.

Obrázok 1: Distribúcia dĺžok viet v *prim-7.0-juls-all* v log-log mierke

Vzdialenosť slovesa od okraja vety sme definovali ako počet slov, ktoré sa nachádzajú medzi slovesom a koncom vety plus jeden (t. j. minimálna absolútna hodnota vzdialenosti, ak je sloveso na začiatku alebo na konci vety, bude 1). Zaviedli sme konvenciu, že vzdialenosti naľavo od slovesa sú záporné, vzdialenosti napravo kladné. Znamená to, že ak je skúmané sloveso posledným slovom vety, má vzdialenosť od okraja rovnú 1, a ak je sloveso prvým slovom vety, má vzdialenosť rovnú -1 .

Vzdialenosť zvrätneho komponentu od slovesa sme definovali ako počet slov, ktoré sa nachádzajú medzi slovesom a zvrätným komponentom plus jeden. Analogicky k predchádzajúcemu prípadu budeme vzdialenosti naľavo od slovesa pokladať za záporné, vzdialenosti napravo za kladné.

Analýzou vybranej vzorky slovies sme zistili, že dĺžka vety nie je vhodný parameter pre analýzu umiestnení zvrätných komponentov *sa*, pretože má bezprostredný

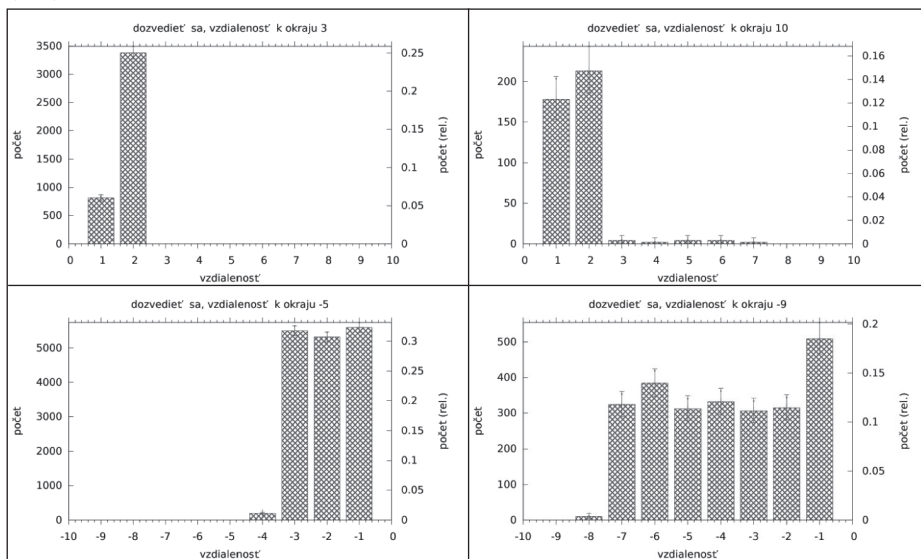
vplyv na vzdialenosť komponentu *sa* od slovesa. Ak napríklad vetu tvoria 3 slová, vzdialenosť *sa* od slovesa nemôže byť väčšia ako 2. Dĺžky viet sme preto po uskutočnení vstupných analýz nepovažovali za relevantné.

4.1. Spracovanie dát

Vety sme rozdelili do skupín podľa vzdialenosti slovesa od okraja. Do úvahy sme brali vzdialenosti od -10 do 10 vrátane. Viet s väčšími vzdialenosťami je zanedbateľný počet (porovnaj obrázok 1), ďalšie výsledky by preto ovplyvnili v minimálnej miere.

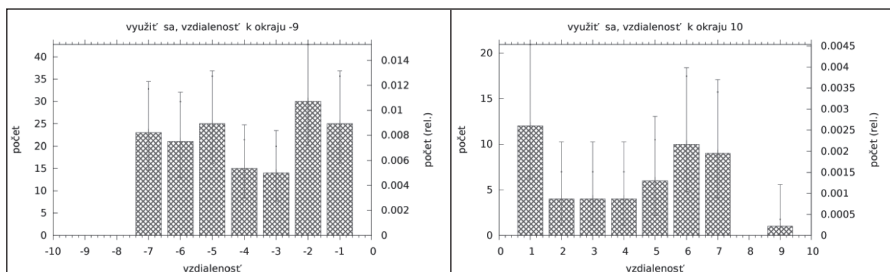
Pre každú skupinu následne sledujeme vzdialenosť komponentu *sa* od slovesa – na zjednodušenie pri skupine s kladnou vzdialenosťou slovesa od okraja sledujeme výskyt *sa* iba napravo od slovesa, pri skupine so zápornou vzdialenosťou slovesa skúmame výskyt *sa* len naľavo od slovesa (vzdialenosti *sa* od slovesa by na „opačnej“ strane nekorelovali so vzdialenosťou slovesa od okraja vety a podliehali by približne Poissonovmu rozdeleniu pravdepodobnosti (Poisson, 1837)).

Grafy na obrázku 2 ilustrujú, že pri zvrtných slovesách a okraji vety napravo od slovesa je veľký počet *sa* vo vzdialenosti 1 alebo 2 od slovesa, a to aj v prípade, ak je do konca vety k dispozícii viacero ďalších pozícií. Väčšie vzdialenosti *sa* majú mierne normálnu distribúciu, ale ich počet je výrazne nižší v porovnaní s počtom výskytov *sa* vo vzdialenosti 1 a 2.

Obrázok 2: Distribúcia počtu viet (zvislá os) podľa vzdialenosti *sa* od slovesa (vodorovná os) pre sloveso dozvedieť (*sa*) (ukážka niektorých skupín viet podľa vzdialeností slovesa od okraja vety: 3, 10, -5, -9). Zvislé chybové intervaly zodpovedajú Clopperovým-Pearsonovým 95 % intervalom spoľahlivosti pre daný počet výskytov a sú uvedené na ilustráciu štatistickej spoľahlivosti danej analýzy.

Na druhej strane, pre okraj vety naľavo od slovesa je distribúcia počtu viet podľa vzdialenosti *sa* takmer uniformná. Následne sme vyslovili hypotézu, že takmer všetky komponenty *sa*, ktoré sa nachádzajú naľavo od slovesa, reálne súvisia so slovesom vety. Obrázok 2 naznačuje, že počet viet, ktoré sa začínajú na *sa* (prvý stĺpec naľavo, v zápornej vzdialenosti slovesa od okraja vety), je veľmi nízky (čo zodpovedá očakávanému výsledku). Ak je veta pred slovesom dostatočne dlhá, *sa* má miernu tendenciu nachádzať sa tesne pred slovesom. Tento predpoklad sme preverili na veľkom množstve sloviess a vo všeobecnosti je okrem niekoľkých výnimiek platný.

Obrázok 3: Distribúcia počtu viet (zvislé osi) s danou vzdialenosťou *sa* od slovesa (vodorovné osi) pri slovese využiť pre dve skupiny viet podľa vzdialeností slovesa od okraja vety (-9, 10).

Na obrázku 3 vidíme, že počet výskytov *sa* pri nezvratných slovesách je v porovnaní s typicky zvratným slovesom veľmi nízky, čomu zodpovedajú aj podstatne väčšie chybové intervaly. Pri nezvratných slovesách je distribúcia počtu *sa* na pravej strane od slovesa výrazná, ale len relatívne vzhľadom na malý počet výskytov vo vzdialenosti 1 a 2. V prevažnej väčšine prípadov *sa* neprináleží k slovesu.

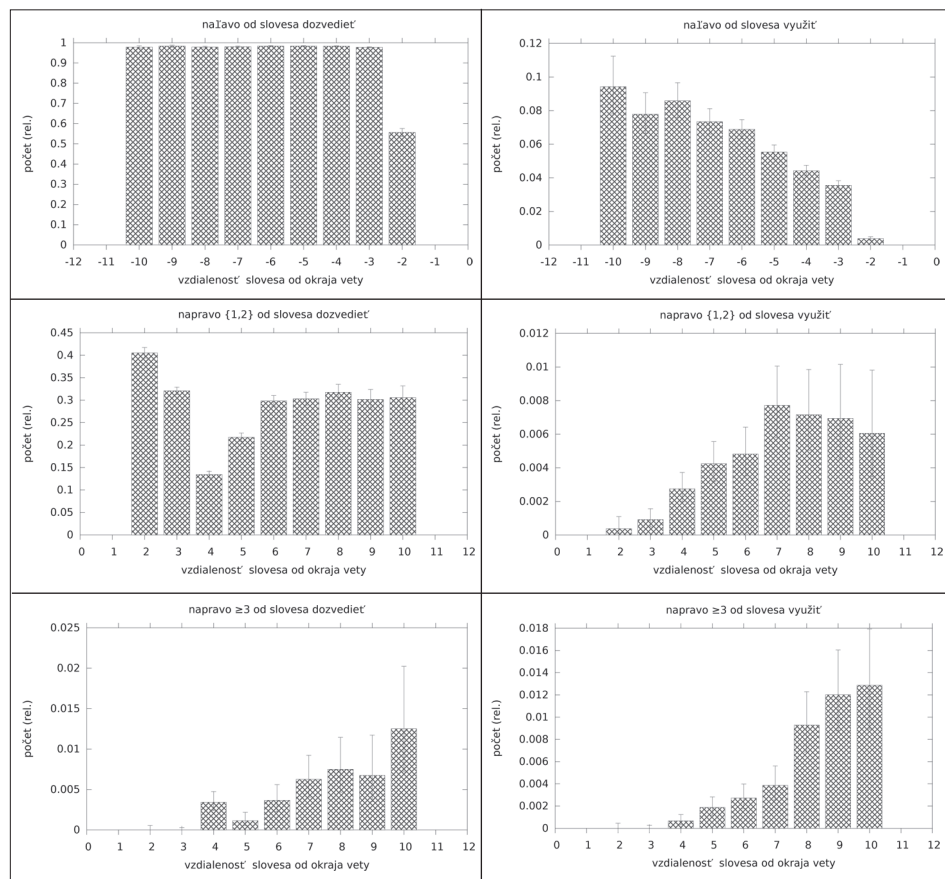
Pre komponenty *sa* naozaj prislúchajúce k slovesu sa tak nezávisle potvrdil vplyv rytmických faktorov na pozície výskytu komponentu – tieto sa nachádzajú (bez ohľadu na vzdialenosť slovesa k okraju vety) vo vzdialenosti 1 alebo 2. Vo vzdialenosti 3 a viac ide o *sa* nepatriace k slovesu – komponent *sa* zväčša patrí k tvarom (iných) sloviess, ktoré sú relatívne samostatné a do štatistiky sme ich nezaradili – t. j. k slovesným podstatným menám či prídavným menám vyskytujúcim sa v daných vetách. Tieto výskyty sme preverili na väčšom množstve sloviess, a teda považujeme za všeobecne platné, že relevantná pozícia pre výskyt *sa* súvisiaceho so slovesom je napravo vzdialená 1 alebo 2 pozície, naľavo je rozptýlený vyššie, ale je tu tiež výrazná tendencia umiestnenia *sa* na čo najbližšej pozícii vzhľadom na súvisiace sloveso.

4.2. Parametre

Pre každé sloveso, osobitne pre každú vzdialenosť slovesa od okraja vety, zavedieme tri parametre (všetky sú relatívne, t. j. počet viet chápeme ako pomer daného počtu viet k celkovému počtu viet s daným slovesom):

- počet viet, keď je *sa* vzdialené od slovesa 1 alebo 2 (označíme $p_{1,2}$)
- počet viet, keď je *sa* naľavo, čiže má vzdialenosť menšiu ako 0 (označíme p_L)
- počet viet, keď je *sa* ďalej ako 2 (označíme $p_{\geq 3}$).

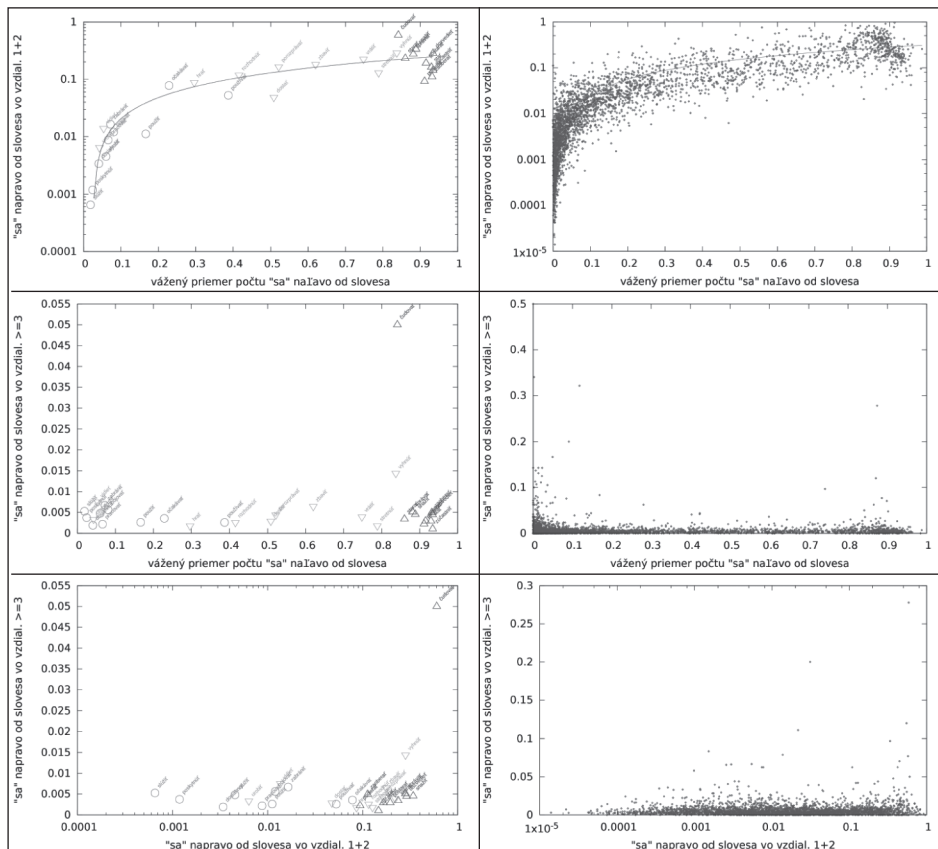
Berieme do úvahy relatívne počty vzhľadom na celkový počet výskytov slovesa pre danú vzdialenosť od okraja vety. To v štatistike vhodne odstráni závislosť od dĺžky vety (resp. od vzdialenosti slovesa od okraja vety).

Obrázok 4: Distribúcia parametrov podľa vzdialenosti slovesa od okraja vety pre slovesá *dozvedieť* a *využiť*.

Porovnanie parametrov plne potvrdzuje predpoklad, že $p_{\geq 3}$ zodpovedá komponentom *sa*, ktoré neprislúchajú k skúmanému slovesu. Na obrázku 4 je príklad distribúcie parametrov pre dve slovesá – *dozvedieť* a *využiť*.

4.3. KORELÁCIA VYBRANÝCH PARAMETROV

Na predchádzajúcich obrázkoch sú zachytené vzťahy medzi rôznymi dvojicami parametrov $p_{1,2}$, p_L a $p_{\geq 3}$ medzi sebou. V ľavom stĺpci je zachytená vzorka 30 skúmaných slovies, pričom sú slovesá zastúpené nasledujúcimi symbolmi:

- zvrtné slovesá – Δ
- nezvrtné slovesá – \circ
- nevyhranené slovesá – ∇ .

V pravom stĺpci je grafické zachytenie štatistiky všetkých slovies s počtom výskytov minimálne 400.

Uvedené grafy potvrdzujú náš predpoklad – parametre p_L a $p_{1,2}$ vykazujú zjavnú závislosť, pripomínajúcu lineárnu (hoci nie dokonalú) závislosť, znázornenú preloženou priamkou. Parametre p_L a $p_{\geq 3}$, ako aj $p_{1,2}$ a $p_{\geq 3}$ závislosť nepreukazujú.

Linearitu sme overili na všetkých slovesách Pearsonovým korelačným koeficientom (Pearson, 1895), ktorý má nasledovné hodnoty:

- p_L verzus $p_{1,2}$: 0.78
- p_L verzus $p_{\geq 3}$: -0.0244
- $p_{1,2}$ verzus $p_{\geq 3}$: 0.0266.

Korelačný koeficient v plnej miere potvrdzuje lineárnu závislosť parametrov p_L a $p_{1,2}$ a zároveň nezávislosť dvojíc ostatných parametrov.

Ide o lineárnu závislosť, preto môžeme znížiť počet parametrov (nie sú nezávislé) tak, že ich nahradíme vhodnou lineárnou kombináciou. Najjednoduchší spôsob, ako získať kombinácie, je získať parametre závislosti – dosiahneme to preložením priamky medzi parametrami p_L a $p_{1,2}$:

$$p_{1,2} = a \cdot p_L + b$$

Výsledky parametrov, ktoré sme získali, sú nasledujúce:

$$a = 0.320 \pm 0.004$$

$$b = -0.0085 \pm 0.0016$$

Intuitívne by sme očakávali, že parameter b by sa mohol rovnať nule (absolútne nezvratné slovesá by mali v ideálnom prípade $p_{1,2} = 0$ a $p_L = 0$, t. j. sa by sa nenachádzalo nikde naľavo ani napravo od slovesa). Získaná hodnota parametra b je naozaj takmer nulová.

Po získaní priamky môžeme normalizovať jeden z týchto parametrov vzhľadom na druhý. Ak má analyzované sloveso parametre p_L a $p_{1,2}$, môžeme položiť

$p'_L = c \cdot p_L$ a $p'_{1,2} = c \cdot \frac{p_{1,2} - b}{a}$, kde c je neznáma multiplikatívna konštanta. Tým dosiahneme, že v ideálnom prípade, t. j. ak by parametre ležali na priamke, budú mať p'_L a $p'_{1,2}$ rovnakú hodnotu.

Hľadaný kvantitatívny parameter následne vyjadríme ako (Euklidovskú) vzdialenosť týchto transformovaných súradníc od začiatku súradnicovej osi:

$$p_{sa} = \sqrt{p'^2_L + p'^2_{1,2}}$$

Hodnotu konštanty c môžeme vo všeobecnosti určiť ľubovoľne, ale ak chceme smerovať k intuitívnym hodnotám, je podľa nás logické položiť pre „najviac zvrtné“ slovesá $p_{sa} = 1$ – to sú také, pre ktoré $p_L = 1$, potom $p'_L = p'_{1,2} = c$ a $p_{sa} = \sqrt{c^2 + c^2} = c\sqrt{2}$,

čiže $c = \frac{\sqrt{2}}{2}$. Znamená to, že sme urobili transformáciu súradníc, ktorá v ideálnom prípade zobrazí dvojicu bodov ($p_{1,2}$, p_L) na uhlopriečku štvorca s dĺžkou uhlopriečky 1 a stupeň zvrtnosti slovesa bude vyjadrený vzdialenosťou pozdĺž tejto uhlopriečky

od začiatku súradníc. Pre zrozumiteľnosť a úsporu vyjadrovania môžeme zaviesť pracovný termín „savost“, ktorým budeme označovať práve hodnotu tohto parametra (resp. menej formálne stupeň používania slovesa spolu so súvisiacim komponentom *sa*). Tento parameter teda matematicky možno vyjadriť nasledujúcim vzťahom:

$$p_{sa} = \frac{\sqrt{2}}{2} \cdot \sqrt{p_L^2 + \left(\frac{p_{1,2} - b}{a}\right)^2} \quad (1)$$

„Savost“ sa dá veľmi dobre interpretovať a môžeme pomocou nej porovnávať početnosť výskytu komponentu *sa* s ľubovoľným slovesom a ich vzájomný súvisiaci či nesúvisiaci vzťah. Ak sa hodnota „savosti“ rovná nule, sloveso je absolútne nezvratné. Ak je jeho hodnota blízka jednotke, sloveso je veľmi pravdepodobne iba zvrtné (reflexívum tantum).

lema	p_L	$p_{1,2}$	savosť
čudovať	0,841	0,602	1,474
snažiť	0,889	0,341	0,995
dozvedieť	0,934	0,289	0,933
správať	0,881	0,281	0,894
vyhnúť	0,837	0,282	0,874
starat'	0,860	0,236	0,814
postarať	0,915	0,195	0,788
stať	0,930	0,165	0,762
zúčastniť	0,934	0,147	0,744
vrátiť	0,748	0,220	0,731
zaoberať	0,932	0,113	0,711
podieľať	0,911	0,094	0,683
stretnúť	0,789	0,127	0,633
zbaviť	0,620	0,177	0,600
porozprávať	0,521	0,162	0,526

lema	p_L	$p_{1,2}$	savosť
rozhodnúť	0,416	0,115	0,402
dostať	0,508	0,047	0,380
používať	0,387	0,053	0,305
hrať	0,296	0,086	0,296
očakávať	0,229	0,078	0,250
použiť	0,166	0,011	0,125
zabrániť	0,072	0,016	0,075
bojovať	0,080	0,012	0,073
vidieť	0,054	0,014	0,062
pracovať	0,066	0,009	0,060
využiť	0,060	0,005	0,051
urobiť	0,042	0,006	0,044
dosiahnuť	0,041	0,003	0,039
poskytnúť	0,024	0,001	0,027
slúžiť	0,019	0,001	0,024

Tabuľka 1: „Savost“ 30 lem našej základnej vzorky

V tabuľke 1 sú uvedené výsledné hodnoty „savosti“ pre skupinu 30 lem vzorových slovies (lemy uvádzame bez zvrtného komponentu). Numerická hodnota veľmi spoľahlivo indikuje stupeň používania slovesa spolu s polyfunkčným komponentom *sa*.

„Savost“ môže nadobúdať hodnotu väčšiu ako jeden, a to v prípade anomálnych distribúcií komponentu pri slovese. Hodnota „savosti“ mierne uprednostňuje polohu *sa* napravo od slovesa, preto pri nadmernom výskyte (t. j. väčšom ako pri „bežných zvratných“ slovesách) *sa* naľavo od slovesa môže nadobúdať aj hodnoty väčšie ako jeden. Z korpusovej analýzy vyplýva, že anomálna „savost“ slovesa *čudovať sa* je spôsobená nadmerným výskytom fráz typu *nemožno sa čudovať, nemôžeme sa čudovať, netreba sa čudovať* a pod.

5. ZÁVER

Cieľom nášho výskumu bolo štatisticky overiť mieru výskytu polyfunkčného komponentu *sa* s prislúchajúcimi slovesami na rozsiahlom textovom materiáli, pričom sme využili exaktné postupy a metódy a overovali platnosť formulovaných premís. V súvislosti s tým sme vymedzili a analyzovali úseky textu vždy s jedným plnovýznamovým slovesom. Ďalej sme zisťovali, na ktorých pozíciách sa polyfunkčný komponent *sa* vyskytuje najčastejšie vzhľadom na sloveso, či jeho pozícia závisí od dĺžky vety, prípadne či ju výrazne ovplyvňujú aj iné parametre.

Postupovali sme tak, že sme stanovovali viaceré hypotézy, ktoré sme overovali na malej vzorke slov (30 sloviess), následne sme pracovali so všetkými slovesami s výskytom väčším než 400 nachádzajúcimi sa v korpuse *prim-7.0-juls-all*. Zo štatistickej analýzy korpusového materiálu vyplýva, že kvalitatívne vyjadrenie niektorých aspektov zvratnosti sloviess v slovenčine sa dá redukovať na jeden parameter, ktorý sa ľahko interpretuje a zároveň umožňuje porovnávanie všetkých sloviess navzájom. Nazvali sme ho „savost“ a matematicky sme ho vyjadrili vzťahom (1). Pri hodnote parametra (v rozpätí 0 až 1) majú úplne nezvraté slovesá hodnotu 0, pri zvratných slovesách sa hodnota približuje k 1. Hodnoty vyššie ako 1 vyjadrujú preferenčný výskyt komponentu *sa* naľavo od slovesa. Hodnoty približne v strede tohto intervalu vyjadrujú iné možné funkcie komponentu *sa*.

V predkladanej práci sme pracovali predovšetkým so slovesami v pozitívnom tvare, ale vykonali sme aj samostatnú analýzu negatívnych tvarov týchto sloviess. Výsledky pre pozitívne aj negatívne tvary sloviess sú porovnateľné. Mierny posun nastal iba v hodnotách parametrov a v ich presnosti; keďže samotné negatívne tvary sa v korpuse vyskytujú zriedkavejšie ako pozitívne, štatistika pre ne je menej spoľahlivá.

Do analýzy sme zahrnuli aj zvraté pasívum a neosobný zvratný tvar nezvratných sloviess. Pri kontrolnej analýze po vylúčení zvratného pasíva a neosobného zvratného tvaru, t. j. po odstránení výskytov sloviess v tretej osobe jednotného i množného čísla, sa ukazuje, že výsledky sú aplikovateľné aj na vlastne zvraté slovesá, pričom sa hodnoty parametrov opäť posunú (a veľkosť tohto posunu by vyjadrovala pomer výskytov zvratného pasíva a neosobného zvratného tvaru k iným

funkciám komponentu *sa*). Analýza výskytu zvrtných tvarov nezvrtných slovies v porovnaní s výskytom zvrtných slovies však nie je predmetom tejto štúdie. Uvedenú metódu možno využiť predovšetkým v synchronnej, ale napríklad aj v diachrónnej analýze zvrtnosti v prípade relevantného množstva diachrónnych textov.

Literatúra

- DVONČ, Ladislav — HORÁK, Gejza — MIKO, František — MISTRÍK, Jozef — ORAVEC, Ján — RUŽIČKA, Jozef — URBANČOK, Jozef: Morfológia slovenského jazyka. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1966. 896 s.
- JAROŠOVÁ, Alexandra: *Umývať sa*: predmetová syntagma alebo zvrtné sloveso? In: Tradícia a perspektívy gramatického výskumu na Slovensku. Ed. M. Šimková. Bratislava: Veda 2003, s. 204 – 208.
- JAROŠOVÁ, Alexandra: Problémy vymedzenia statusu komponentu *sa* v konštrukciách typu *umývať sa a vidieť sa*. In: Slovenská reč, 2017, roč. 82, č. 2, s. 103 – 115.
- MISTRÍK, Jozef: Slovosled a vetosled v slovenčine. Bratislava: SAV 1966. 276 s.
- MISTRÍK, Jozef et al.: Encyklopédia jazykovedy. Bratislava: Vydavateľstvo Obzor 1993. 515 s.
- OLIVA, Karel: Reflexe reflexivity reflexiv. In: Slovo a slovesnosť, 2001, roč. 62, č. 3, s. 200 – 207.
- PEARSON, Karl: Notes on regression and inheritance in the case of two parents. In: Proceedings of the Royal Society of London 1895, č. 58, s. 240 – 242.
- POISSON, Siméon Denis: Probabilité des jugements en matière criminelle et en matière civile, précédées des règles générales du calcul des probabilités. Paris: Bachelier 1837, s. 205 – 207.
- Slovenský národný korpus – prim-7.0-public-all. Bratislava: Jazykovedný ústav L. Štúra SAV 2015. Dostupný na: <http://korpus.juls.savba.sk> [cit. 11. 9. 2017].
- SOKOLOVÁ, Miloslava — MOŠKO, Gustáv — ŠIMON, František — BENKO, Vladimír: Morfematický slovník slovenčiny. Prešov: Náuka 1999. 531 s.
- WAGNER, Roland: Reflexivní slovesa v češtině a prognóza jejich ekvivalentů v němčině. Disertační práce. Ústav českého jazyka Filozofické fakulty Masarykovy univerzity 2011. 388 s. Dostupný na: https://is.muni.cz/th/56270/ff_d/wagner_prognóza_reflex.pdf [cit. 11. 9. 2017].

O GEOGRAFICKÝCH NÁZVOCH Z OSOBNÝCH MIEN SO SLOVNÝM ZÁKLADOM *CHOT-*

Imrich Horňanský

*Martinengova 10
811 02 Bratislava*

HORŇANSKÝ, Imrich: Geographical Names from Personal Names with Word Basis of *chot-*. Slovak Language, 2018, Vol. 83, No 1, pp. 35-46.

Abstract: The Old Slavic men's personal names *Chot(e)mir*, *Chotebor*, *Chotislav*, *Chotemysl* are composed of the component *chot-*, with a spell variant *choc-* (in the meaning of wishing something, praying for something, wanting something) and of the appellative *mir*, or *bor*, or verb *slaviti*, or appellative *mysl*. Geographical names originating in these personal names and in their abridged forms, such as *Chotek*, *Chočko*, *Choteš*, *Choten*, are largely deployed throughout the Slavic language area. The naming process of studied settlement names from the territory of Slovakia reaches the period of arrival of the Slavs to the present area of Slovakia and to the first centuries of their settlement. This naming process was primarily oriented towards settlement geographical features (seats, yards, villages, solitudes, courts, sites, hamlets etc.). The testimony of the former personal names (*Chot(e)mir*, *Chotebor*, *Chotislav*, *Chotemysl*) active functioning in the Slovak language area (apart from the rare written documents) is provided mainly by the selected Slovak toponyms. The particularity of the study of the occurrence of geographical names with the word basis of *chot-*, especially from the category of toponyms of physical geographical features is that these toponyms offer also another etymological possible departure basis. The word basis of *chot-*, originally *koč-* and *choč-*, often occurs in geographical names of hills, peaks, elevations, mounds etc., originating from the Old Slavic toponymic appellative vocabulary (lexis).

Key words: personal name, standardization of geographical names, timeline development of toponyms, toponym, toponyms originating from personal names, toponyms originating from toponymic appellative vocabulary (lexis)

1. ÚVOD

Značná časť geografických názvov Slovenska má svoj pôvod v osobných menách. Na skúmanie počiatkov osídlenia a s tým súvisiacich vzťahov majú osobitný význam geografické názvy pochádzajúce z osobných mien, ktorých pomenovací proces prebehol v predkresťanskom období. Slovanské zložené osobné mená patria do najstaršej vrstvy slovenských osobných mien (Majtán a Považaj, 1983, s. 13). V skupine geografických názvov pôvodom z osobného mena možno vyčleniť takú skupinu názvov, ktorých osobné mená slúžiace za základ geografického názvu sa v slovenskom prostredí do dnešných časov ako aktívne funkčné pomenovanie osôb už nedochovalo; svedectvo o ich niekdajšom aktívnom fungovaní sprostredkujú okrem vzácnych zriedkavých písomných dokumentov aj vybrané slovenské geografické názvy. Predmetom našich úvah sú takéto geografické názvy z osobných mien *Chot(e)mir*, *Chotebor*, *Chotislav*, *Chotemysl* a názvy z ich skrátených podôb ako napr. *Chotek*, *Chočko*, *Choteš*, *Choten*.

2. OSOBNÉ MENÁ *CHOT(E)MIR, CHOTEBOR, CHOTISLAV, CHOTEMYSLĚ*

Osobné mená *Chot(e)mir, Chotebor, Chotislav, Chotemyslě* sú nielen staroslovenské, ale vzhľadom na ich rozšírenie v celom ranoslovanskom sídelnom priestore ich možno označiť ako staroslovanské mužské osobné mena. Tieto osobné mená sú zložené z komponentu *chot-* (vo význame *želať si niečo, prahnúť po niečom, niečo chcieť*) a apelatíva *mirě* (vo význame *pokoj, mier, spokojnosť, zmierenie, dobro, svet* (Krajčovič, 2005, s. 36; Majtán a Považaj, 1983, s. 15, 57) alebo *bor* (vo význame *boriť sa, bojovať*), alebo slovesa *slaviti* (vo význame *byť slávny, šíriť dobrú povesť* (Krajčovič, 2005, s. 88), alebo apelatíva *myslě* (vo význame *myslieť, múdry*). Tieto mená sa dávali mužským potomkom rodu so želaním, aby sa nositeľ mena v boji i v sporoch snažil, usiloval, chcel dosiahnuť mier, pokoj, dobro (Krajčovič, 2005, s. 84 a 93) alebo aby bol bojovníkom, borcom pripraveným na tvrdý boj (Krajčovič, 2005, s. 144), alebo aby šíril dobrú, slávnu povesť svojho rodu (Krajčovič, 2005, s. 47, 83), alebo aby šíril múdrosť svojho rodu. Pri výbere mien najvýznamnejšiu úlohu mal zmysel, pôvodný význam mena, lebo osobné meno podľa tejto predstavy malo svojou magickou silou sprostredkovať a zaistiť svojmu nositeľovi dobré vlastnosti a šťastný život, malo odvracať pozornosť zlých duchov a tak chrániť svojho nositeľa (Majtán a Považaj, 1983, s. 13); (Svoboda, 1964, s. 33, 270 a i.). V období predkresťanskom a zrejme i v období tesne po prijatí kresťanstva sa tieto mená používali v celom slovanskom priestore. V slovenskom jazykovom priestore frekvencia týchto osobných mužských mien v stredoveku po prijatí kresťanstva postupne klesala až úplne vymizla; ani v období národného obrodzenia sa v slovenskom priestore tieto mená nezaradili späť do skupiny aktívne používaných mužských osobných mien. Vzácný listinný dokument *De conversione Bagoariorum et Carantanorum* z roka 871 poskytuje svedectvo o *Chotemirovi*, Pribinovom veľmožovi, ktorý sa zúčastnil na vysviacke kostola Panny Márie na Pribinovom hrade pri Blatenskom jazere 24. 1. 850. V listine z roka 1232 Ondrej II. dáva osobe menom *Hocszlov/Hotszlov* (rozumej *Chot(i)slav*) pozemky z kráľovského majetku v rozsahu troch popluží. (Šmilauer, 1932, s. 94; Codex diplomaticus, 1971, s. 283).

3. GEOGRAFICKÉ NÁZVY Z OSOBNÝCH MIEN SO SLOVNÝM ZÁKLADOM *CHOT-* V ŠIRŠOM SLOVANSKOM JAZYKOVOM PRIESTORE

Staroslovanské osobné mužské mená *Chot(e)mir, Chotebor, Chotislav, Chotemyslě* alebo ich skrátené podoby *Chotek, Chotko, Choteš, Choten* a ďalšie slúžili ako základ na tvorbu mnohých geografických názvov, ktoré majú pôvod v týchto osobných menách. Predmetom nášho záujmu sú aj geografické názvy s hláskovým variantom *choc-* slovného základu *chot-*. Takéto geografické názvy so slovným základem

dom *chot-* a jeho hláskovým variantom *choc-* sú vo všetkých slovanských jazykoch a objekty nimi pomenované sa rozprestierajú po celom slovanskom sídelnom priestore. Túto skutočnosť výberovým spôsobom ilustrujeme na príkladoch zo západoslovanského jazykového priestoru, z ktorých značná časť má tento pôvod.

V Česku sú obce a časti obce *Chotěboř*, *Chotěborky*, *Chotěbuz*, *Chotěmice*, *Chotětov*, *Chotikov*, *Chotilsko*, *Chotoviny*, *Chotusice* a iné (geoportal.czuk).

V Poľsku sú obce a časti obce (gminy a vsi) *Chocianów*, *Chocianowice*, *Chocianowiec*, *Chocicza*, *Chocieborowice*, *Chociejów*, *Chocim*, *Chocimierz*, *Chocimino* a iné (poľské gminy; poľské vsi).

V Dolnej Lužici v Nemecku je *Chóšebuz* (mesto v dnešnom Brandenbursku), nemecky *Cottbus*.

4. SLOVENSKÉ GEOGRAFICKÉ NÁZVY Z OSOBNÝCH MIEN SO SLOVNÝM ZÁKLADOM *CHOT-*

Z priestoru Slovenska sú známe viaceré geografické názvy, ktorých pôvod je alebo by mohol byť zo zložených osobných mien *Chot(e)mir*, *Chotebor*, *Chotislav*, *Chotemysl* alebo z ich skrátených podôb obsahujúcich slovný základ *chot-* alebo jeho hláskové varianty *choc-* a *choč-*:

4.1. *Chotča*

Chotča (obec v okrese Stropkov) leží v doline rieky *Chotčianka* (s pôvodným názvom *Chotča*), ktorá preteká cez obec; obec je písomne doložená: 1379 *Huchinia*, 1408 *Hothchow*, *Hotcho*, 1410 *Hottho*, 1430 *Hothcza*, 1454 *Hothcza*, 1506 *Hodcza*, 1567 *Hothcha*, 1786 *Hoča*, 1920 *Choča*, 1927 *Chotča* (VSO, 1., 1977, s. 483; Majtán, 1998, s. 111; Uličný, 2001, s. 186 – 187), maďarsky *Hocsa*, rusinsky *Choča/Chiča*; názov pochádza zo skrátenej podoby mužského osobného mena *Chot(e)mir*, *Chotebor*, *Chotislav*, čiže z osobného mena *Chotek*, *Chotko* a z privlastňovacej prípony *-ja*, čiže *Chotčk-ja*, vo význame *Chotkova* (*osada, samota, ves, usadlosť, dedina*) podobne ako *Bytek*, *Bytko* → *Bytča*, *Luborek*, *Luborko* → *Luborča*, *Budek/Budko* → *Budča*. Zaujímavé je, že doklad z roka 1379 možno čítať aj ako *Chotina*. Podľa L. Kissa je názov obce slovenského pôvodu z osobného mena *Chotek*, *Chotko* vývojom **Chotčk-ja* → *Chotča*; v maďarčine prebehol vývoj substitúciou hlások *ch* → *h* do podoby *Hocsa* (Kiss, 1998, 1, s. 599). Podľa B. Varsika názov obce *Chotča* pochádza zo slovanského *Chotčk-ja*, t. j. z osobného mena *Chotek* (Varsik, 1990, s. 145). Etymológia názvu *Chotča* (obec v okrese Stropkov) je všeobecne akceptovaná; prioritou pomenovania buď obce *Chotča*, alebo vodného toku *Chotčianka* (s pôvodným názvom *Chotča*) je čiastočne predmetom diskusie.

Názov vodného toku *Chotčianka* (vodný tok s dĺžkou 27 km, ľavostranný prítok Ondavy), v 1. polovici 20. storočia ešte v podobe *Chotča*, vznikol druhotne pod-

Ľa názvu obce, cez ktorú preteká; vodný tok je písomne doložený: 1269 *aqua Hutcha*, 1355 *fluvium Hutcha* (Uličný, 2001, s. 186), 1379 *Huchapataca*, 1976 *Chotčianka* (GNVs, 1976, s. 46), 1993 *Chotčianka* (GNA31, 1993, s. 62), maďarsky *Hocsa*, novšie *Hocsai-patak*; podľa V. Šmilauera a B. Varsika názov pochádza zo skrátenej podoby mužského osobného mena *Chot(e)mir*, *Chotebor*, *Chotislav* čiže z osobného mena *Chotek*, *Chotko* a privlastňovacej prípony *-ja*, čiže *Chotčk-ja*, vo význame *Chotkova* (*rieka, riečka, voda*) (Šmilauer, 1932, s. 233 a 421; Varsik, 1990, s. 145); podľa V. Šmilauera vývoj maďarského názvu *Hocsa* prebehol: slovensky z osobného mena *Chotek* → *Chotča* → *Choča* → maďarsky *Hocsa* → *Hucsa*. Je zrejme, že pomenovanie vodného toku *Chotčianka* (pôvodne *Chotča*) a obce *Chotča*, cez ktorú vodný tok preteká, vzájomne súvisia s tým, že nie je definitívne doriešená priorita pomenovania. Ako primárne pomenovanie geografického objektu hodnotíme názov obce; názov obce *Chotča* bol prenesený na fyzickogeografický objekt – vodný tok, dnešnú *Chotčianku*. Názov *Chotčianka* (predtým *Chotča*) by bolo možné vysvetliť ako jav onymickej polarizácie, utvorený je z osadného názvu, nie priamo z osobného mena. Nemožno celkom vylúčiť ani prioritu pomenovania vodného toku, v prospech čoho hovorí dátum najstaršieho písomného dokladu výskytu názvu vodného toku 1269 oproti najstaršiemu písomnému dokladu výskytu názvu obce 1379; žiada sa ďalší výskum. (Majtán, 1996, s. 144)

Pri názve *Chotčianka* by azda bolo možné so zreteľom na stredoveké doklady (všetky sú v slovnom základe so samohláskou *u*) uvažovať aj o inom výklade, hoci názov objektu, ktorý mohol byť hranicou územia patriaceho inej osobe, sa mohol vytvoriť aj z osobného mena (ako to vykladá V. Šmilauer).

Pozri aj české *Choteč* (3x: obce v okresoch Pardubice, Jičín a Praha-západ), *Chotčiny* (časť obce Dolní Hořice v okrese Tábor) (geoportal.cuzk), poľské *Choczka* 3x obce (poľské gminy; poľské vsi), ruské *Хотча* (pravý prítok Volgy), *Старая Хотча* a *Новая Хотча* (dediny v Moskovskej oblasti) (ruské toponymá).

4.2. *Choča*

Choča (obec v okrese Zlaté Moravce) s dokladmi 1209 *Hecze*, 1268 *Heche*, 1270 *Hecche*, 1293 *Hecchen*, 1773 *Hoczka*, 1808 *Choča*, 1920 *Choča* (VSO, 1., 1977, s. 482; Majtán, 1998, s. 110), maďarsky *Hocsa*. K etymológii názvu pozri *Chotča* (obec v okrese Stropkov); rovnako aj B. Varsik, L. Kiss a V. Tóth (Varsik, 1990, s. 145; Kiss, 1998, 1, s. 577; Tóth, 2001, s. 202); táto etymológia je všeobecne akceptovaná. Cez územie obce Vieska nad Žitavou susediacej s obcou *Choča* v povodí Žitavy preteká vodný tok rovnakého názvu *Choča* (GNA9, 1988, s. 69 a 86) s dokladmi 1234 *Hecha* → 1275 *Hetche potok* (Tóth, 2001, s. 202). Názov vodného toku vo vzťahu k názvu obce je sekundárny. Podobne aj V. Tóth (Tóth, 2001, s. 202) a E. Györfy (Györfy, 2011, s. 65, 121).

V názve obce *Choča* (okres Zlaté Moravce) prípadne v názve vodného toku *Choča* v tomto okrese majú pôvod názvy geografických objektov – anojkonymá v jej okolí: 1979 *Chočianska dolina* (dolina v obci Choča v okrese Zlaté Moravce) (GNZs, 1979, s. 41), 1988 *Chočianska dolina* (GNA9, 1988, s. 28 a 86); *Chočianska pláň* (pole v Tesárskych Mlyňanoch susediacich s obcou Choča): 1988 *Chočianska pláň* (GNA9, 1988, s. 63 a 86); *Od chočianskeho chotára* (pole v Sľažanoch susediacich s obcou Choča); *Pod Chočou* (pole vo Vieske nad Žitavou susediacej s obcou Tesárske Mlyňany).

Pozri aj poľské *Chocz* (mesto vo Veľkopoľskom vojvodstve) (poľské gminy; poľské vsi) a ukrajinské *Геча* (dedina v Zakarpatskej oblasti) maďarsky *Mezőgecse* (ukrajinské toponymá).

4.3. *Chotín*

Chotín (obec v okrese Komárno) s dokladmi 1138 *Vten*, 1138 *Hetten*, 1223 *Heten*, 1272 *Hetyn*, 1339 *Heteny*, 1920 *Hetín*, 1948 *Chotín* (Stanislav, 1999, s. 276; VSO, 1., 1977, s. 483; Majtán, 1998, s. 111), maďarsky *Hetény*. Názov obce *Chotín* pochádza zo slovného základu mužského osobného mena *Chot(e)mir*; *Chotebor*; *Chotislav*, čiže z tvaru *chot-*, a z toponymickej prípony *-ín*, podobne ako *Papín*, *Trenčín*, *Ružín*, *Kačín*, *Budín*, *Slavín*, vo význame miesto, priestor vo vlastníctve nositeľa tohto osobného mena alebo ináč spájaný s nositeľom tohto mena. Podľa J. Stanislava názov *Chotín* je výsledkom vývoja **Chotiň* alebo **Choteň* → *Chotín*. Podľa L. Kissa názov *Hetény* má pôvod v osobnom mene *Heten* maďarským pomenovacím procesom; základom osobného mena *Heten* môže byť číslovka *hét* (maďarsky) = *sedem* (slovensky) (Kiss, 1998, 1, s. 591). Uprednostňujeme Stanislavovu etymológiu názvu *Chotín* (obec v okrese Komárno).

V názve obce *Chotín* (okres Komárno) majú pôvod mladšie názvy geografických objektov – anojkonymá v jej okolí: *Chotínska stráň* (pole v obci Svätý Peter susediacej s obcou Chotín) (GNZs, 1979, s. 42; GNA20, 1991, s. 41 a 55), *Chotínske piesky* (prírodná rezervácia v obci Chotín v okrese Komárno), *Do chotínskeho chotára* (hon v obci Svätý Peter), *Pri chotínskej ceste* (pole v neďalekej obci Modrany a v Hurbanove) (GNA20, 1991, s. 22, 34 a 60), *Pri hradskej do Chotína* (roľa v susednom Komárne) (GNA20, 1991, s. 13 a 60), *Chotínsky diel* (roľa v susednom Komárne) (GNA20, 1991, s. 12 a 55), *Chotínsky kanál* (GNZs, 1979, s. 42; GNA20, 1991, s. 23, 24, 32 a 55), *Nad chotínskou cestou* (pole v Marcelovej) (GNA20, 1991, s. 32 a 58), *Pod chotínskou cestou* (pole v Marcelovej) (GNA20, 1991, s. 32 a 59) a *Horný chotínsky hon* (hon v susediacej obci Marcelová) (GNA20, 1991, s. 31 a 54).

Pozri aj české *Choceň* (mesto pri Ústí nad Orlicí), *Chotěnov* (obec v okrese Svitavy), *Chotíná* (časť obce Hromnice, v okrese Plzeň-sever), *Chotíněves* (obec v okrese Litoměřice), *Chotěnov-Skláře* (mestská časť mesta Mariánske Lázně) (geo-

portal.cuzk), poľské *Chocień* (obec v Kujavsko-pomorskom vojvodstve), *Chocień* (osada v Západopomorskom vojvodstve), *Chotyńia* (dedina v Mazovskom vojvodstve), *Chotyńin* (dedina v Lodžskom vojvodstve) (poľské gminy; poľské vsi), ukrajinské *Гетиня* (obec v Zakarpatskej oblasti) maďarsky *Tiszahetény*, *Хотин* (mesto v Černovickej oblasti) rumunsky *Hotin*, *Хотин* (dedina v Bereznovskom rajóne v Rovnianskej oblasti), *Хотин* (dedina v Rovnianskom rajóne v Rovnianskej oblasti), *Хотин* (dedina v Radivilovskom rajóne v Rovnianskej oblasti), *Хотінь* (sídlo mestského typu v Sumskej oblasti), *Хотинивка* (dedina v Žitomirskej oblasti), *Хотинивка* (dedina v Černihovskej oblasti), *Хотінь* (rajón v meste Kaluš) (ukrajinské toponymá), bieloruské *Хоціна* (dedinka vo Vitebskej oblasti), *Хоцінскае* (jazero v povodí rieky Ula vo Vitebskej oblasti), *Хоцінка* (pravý prítok rieky Rasta), *Хоцінка* (ľavý prítok rieky Ula vo Vitebskej oblasti) (bieloruské toponymá), ruské *Хотино* (dedina v Novgorodskej oblasti), *Хотынец* (mestečko v Orlovskej oblasti), *Хотынец* (dedina v Chotyneckom rajóne) (ruské toponymá), slovinské *Hotinja vas* (súčasť strediskovej obce *Hoče – Slivnica*) nemecky *Hottendorf* (slovinské toponymá), srbské v Banáte *Хетин /Hetin* (obec) maďarsky *Tamásfalva* alebo *Hetény*. Na území dnešného Maďarska sú obce *Hosszúhetény*, *Hetényegyháza* a *Lovászhetény* (Kiss, 1997).

4.4. *Hetměň/Hetmín*

Hetměň aj *Hetmín* (osada, po r. 1786 mestská časť v meste Šaľa) s dokladmi 1113 *Chetmich*, 1251 *Hechmeh*, 1323 *Hetmeh*, 1337 *Hethmeh*, 1773 *Hettmény*, 1786 *Hetmény*, dnes *Hetměň* (VSO, 3., 1977, s. 117; Stanislav, 1999, s. 238; Majtán, 1998, s. 284). Stanislav predpokladá možné východisko: osadný názov *Hetměň* vznikol zo slovanského osadného názvu **Chot(ě)mic(i)* → **Chot(ě)minъ* možno aj **Chot(ě)miny* → **Chotmin(y)* → 1113 *Chetmich* (*Chet-m-ich*) → 1337 *Hethmeh* → maďarsky *Hetmény*, a to z osobného mena *Chotěm*, a tento tvar zo zloženého osobného mena *Chotěmysľ* alebo *Chotěmirъ* prebratím do maďarčiny po náležitých hláskoslovných zmenách do podoby *Hetmény* (Stanislav, 1999, s. 238); rovnako aj J. Hladký (Hladký, 2011, s. 59); (Majtán, 1996, s. 133 a 143). Tento výklad podporuje aj skutočnosť, že v tomto starom slovenskom sídelnom priestore v nive Váhu je sústredený nadpriemerný počet geografických objektov s názvami listinne doloženými z obdobia prelomu 1. a 2. tisícročia. Spomedzi týchto názvov vyberáme:

Veča (mestská časť Šale) s vývojom: praslovanský koreň *vět* + prípona *ja* → psl. apelatívum **věča* → 1113 *Vveza* → 1246 *Weche* → 1267 *Vecche* → 1246 *Vecche* → *Veča* (Codex diplomaticus, 1971, s. 65; Krajčovič, 2005, s. 94, 142, 155);

Šaľa (mesto) s vývojom psl. apel. **šalit'* → 1002 *Sala* → 1138 *Sala* → 1158 *Sely* → 1213 *Sala* → 1216 *Sala* → 1226 *Sala* → 1251 *Sala* → *Šaľa*, (Codex diplomaticus, 1971, s. 76; Stanislav, 1999, s. 238; Krajčovič, 2005, s. 142), možný je tiež výklad zo skrátenej podoby osobného mena *Šalamún* (Majtán, 1982, s. 92);

Gorazdov (samota v katastrálnom území Močenok) s vývojom **Goražd-* → *Garažd-* → 1251 *Graz* → 1790 *Gorázd* → *Gorazdov* (Stanislav, 1999, s. 237; Ondruš, 2000, s. 99; Krajčovič, 2005, s. 122); v katastrálnom území Močenok je aj *Gorazdovské* (orná pôda) a *Nad Gorazdovom* (orná pôda);

Galanta (mesto) s vývojom 9. stor. osobné meno **Goleta* → 1234 *Galantha* → 1241 *Galanta* → 1247 *Galanta* (Majtán, 1982, s. 97; Stanislav, 1999, s. 237; Krajčovič, 2005, s. 97).

Hľadanie presvedčivej etymológie názvu *Hetmín/Hetmėň* naráža na ťažkosti spojenia starších doložených podôb, ktoré Stanislav rekonštruoval v podobe **Chot(ě)mic(i)* s podobou **Chot(ě)minь*/**Chot(ě)miny*. V súčasnosti nedokážeme nájsť presvedčivú súvislosť medzi *Chot(ě)mic* a *Chotmin*. Pozri aj sídelné názvy: česká obec *Chotěmice* (geoportal.cuzk), poľské obce *Chocimów*, *Chocim* (poľské gminy; poľské vsi).

V názve mestskej časti *Hetmėň* (mesto Šaľa) majú pôvod mladšie názvy geografických objektov – anojkonymá v jej okolí *Hetmėnsky kanál* (kanál s dĺžkou 1,8 km južne od Šale, spája sa s Kolárovsým kanálom pri osade Hetmėň). Aj podľa J. Hladkého názov *Hetmėnsky kanál* vznikol z osadného názvu *Hetmėň*, ktorý bol do maďarčiny prevzatý po náležitých hláskoslovných zmenách zo slovanského osadného názvu **Chot(ě)mic(i)* → **Chot(ě)minь* (možno aj **Chot(ě)miny* → **Chotmin(y)* →) z osobného mena *Chotėm* a tento tvar zo zloženého osobného mena *Chotėmysľ* alebo *Chotėmirь* (Hladký, 2011, s. 59; Stanislav, 1999, s. 238).

Hetmáň (pole, les a prírodná rezervácia v katastrálnom území Veľký Lėg v obci Lehnice v okrese Dunajská Streda), s vývojom 1992 *Hetmáň* (GNA27, 1992, s. 30 a 54), maďarsky *Hėtmány* (Majtán, 1996, s. 133 a 143). K etymológii názvu *Hetmáň* (pole a les v obci Lehnice) pozri názov osady, dnes mestskej časti *Hetmėň* v meste Šaľa.

4.5. *Kotešová*

Kotešová (obec v okrese Bytča) s dokladmi 1234 *Hotesou*, 1336 *Hatisow*, 1341 *Hutasow*, 1351 *Hotesou*, 1374 *Chotesow*, 1395 *Hathosow*, 1408 *Chotessow*, 1417 *Hotyso*, 1423 *Kotesso*, *Hothesow*, 1451 – 1561 *Chotiessowa*, 1469 *Chotesow*, 1484 *Chotessow*, *Chotessowa*, 1504 *Chotesow*, 1526 *Hothessowa*, 1808 *Welký Kotėssow*, 1920 *Veľká Kotešová*, 1944 *Kotešová* (Kniezsa, 1952, s. 52 – 54; Ryšánek, 1954, s. 188; VSO, 2, 1977, s. 81; Majtán, 1998, s. 142; Krajčovič, 2005, s. 85), maďarsky (*Nagy*)*kotessó*; názov pochádza zo skrátenej podoby osobného mena *Choteš* ako *Benedikt* → *Beneš*, *Valentín* → *Valeš*, *Jakub* → *Kubo* → *Jakeš*, *Kubeš*, *Tomáš* → *Tomeš*, *Mikuláš* → *Mikeš*, *Lukáš* → *Lukeš* a z privlastňovacieho sufixu – z prípony menného adjektíva pôvodne v mužskom a neskôr v ženskom gramatickom rode -ov, -ova vo význame *Chotešov* (*dom, dvor*), *Chotešova* (*osada, samota, ves, usadlosť*,

dedina); do roka 1417 sú zachované listinné doklady názvu obce v súlade s dobovou výslovnosťou výlučne so začiatočnou hláskou *ch* (v grafike *h/ch*), v roku 1423 je prvý doklad na výskyt začiatočnej hlásky *k* v názve obce; po období súbežného výskytu podôb s oboma začiatočnými hláskami *ch/k* sa ustálila podoba so začiatočnou hláskou *k*, ktorá bola v novoveku štandardizovaná; motiváciou pomenovania bolo označenie vlastníctva geografického objektu nositeľom mena *Choteš* alebo aj inakšieho vzťahu geografického objektu s nositeľom tohto osobného mena (Krajčovič, 2005, s. 85). Alternácia *ch* → *k* v názve geografického objektu súvisí aj s postupným znižovaním frekvencie osobných mien *Chot(e)mir*, *Chotebor*, *Chotislav* v živej praxi v slovenskom jazykovom priestore a zánikom ich výskytu, a teda so zahmlievaním až stratou pôvodnej motivácie pomenovania u používateľov geografického názvu. Podľa M. Majtána striedanie *ch* ↔ *k* v slovenských toponymách *Chopok/Kopok* a *chopec/kopec* je dôsledkom disimilácie na diaľku (Majtán, 1973, s. 52 – 55). Striedanie *ch* ↔ *k* nie je v slovenčine ojedinelé, pozri *krasta*/tudo *chrasta*, *skowat/z* češtiny *schowati* (Bernolák, 1825), alebo synonymá *plákat/pláchať*. Etymológia názvu obce *Kotešová* je všeobecne akceptovaná.

Pozri aj v Česku *Chotěšice* (obec v okrese Nymburk), *Chotěšov* (4x: obec v okrese Litoměřice, obec v okrese Plzeň-jih; časť obce Velhartice v okrese Klatovy, časť obce Jesenice v okrese Rakovník) (geoportal.cuzk), poľské *Chocieszów* (dedina v Dolnosliezskom vojvodstve) (poľské gminy; poľské vsi), slovinské *Hoteški potok* (vodný tok) (slovinské toponymá).

4.6. Kočovce

Kočovce (obec v okrese Nové Mesto nad Váhom) s dokladmi 1321 *Huchk*, 1396 *Hochk*, 1398 *Hoczok*, 1404 *Hoczok*, 1405 *Hochk*, 1417 *Kischochk*, 1422 *Chochk*, 1436 *Kochych*, 1499 *Hoczov*, 1501 *Hoczko*, *Hochowcz*, 1502 *Hoczowcz*, *Hochowcz*, 1522 *Koczowcz*, 1773 *Koczowcze*, 1920 *Kočovce*, maďarsky *Kocsóc* (Fekete Nagy, 1941, s. 135 – 136; VSO, 1977, 2., s. 37; Majtán, 1998, s. 142); názov pochádza zo skrátenej podoby mužského osobného mena *Chot(e)mir*, *Chotebor*, *Chotislav*, čiže z osobného mena *Chotek*, *Chotko* po alternácii *t* → *č* *Choček/Chočko* a z patronymickej prípony v pluráli *-ovce*, podobne ako *Stankovce*, *Bohdanovce*, *Michalovce*, *Petrovce*, vo význame sídlo, osada, obec obyvateľov patriacich nositeľovi tohto osobného mena alebo ináč zviazanej s nositeľom tohto osobného mena. Do roka 1422 sú zachované listinné doklady názvu obce v súlade s dobovou výslovnosťou výlučne so začiatočnou hláskou *ch* (v grafike *h/ch*), v roku 1436 je prvý doklad na výskyt začiatočnej hlásky *k* v názve obce; po období súbežného výskytu podôb s oboma začiatočnými hláskami *ch/k* sa ustálila podoba so začiatočnou hláskou *k*, ktorá bola v novoveku štandardizovaná. Etymológia názvu obce *Kočovce* je všeobecne akceptovaná. Podľa L. Kissa pôvodný názov obce *Hochk* vznikol z osobné-

ho mena slovanského pôvodu (pozri poľské osobné mená *Choczek*, *Choczko*) maďarským pomenovacím postupom; súbežne s maďarčinou v slovenčine prebehol vývoj *Chočovce* → *Kočovce* a v priebehu času sa výsledok tohto vývoja premietol aj do maďarčiny ako *Kocsóc* (Kiss, 1998, 1, s. 765); Kissovo spresnenie etymológie názvu *Kočovce* (obec v okrese Nové Mesto nad Váhom) maďarským pomenovacím postupom hodnotíme ako nepresvedčivé. K striedaniu *ch* ↔ *k* pozri aj *Kotešová*.

Pozri aj slovinské mesto *Kočevje* (slovinské toponymá), v Bosne a Hercegovine *Hoće vina* (dedinka v obci Čajnič) a *Hoćevo* (dedina v obci Foči) a v Čiernej Hore *Хоћевина*.

4.7. *Kočkovce*

Pôvodne jedna obec *Kočkovce* sa rozdelila na samostatné obce *Horné Kočkovce* a *Dolné Kočkovce*.

Horné Kočkovce (obec v okrese Púchov, 1926 pričlenená ako mestská časť k Púchovu) s dokladmi 1332 *Hoczak*, 1407 *Felse Hochk*, 1408 *Felsewhochk*, 1462 *Hochkowcz*, 1467 *Felschothkowecz*, 1473 *Felsew Kochkowycz*, 1773 *Horne Koczko(w)cze*, 1786 (*Horné*) *Kočkowce*, 1808 *Horní Kočkowce*, 1828 *Horné Kočkowce*, 1920 *Horné Kočkovce*, maďarsky *Felső Kocsók* (Fekete Nagy, 1941, s. 135 – 136; VSO, 1977, 2., s. 464; Majtán, 1998, s. 68). Do roka 1467 sú zachované listinné doklady názvu obce v súlade s dobovou výslovnosťou výlučne so začiatočnou hláskou *ch* (v grafike *h/ch*), v roku 1473 je prvý doklad na výskyt začiatočnej hlásky *k* v názve obce; po období súbežného výskytu podôb s oboma začiatočnými hláskami *ch/k* sa ustálila podoba so začiatočnou hláskou *k*, ktorá bola v novoveku štandardizovaná. K etymológii názvu (*Horné*) *Kočkovce* pozri názov *Kočovce* (obec v okrese Nové Mesto nad Váhom); táto etymológia je všeobecne akceptovaná. Podľa L. Kissa názov obce vznikol maďarským pomenovacím postupom z osobného mena *Hocsk* (čítaj *Chočk*); súbežne s maďarčinou v slovenčine prebehol vývoj *Chočovce* → *Kočkovce* a v priebehu času sa výsledok tohto vývoja premietol aj do maďarčiny ako *Kocsók* (Kiss, 1, s. 82); Kissovo spresnenie etymológie názvu *Kočkovce* maďarským pomenovacím postupom hodnotíme ako nepresvedčivé. K striedaniu *ch* ↔ *k* pozri aj *Kotešová*.

Dolné Kočkovce (obec v okrese Púchov) s dokladmi 1332 *Hoczak*, 1407 *Also Hochk*, 1408 *Alsohothk*, 1467 *Alsohotkowecz*, 1473 *Alsokochkowycz*, 1476 *Alsohotkowecz*, 1496 *Also Hochkowcz*, 1598 *Also Koczkoz*, 1773 *Dolne Koczko(w)cze*, 1786 (*Dolné*) *Kočkowce*, 1808 *Dolní Kočkowce*, 1920 *Dolné Kočkovce* (Fekete Nagy, 1941, s. 135 – 136; VSO, 1977, 1., s. 335; Majtán, 1998, s. 68; Kiss, 1998, 1, s. 82). Do roka 1467 sú zachované listinné doklady názvu obce v súlade s dobovou výslovnosťou výlučne so začiatočnou hláskou *ch* (v grafike *h/ch*), v roku 1473 je prvý doklad na výskyt začiatočnej hlásky *k* v názve obce; po období súbežného vý-

skytu podôb s oboma začiatočnými hláskami *ch/k* sa ustálila podoba so začiatočnou hláskou *k*, ktorá bola v novoveku štandardizovaná. K etymológii názvu (*Dolné Kočkovce* pozri názov *Kočovce* (obec v okrese Nové Mesto nad Váhom); táto etymológia je všeobecne akceptovaná. L. Kiss spresňuje pôvod názvu obce *Dolné Kočkovce* rovnako ako i v prípade názvu obce *Horné Kočkovce*; so spresnením sa nestotožňujeme (Kiss, 1998, 1, s. 82). K striedaniu *ch ↔ k* pozri aj *Kotešová*.

4.8. Všeobecné názvy

Geografické názvy so slovným základom *chot-* vrátane jeho hláskových variantov *choč-* a *koč-* najmä z kategórie názvov fyzickogeografických objektov ponúkajú aj ďalšie etymologické východisko. Slovný základ *chot-*, pôvodne *koč-* a *choč-*, môžu mať geografické názvy vrchov, vrcholov, kopcov, vyvýšení, hrbov, vodných tokov a pod. pôvodom z praslovanskej toponymickej apelatívnej lexiky. Podľa Š. Ondruša názov vrchu *Choč* v prvotnom význame *vrch*, *vrchol*, *hrb*, ktorý má u Slovanov bohaté zastúpenie, svojím významovým základom siaha až do indoeurópskeho prajazyka z 3. tisícročia pred Kristom; je výsledkom vývoja z indoeurópskeho odvodeného koreňa *kwok-* → *kok-* → (po palatalizácii) *Koč-* → (po striedaní *k* → *ch* ako v slovách *krasta* → *chrasta*, *křen* → *chren*, *kokol* → *chochol*) *Choč* (Ondruš, 2000, s. 46, 53; Ondruš, 1972, s. 338; a Ondruš, 1975, s. 344 – 345).

Sem možno zaradiť názvy slovenských geografických objektov, pri ktorých nevieme nájsť súvis s osobným menom: *Choč* (a sekundárne *Chočské vrchy*, *Veľký Choč*, *Malý Choč*, *Predný Choč*, *Zadný Choč*), *Chotuč* (les a vrch), *Chotuč* (sedlo), *Chotá hora* (vrch a les), *Chotina* (vodný tok, pravostranný prítok Nitry), *Chotinka* (prítok Chotiny), *Chotinka* (vrch), *Chotinka* (pravostranný prítok Cirochy), *Chotina* (lúka v okrese Bánovce nad Bebravou), *Chotina* (lúka v okrese Žiar nad Hronom), *Chočský potok* (vodný tok v okrese Ružomberok), *Chotoma* (les a vrch v okrese Partizánske), *Chotômka* (les a pasienok v okrese Partizánske), *Chotenovec* (les a kopec v okrese Partizánske), *Chotený luh* (roľa v okrese Rimavská Sobota).

Sotva sa dá zaradiť do kategórie názvov so slovným základom *chot-*, ktoré majú pôvod z osobných mien *Chot(e)mir*, *Chotebor*, *Chotislav*, *Chotemysl*, názov obce *Kočín* (v okrese Piešťany); obec je písomne doložená: 1436 *Kotlyn*, 1446 *Kochyn*, 1786 *Kocschin*, 1920 *Kočín*, maďarsky *Kocsin* a od roka 1913 *Köcsény*; neistotu zvyšuje absencia staršieho písomného dokladu, ktorý by sa dal čítať ako *Chočín/Chotín*. Je potrebný ďalší výskum.

5. ZÁVER

Geografické názvy so slovným základom *chot-* a jeho hláskovým variantom *choc-*, čiže geografické názvy s motivantom z osobných mien *Chot(e)mir*, *Chotebor*, *Chotislav*, *Chotemysl* vrátane geografických názvov z ich skrátených podôb, tvoria

osobitnú skupinu názvov geografických objektov pôvodne sídelného charakteru (sidlo, usadlosť, dvor, samota, obec a pod.), ktorých pomenovací proces prebehol v dávnejšej minulosti. Pomenovací proces skúmaných sídelných geografických názvov siaha do obdobia príchodu Slovanov do súčasného priestoru Slovenska a do prvých storočí ich usadenia. Distribúcia týchto geografických názvov svedčí o ich rozšírení v celom slovanskom kultúrno-jazykovom priestore.

Náročnosť skúmania etymológie toponým so slovným základom *chot-* a jeho hláskovým variantom *choc-* je spojená so skutočnosťou, že tieto geografické názvy najmä z kategórie fyzickogeografických objektov ponúkajú aj ďalšie etymologické východisko: slovný základ *chot-* a *choc-*, pôvodne *koč-* a *choč-*, majú geografické názvy *vrchov*, *kopcov*, *vyvýšenín*, *hrbolov*, *vodných tokov* a pod. pôvodom z praslovanskej toponymickej apelatívnej lexiky. Táto skupina slovenských geografických názvov je predmetom samostatnej štúdie.

Literatúra

- BERNOLÁK, Anton: Slowár Slowenski Česko-Latínsko-Ňemecko-Uherski. Buda (Budín) 1825. Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. 1. diel. Zost. R. Marsina. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1971. 472 s.
- FEKETE NAGY, Antal: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. IV kötet. Trencsén vármegye. Budapest: MTA 1941. 415 s.
- Geografické názvy okresu Nitra A9. Geografické názvoslovné zoznamy OSN ČSSR. Bratislava: Slovenský úrad geodézie a kartografie, P-190/1988 z 1. 7. 1988.
- Geografické názvy okresu Komárno A20. Geografické názvoslovné zoznamy OSN ČSFR. Bratislava: Slovenský úrad geodézie a kartografie, P-380/1991 z 26. 7. 1991.
- Geografické názvy okresu Dunajská Streda A27. Geografické názvoslovné zoznamy OSN ČSFR. Bratislava: Slovenský úrad geodézie a kartografie, P-386/1992 z 23. 9. 1992.
- Geografické názvy okresu Svidník A31. Geografické názvoslovné zoznamy OSN Slovenskej republiky. Bratislava: Úrad geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky, GK-1115/1993 z 9. 6. 1993.
- Geografické názvoslovie Základnej mapy ČSSR 1:50 000 z územia Slovenskej socialistickej republiky. 1. Názvy neosídlených geografických objektov, Východoslovenský kraj. Bratislava: Slovenský úrad geodézie a kartografie 1976, P-378/1975 z 19. 11. 1975, Kartografické informácie 8. 153 s.
- Geografické názvoslovie Základnej mapy ČSSR 1:50 000 z územia Slovenskej socialistickej republiky. 1. Názvy neosídlených geografických objektov, Západoslovenský kraj. Bratislava: Slovenský úrad geodézie a kartografie 1979, č. P-108/1978 z 30. 3. 1978, Kartografické informácie 10. 122 s.
- GYÖRFFY, Erzsébet: Korai ómagyar kori folyóvíznevek. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó 2011. 224 s.
- HLADKÝ, Juraj: Hydronymia povodia Dudváhu. Trnava: Trnavská univerzita v Trnave, Pedagogická fakulta. 2011. 197 s.
- KISS, Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára A – K, L – Zs. 4. rozšír. vyd. Budapest: Akadémiai Kiadó 1998. 821 + 822 s.
- KNIEZSA, Štefan/István: Stredoveké české listiny. Budapest: Akadémiai Kiadó 1952. 207 s.
- KRAJČOVIČ, Rudolf: Živé kroniky slovenských dejín skryté v názvoch obcí a miest. Bratislava: Literárne informačné centrum 2005. 230 s.

- LUTTERER, Ivan – MAJTÁN, Milan – ŠRÁMEK, Rudolf: Zeměpisná jména Československa. Praha: Mladá fronta 1982. 373 s.
- MAJTÁN, Milan: O slovách Chopok/Kopok a chopec/kopec. In: Kultúra slova, 1973, roč. 7, č. 2, s. 52 – 55.
- MAJTÁN, Milan – POVAŽAJ, Matej: Meno pre naše dieťa. Bratislava: Obzor 1983. 198 s.
- MAJTÁN, Milan: Z lexiky slovenskej toponymie. Bratislava: Veda 1996. 191 s.
- MAJTÁN, Milan: Názvy obcí Slovenskej republiky (Vývin v rokoch 1773 – 1997). Bratislava: Veda 1998. 600 s.
- ONDRUŠ, Šimon: Sú pomenovania vrchov *Koč* a *Kýčera* slovenské? In: Slovenská reč, 1972, roč. 37, č. 6, s. 334 – 341.
- ONDRUŠ, Šimon: Pôvod mena vrchu *Choč* a rieky *Orava*. In: Slovenská reč, 1975, roč. 40, č. 6, s. 342 – 352.
- ONDRUŠ, Šimon: Odtajnené trezory slov. Bratislava: Matica slovenská 2000. 240 s.
- RYŠÁNEK, František: Slovník k Žilinské knize. Bratislava: Slovenská akadémia vied 1954. 799 s.
- STANISLAV, Ján: Slovenský juh v stredoveku I. Bratislava: Národné literárne centrum 1999. 485 s.
- SVOBODA, Jan: Staročeská osobní jména a naše příjmení. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd 1964. 317 s.
- ŠMILAUER, Vladimír: Vodopis starého Slovenska. Praha – Bratislava: Nákladem Učené společnosti Šafaříkovy v Bratislavě 1932. 564 s.
- TÓTH, Valéria: Az Árpád-kori Abauj és Bars vármegye helyneveinek történeti-etimológiai szótára. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó 2001. 256 s.
- ULIČNÝ Ferdinand: Dejiny osídlenia Zemplínskej župy. Michalovce: Občianske združenie Zemplínska spoločnosť 2001. 760 s.
- VARSÍK, Branislav: Slovanské (slovenské) názvy riek na Slovensku a ich prevzatie Maďarmi v 10. – 12. storočí. (Príspevok k etnogenéze Slovákov). Bratislava: Veda 1989. 180 s.
- Vlastivedný slovník obcí na Slovensku. I. Bratislava: Veda 1977. 526 s.
- Vlastivedný slovník obcí na Slovensku. II. Bratislava: Veda 1977. 517 s.
- Vlastivedný slovník obcí na Slovensku. III. Bratislava: Veda 1978. 532 s.

Internetové zdroje

- geoportal.cuzk: geoportal.cuzk.cz/geoprohlizec/ [cit. 20. 11. 2017].
- https://pl.wikipedia.org/wiki/Gminy_w_Polsce#C (poľské gminy) [cit. 20. 11. 2017].
- <https://ru.wikipedia.org/wiki/...> (ruské toponymá) [cit. 20. 11. 2017].
- <https://sl.wikipedia.org/wiki/...> (slovinské toponymá) [cit. 20. 11. 2017].
- <https://uk.wikipedia.org/wiki/...> (ukrajinské toponymá) [cit. 20. 11. 2017].
- <https://www.google.be> Назвы населеных пунктаў Рэспублікі Беларусь (bieloruské toponymá) [cit. 20. 11. 2017].
- www.polskawliczbach.pl/Wsie (poľské vsi) [cit. 20. 11. 2017].

Pramene

- KMLisková, 1792: Katastrálna mapa jozefínskeho katastra, katastrálne územie Lisková 1792.
- ŠMOŠ, Liptovský Mikuláš 9 – 5, 1976: Štátna mapa odvodená M = 1:5000, mapový list Liptovský Mikuláš 9 – 5. Bratislava: Úrad geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky 1976.

PAMÄŤ A REGIONÁLNA TOPONYMIA (1. časť)

Gabriel Rožai

*Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici
Tajovského 40, 974 01 Banská Bystrica, e-mail: gabriel.rozai@umb.sk*

ROŽAI, Gabriel: The Memory and Regional Toponymy (with the Example of Three Eastern Gemer Villages) (Part I). Slovak Language, 2018, Vol. 83, No. 1, pp. 47-57.

Abstract: The paper deals with the use of the interdisciplinary concept of memory (theoretically elaborated mainly in Western European scientific space) in toponomastics. The first part of the paper is theoretical as it is focused on the analysis of the current approaches to the understanding of the term *memory* in the broader context of various humanities and social sciences as well as in the narrower focus on the sphere of the toponomastic research. The comparison of the presented concepts points to the specifics of perception of the concept of memory in toponomastics which result from the nature of the research subject matter. In the next part, we will present the practical use of this concept in the research of the regional toponymy, shown on the example of unofficial toponymy of three villages in East Gemer – Vlachovo, Gočovo, and Nižná Slaná.

Key words: concept of memory, memory of landscape, language memory, memory of memorials, toponomastics

1. ÚVOD

Konceptu pamäti budovanom na metaforickom prístupe ku kategórii pamäť (spočívajúcom v prekročení rámca individua) venujú v súčasnosti pozornosť rôzne humanitné a spoločenské vedy, napr. súčasná historiografia, historická sociológia, filozofia, folkloristika, kulturológia, kultúrna antropológia a etnológia, environmentalistika, literárna veda, lingvistika a v najnovšom období aj toponomastika. V týchto vedných disciplínach sa sústreďuje pozornosť na rôzne koncepty pamäti: historickú, kolektívnu, sociálnu, kultúrnu, komunikatívnu, živú, národnú, skupinovú, jazykovú pamäť, pamäť krajiny, pamäť miesta a pod., v úzkej nadväznosti na predmet výskumu jednotlivých disciplín. Rôznorodé prístupy ku kategórii *pamäť* naznačujú jej výrazne prierezový charakter. Medzi viacerými typmi pamäti zároveň pozorujeme neostré kontúry a terminologické prekrývanie¹. Z hľadiska súčasných náhľadov na problematiku pamäti rezonuje vo sfére humanitných a spoločenských vied predovšetkým prízvukovanie jej sociálnej povahy (Halbwachs, 2009; Fentress – Wickham In: Kiliánová, 1996), úzkej korelácie s kategóriami „identita“, „čas“ a „priestor“ (Halbwachs, 2009; Šubrt – Pfeiferová, 2010; Krekovičová, 1996), záujem o orálne pramene (spojené najmä s metódou „oral history“) či zdôrazňovanie antropologizmu spojeného s neoficiálnosťou, každodennosťou, subjektívnosťou (Mannová, 1996; Leščák, 1996).

¹ Porovnaj aj Krekovičová (1996), Gaciková (2015), Kiliánová (1996).

2. OD PAMÄTI K TOPONOMASTIKE

2.1. Koncepty pamäti vo výskume vybraných humanitných (a spoločenských) vied

Podľa J. Šubrta a Š. Pfeiferovej (2010) sa téma pamäti ako istej prenesenej skúsenosti dostáva v oblasti humanitných vied výraznejšie do popredia až v druhej polovici sedemdesiatych rokov 20. storočia, pričom prvé reflexie nachádza v prácach historikov. Potrebu upriamiť pozornosť na danú problematiku vidia v rôznych faktoroch, napríklad v zániku živých spomienok spojenom s vymieraním generácie svedkov kľúčových dejinných udalostí 20. storočia. Ozveny týchto spomienok však „*přetrvávají a nadále cirkulují v kolektivním vědomí následovníků, což činí otázku sociální paměti navýsost relevantní. Všechny tyto skutečnosti vedou některé teoretiky k závěru, že koncepce paměti a koncepty s ní spojené vytvářejí nové paradigma, které nahlíží oblast společnosti, politiky, práva, náboženství, umění a literatury v nových souvislostech.*“ (Šubrt – Pfeiferová, 2010, s. 10).

Súčasná historiografia, ale aj filozofia, historická sociológia, sociálna psychológia, folkloristika či etnológia pracujú predovšetkým s termínmi *sociálna* alebo *kolektívna pamäť*. Medzi týmito termínmi, vystupujúcimi ako opozitum voči termínu *individuálna pamäť*, existuje rôzna miera sémantického prekryvania, hierarchickej nadradenosti/podradenosti, pričom preferencia niektorého z nich sa viaže predovšetkým na tradície anglosaskej a francúzskej vedy, ako aj na ich postupne vyprofilované pozície v terminológii jednotlivých vedných disciplín spojené s užšie vymedzenými výskumnými problémami (Kiliánová, 1996; Krekovičová, 1996).

Vo francúzskych prácach sa preferuje termín *kolektívna pamäť*, ktorý prvýkrát použil francúzsky sociológ M. Halbwachs v článku *La mémoire collective chez les musiciens* v roku 1939 (Šubrt – Pfeiferová, 2010).² Podľa M. Halbwachsa je kolektívna pamäť vytváraná spomienkami významnými pre danú sociálnu skupinu, ktorá si prostredníctvom nej vyberá z minulosti konkrétne prvky dôležité pre vytváranie skupinovej identity. Zároveň vykazuje tendenciu vyčleniť z obrazu svojej minulosti zmenu, v prospech kontinuity zabezpečujúcej jej nemenné trvanie, na základe čoho ju autor kladie do opozičného vzťahu s históriou, zachytávajúcou predovšetkým zmenu a diskontinuitu (Šubrt – Pfeiferová, 2010).³

² Konceptia M. Halbwachsa bola (okrem filozofických postulátov H. Bergsona) výrazne ovplyvnená myšlienkami E. Durkheima, prístupujúceho k výkladu spoločnosti z pozícií zdôrazňujúcich jej nadindividuálny charakter a formulujúceho pojem *kolektívne vedomie*, vidiac v ňom najvýznamnejšiu zložku života spoločnosti, ktorej vznik pramení zo samotnej podstaty spoločenského spoluzitia, a nie od stavov individuálneho vedomia (Šubrt – Pfeiferová, 2010).

³ Termín *kolektívna pamäť* sa ďalej vyvíjal a špecifikoval. Vzhľadom na domáce vedecké prostredie môžeme spomenúť jeho vymedzenie vo sfére etnológie a folkloristiky z deväťdesiatych rokov, kde sa chápe ako „súčasť širšej sociálnej pamäti“, zabezpečujúca „uchovávanie poznatkov a skúseností nadobudnutých lokálnym spoločenstvom alebo malou sociálnou skupinou počas predchádzajúceho vývinu v rôznych oblastiach výrobnjej a spoločenskej činnosti“, pričom ide o uchovávanie takých poznatkov,

Termín *sociálna pamäť* sa spája predovšetkým s anglosaskými prácami. Jeho autorom je nemecký historik umenia Aby Warburg, ktorý ho použil v dvadsiatych rokoch 20. storočia s cieľom zamerať pozornosť na problém vzťahu ľudskej pamäti a kultúry (Šubrť – Pfeiferová, 2010).⁴ V tejto koncepcii sa kladie dôraz na vnímanie sociálnej pamäti ako nevyhnutného predpokladu na vytvorenie skupiny zabezpečujúceho jej integritu (Fentress – Wickham, In: Kiliánová, 1996). V domácej folkloristike a etnológii sa k *sociálnej pamäti* pristupuje ako k termínu, ktorý je nadradený termínu *kolektívna pamäť*.⁵

V súčasných výskumoch pamäti rezonuje aj rozlišovanie *kultúrnej a komunikatívnej pamäti*, ktoré zaviedol J. Assmann, nadväzujúc na Halbwachsove práce. *Kultúrnu pamäť* vymedzuje ako (špecifickú) formu kolektívnej pamäti⁶ inštitucionálneho charakteru prezentovanú, objektivizovanú a uchovávanú v symbolickej podobe (t. j. prostredníctvom pomníkov, obradov, príbehov, textov, krajiny a iných „miest pamäti“) a umožňujúcu pripomínanie a medzigeneračný prenos informácií významných pre istú sociálnu skupinu a jej skupinovú identitu. Ku *komunikatívnej pamäti* pristupuje ako k „neinštitucionálnej“ forme pamäti realizujúcej sa v každodennej interakcii a komunikácii členov istej society. Charakterizuje ju obmedzené časové trvanie viazané približne na tri po sebe idúce generácie (Assmann, 2008, s. 110 – 111). „Neinštitucionálny“ charakter tohto termínu ho najvýraznejšie spája s Halbwachsovou koncepciou *kolektívnej pamäti*, na základe čoho navrhuje J. Assmann nahraďiť termín *kolektívna pamäť* ním vymedzenou *komunikatívnou pamäťou* (Assmann, 2008, s. 111).

S koncepciou *komunikatívnej pamäti* je úzko spojený koncept *orálnej histórie* (nazývanej aj *oral history*, *ústna história*, *živá pamäť*)⁷, uplatňovaný v súčasnej historiografii, sociológii, sociálnej psychológii, lingvistiky a veľmi výrazne v etnológii. Ide o výskum ústne podanej histórie, získanej predovšetkým metódou rozhovoru, ale aj analýzou vybraných druhov písomných historických prameňov, najmä denníkov, listov, memoárov a literárnych diel zachytávajúcich individuálne svedectvo či sub-

skúseností, kolektívnych noriem či stereotypov, ktoré predstavujú „pre kolektív overené hodnoty, jednak využiteľné v praktickom živote, jednak zabezpečujúce potreby kultúrneho a historického sebapoznávania“ (Leščák, 1996, s. 8).

⁴ Preferencia tohto termínu sa spája najmä s vedomým odklonom od Halbwachsovo chápania kolektívnej pamäti, ako aj od Jungovho ponímania kolektívneho nevedomia (Kiliánová, 1996).

⁵ Dané konštatovanie môžeme doplniť slovami E. Krekovičovej, ktorá zdôvodňuje operatívnosť termínu *sociálna pamäť* (na rozdiel od statickejšieho chápania *kolektívnej pamäti*, v domácej folkloristike viazanej na užšie vymedzené problémy) tvrdením, že „zdôrazňuje vnútornú sociálnu štruktúrovanosť, potenciálnu dynamičnosť pamäti, a jednak navodzuje širšie interdisciplinárne súvislosti tohto fenoménu, jeho „presakovanie“ do rôznych sfér kultúry a spôsobu života daného teritória a času“ (Krekovičová, 1996, s. 70).

⁶ Ako formu kolektívnej pamäti ju autor chápe v tom zmysle, že ide o pamäť zdieľanú množstvom ľudí, ktorým sprostredkúva kolektívnu, kultúrnu identitu (Assmann, 2008, s. 110).

⁷ Porovnaj napríklad Mannová (1996), Gaciková (2015).

jektívne dojmy (Leščák, 1996, s. 7 – 10). Ako uvádza z pozície etnológie M. Leščák (1996, s. 10 – 11), prvkom orálnej histórie sa stáva „každý etnologický jav, ktorý obsahuje prvky charakterizujúce minulé vývin a ktoré sú viazané na kolektívnu pamäť spoločenstva a prevažne na ústne podanie“, pričom získané fakty „sú nasýtené nie historiografickou informáciou, ale informáciou, kde dominuje tak individuálny prežitok, ako i kolektívny hodnotiaci postoj, ktorý vychádza z ohraničeného poznania kontextov“.

Pamäťová metafora našla odozvu aj vo vzťahu k jazyku. Elementárnym východiskom pre analýzu vzťahu jazyka a pamäti sa podľa J. Dolníka (2010) stáva základná kulturologická téza považujúca jazyk a jeho nositeľov za prirodzenú súčasť daného kultúrneho sveta. Z tohto konštatovania prirodzene vyplýva, že jazyk a jazykové spoločenstvo predstavujú osobitnú zložku kultúry⁸. Kladúc dôraz na kultúrne formy jazykovej pamäti, J. Dolník (2010) vníma danú kultúrnu zložku z perspektívy identity, ktorá ju umožňuje reflektovať ako produkt špecifických jazykovo-historických a spoločensko-historických procesov, charakterizovaný opozičným vzťahom k iným jazykom a spoločenstvám. Súvislosť medzi identitou a pamäťou vo sfére jazyka sa utvára pri uplatňovaní historického aspektu, umožňujúceho aplikovať takú metódu výskumu, „ktorou sa preukáže, ako sa premieta minulosť jazyka do jeho prítomnosti a ako sa prejavuje minulosť jazykového spoločenstva v jeho aktuálnom stave“ (Dolník, 2010, s. 93). V tejto koncepcii zohráva kľúčovú úlohu termín *jazyková pamäť*, ktorý je vzhľadom na kultúrnu podmienenosť jazyka špecifikovaný a systematizovaný s ohľadom na nelingvistické východiskové termíny *kolektívna pamäť* (ako najvyššia kategória), *kultúrna (funkčná)*, *akumulačná*⁹ a *komunikačná pamäť* (ako hierarchicky rovnocenné subkategórie). *Jazykovú pamäť* autor považuje za komponent kultúrnej i akumulácie pamäti. Ako zložka akumulácie pamäti zabezpečuje archiváciu minulého jazykového sveta daného spoločenstva, t. j. všetkých

⁸ Z hľadiska vzťahu jazyka a kultúry pristupuje J. Dolník k jazyku z niekoľkých aspektov. Jazyk považuje jednak za ustanovujúci prvok kultúrnej pamäti (chápanej ako funkčná forma kolektívnej pamäti, uchováajúca vyselektované prvky minulosti významné pre potreby istého kolektívu a relevantné vo vzťahu ku kolektívnej identite), vystupujúci vo funkcii média, ktorým sa v rámci generačnej kontinuity zachovávajú a odovzdávajú obsahy sprostredkované jazykovými znakmi, v danej spoločnosti interpretovanými ako identifikačné (Dolník, 2010, s. 85). Zároveň ho charakterizuje ako kultúrny produkt (ide o základnú kulturologickú tézu o jazyku stojacu v opozícii k systémovolingvistickej téze „jazyk je systém znakov“) a hovorí aj o jazyku ako o objekte kultivácie (op. cit., s. 89 – 92).

⁹ Autor tu nadväzuje na A. Assmannovú (2011, s. 119 – 132), ktorá delí pamäť na *funkčnú* („functional memory“) a *akumulačnú* („storage memory“). Akumulačná pamäť plní funkciu archívu istej kultúry, v ktorom sa hromadia nemodifikované historické fakty. Jej existencia je viazaná na inštitúcie, ktoré zabezpečujú uchovávanie, konzerváciu, triedenie, sprístupňovanie a rozširovanie kultúrnych poznatkov (múzeá, archívy, knižnice, výskumné ústavy, univerzity a pod.). Svojou povahou sa odlišuje od funkčnej pamäti, čerpajúcej (selektujúcej) z archívu akumulácie pamäti iba tie údaje, ktoré vyplývajú z potrieb a záujmov daného kolektívu (Dolník, 2010, s. 94; Assmann, 2011, s. 130). Kultúrnu pamäť teda J. Dolník (2010, s. 94) spája s funkčnou pamäťou.

zachovaných jazykových znakov, ktoré sú „potenciálne usúvzťažniteľné s potrebami a záujmami súčasného jazykového spoločenstva“ (op. cit., s. 94). Ako prvok kultúrnej pamäti z tohto materiálu selektívne vyberá znaky významné pre pestovanie kolektívneho sebaobrazu s pragmatickou motiváciou. Jazyková pamäť existuje v externej a internej podobe. *Externá jazyková pamäť*, zahŕňajúca vedome usmerňovaný výber údajov z minulosti jazyka a zaobchádzania s ním, ktorá existuje v podobe inštitucionalizovaných konzervačných médií a funguje pod vplyvom politických a ideologických záujmov, zabezpečuje pragmaticky motivované pestovanie kolektívneho jazykového autoportrétu. Prostredníctvom *internej jazykovej pamäti*, ktorá predstavuje vnútornú stránku minulosti jazyka, prekonávanú „vývojom jazyka ako následkom prirodzeného komunikačného zaobchádzania s ním, teda jeho používania bez externej regulácie“ (op. cit., s. 97), sa kolektívny sebaobraz „pestuje ako prežívanie normálnosti, prirodzenosti používania jazyka vyplývajúceho z jeho dynamickej substancie“¹⁰ (op. cit., s. 109).

2.2. Koncepty pamäti v toponomastike

Sféra toponomastického výskumu sa spája s osobitným prístupom k problematike pamäti, ktorý je v porovnaní s nelingvistickými koncepciami výraznejšie determinovaný kategóriou „jazyk“ a z hľadiska vzťahu apelatívnej a propriálnej lexiky je dvojakým (t. j. lingvistickým a onomastickým) statusom kategórie nomen proprium (Blanár, 2008). Vzhľadom na spojenie toponyma s konkrétnym onymickým objektom nemôžeme zabúdať ani na významnosť kategórie „priestor“. Aj v toponomastike sa práca s teoretickým konceptom pamäti realizuje predovšetkým na pozadí akcentovania kultúrnych zreteľov¹¹. Ich prienikom do toponomastického výskumu a postupným odhaľovaním informácií obsiahnutých v toponymách spojeným so vzrastajúcim záujmom o propriá (Pleskalová, 2016) sa začala výraznejšie uvedomovať kultúrna (resp. kultúrno-historická) hodnota toponymie, ktorá podľa R. Šrámk (2016) predstavuje integrálny prvok propriálnej sféry jazyka prestupujúci všetkými jej rovinami a zložkami. V súvislosti s neustálym vývinom spoločnosti iniciujúcim zmeny v životnom štýle, ako aj s nepretržitými premenami reliéfu krajiny prenikajú

¹⁰ Z hľadiska pragmatickej motivácie „normálne je to, čo sa osvedčilo, a čo sa osvedčilo, to je užitočné“ (Dolník, 2010, s. 109).

¹¹ Ich včlenenie do onomastického výskumu pripisuje R. Šrámek (2016) nemeckej onomastike dvadsiaty rokov 20. storočia, ktorá reflektovala v tom čase formujúce sa výskumné prístupy zamerané na areálové vlastnosti javov národnej či regionálnej kultúry. Dané obdobie sa spájalo so vznikom odboru *Kulturraumforschung*, „bádání o kultúrnych areáloch, t.j. geografickém rozložení jevů v širokém slova smyslu kulturních, zahrnujících mimo jiné i jevy jazykové“ (Šrámek, 2016, s. 33), ktorý našiel silnú odozvu nielen v etnografii, histórii či v dejinách umenia, ale aj v lingvistike. Ako R. Šrámek (2016) ďalej uvádza, vďaka nemeckému onomastikovi Adolfovi Bachovi, ktorý dokázal prepojiť históriu, jazyk, dialektológiu a etnografiu systematickým spôsobom, sa kultúrne a kultúrno-priestorové aspekty stali trvalou súčasťou interdisciplinarity modernej onomastiky.

do toponymických registrov obyvateľstva nové (najmä „civilizačné“¹²) názvy. Tieto „prírastky“ vďaka svojej aktuálnosti prameniacej z komunikačných potrieb súčasného spoločenstva a umožňujúcej rýchlu orientáciu v dnešnom onymickom priestore dokážu spoľahlivo plniť svoje onymické funkcie, čím sa stávajú vážnou konkurenciou pre staršiu vrstvu lokálnej toponymie, ktorá sa po oslabení lokalizačnej a identifikačnej funkcie postupne presúva z priestoru živého pomenúvania do priestoru pamäti a následne postupnou generačnou výmenou zaniká (David – Mácha, 2014; Pleskalová, 2016; Šrámek, 2016). Táto skutočnosť vedie k interakcii medzi výskumným predmetom toponomastiky a (nelingvistickými) pojmami ako *kultúrne dedičstvo*¹³, (*lokálna/skupinová*) *identita*¹⁴ či *kultúrna a historická pamäť* (v najvšeobecnejšom význame)¹⁵.

Podnety pre hlbšiu analýzu konceptu pamäti v toponomastike môžeme opäť nachádzať aj v myšlienkach popredných historikov a filozofov upozorňujúcich na významnú črtu pamäti, ktorou je prienik do priestoru. Spomeňme napríklad úvahy M. Halbwachsa o vzťahu medzi kolektívnou pamäťou a spôsobom osídľovania zeme, o zakotvenosti pamäti v priestore umožňujúcej istej sociálnej skupine ako nositeľke pamäti vytvoriť si v konkrétnom geografickom priestore body udržiavajúce spomienky alebo myšlienkovu blízky koncept *miesto pamäti* historika P. Nora, rodiaci sa na pozadí „deritualizácie“ a „desakralizácie“ súčasného sveta a ponímaný ako miesto (v materiálnom, funkčnom a symbolickom zmysle, napr. cintorín, archív, učebnica, sviatok, prírodný útvar¹⁶) umožňujúce zhmotnenie kolektívnej pamäti (Nora, 1996, s. 46, 56; Šubr – Pfeiferová, 2010, s. 14 – 18).

Využívanie svedeckého potenciálu toponým pri poznávaní kultúrnych, spoločenských, hospodárskych, národných, miestnych dejín či dejín osídlenia rozhodne nepredstavuje nový výskumný aspekt na poli slovenskej a českej toponomastiky¹⁷, metaforický koncept pamäti však rezonuje v období ostatných desiatich rokov najmä

¹² Porovnaj Boháčová (2016, s. 138).

¹³ Porovnaj napr. Mácha (2016), Boháčová (2016), Šrámek (2016) a i.

¹⁴ Porovnaj napr. David – Mácha (2014), Mácha (2016, s. 18).

¹⁵ Porovnaj napr. Mácha (2016, s. 18), Boháčová (2016, s. 138) a i.

¹⁶ V súvislosti s prírodnými útvarmi (horami, vrcholmi, pohoriami) ako „miestami pamäti“ si zaslúhuje osobitnú pozornosť práca českého historika E. Maura Paměť hor (2006), ktorá sa zameriava na problematiku historickej pamäti ako istého stmelujúceho prostriedku v procese formovania novodobého českého národa. Na upevňovanie a stabilizáciu tejto pamäti bolo o. i. potrebné jej spájanie s konkrétnymi pamätnými objektmi. E. Maur inšpirovaný názorovou platformou P. Nora považuje za významný druh „miest pamäti“ v českom a slovenskom národnom vedomí práve hory (vrchy, pohoria), ktoré začali v 19. storočí plniť funkciu národných symbolov. V českom národnom vedomí zohrávali takúto úlohu „posvätné“ vrchy ako Hostýn, Říp, Blaník, Radhošť či pohorie Šumava.

¹⁷ Z bohatšej ponuky toponomastických publikácií a štúdií zdôrazňujúcich či konkrétne približujúcich svedeckú hodnotu toponým spomeňme napríklad vybrané práce A. Profousa (1918), V. Šmilaueru (1966), R. Krajčoviča (2005), B. Varsika (1990), J. Krška (2006), J. R. Nižnanského (1976) a mnohé ďalšie.

v českom toponomastickom výskume¹⁸. V prácach českých onomastikov pozorujeme uplatňovanie, resp. aj konštruovanie rôznych pamäťových konceptov. M. Kojetínová (2013) analyzuje pražské urbanonymy cez prizmu historiografického konceptu *miesto pamäti* (pozri vyššie). O výpovednej hodnote toponým z hľadiska premien krajiny¹⁹ akcentujúcej teóriu *pamäti krajiny* rozvíjanú najmä v zahraničnom vedeckom prostredí²⁰ hovorí J. David (2008). Otázke (všeobecne chápanej) historickej pamäti toponymie v úzkom prepojení na kultúrne dedičstvo venoval pozornosť P. Mácha (2016), ako aj monografia J. Davida a P. Máchu (2014) *Názvy míst. Paměť, identita, kulturní dědictví*. Okrem spomenutých pojmov sa stretávame aj s konceptom *pamäti miesta*, ktorému venuje pozornosť napríklad J. David (2016), K. Bílková (2016), nepriamo aj M. Nekula (2008). Pre našu prácu je osobitne podnetná štúdia P. Štěpána (2016) *Pomístní jména a paměť*, venujúca pozornosť výskumu pamäti vo vzťahu k anojkonymickému priestoru. Z viacerých možných tematických impulzov tejto problematiky si autor vo svojom príspevku vyberá tri aspekty pamäti: *paměť krajiny*, približujúcu premeny krajiny v čase, a to formou dokladovania existencie zaniknutých objektov (napr. vodných plôch, stavieb, porastov), ktoré možno poznávať nielen prostredníctvom analýzy motivačných príznakov, ale aj ich formálnych (morfologicko-syntaktických a slovotvorných) osobitostí; *jazykovú paměť*, podávajúcu svedectvá o zaniknutých lexikálnych základoch a významoch apelatív uchovaných v anojkonymách, ako aj o zaniknutých funkciách slovotvorných (resp. „názvotvorných“²¹) prostriedkov²²; *paměť pamětníkův*, umožňujúcu zaznamenávať zanikajúcu anojkonymiu a primerane interpretovať motivačný aspekt vybraných názvov²³.

Komparácia koncepcií pamäti používaných v súčasných toponomastických výskumoch a vo výskumoch iných humanitných vied naznačuje isté odlišnosti. Vo sfére toponomastiky sa s konceptom *sociálnej a kolektívnej pamäti* najviac zblížujú práce vychádzajúce z konceptu *miesta pamäti*, a to na základe vnímania toponým ako prvkov „*dědictví paměti určitého společenství*“ (Kojetínová, 2013, s. 147). Dô-

¹⁸ V slovenskej toponomastike naznačuje využitie konceptu pamäti v toponomastickom výskume J. Krško (2016, s. 25). S konceptmi *kulturná pamäť* a *miesto pamäti* v spojení s mytologicky motivovanou toponymiou a z pozície mýtopoetickej tradície pracuje aj M. Golema (2006, 2009).

¹⁹ Svedeckej hodnote toponým vo vzťahu k minulosti krajiny venuje pozornosť napríklad aj L. Olivová-Nezbedová (2001).

²⁰ Porovnajme napr. Schama, Simon: *Krajina a paměť*. Praha: Argo a Dokořán 2007 (ide o český preklad originálu *Landscape and Memory* z roku 1995; pozri aj David [2008, s. 105]).

²¹ Porovnaj Štěpán (2016, s. 108).

²² Napr. sufix *-ství* sa uplatňuje v českej anojkonymii ako prostriedok na vyjadrenie majetkových vzťahov (typu *Farářství*, t. j. pozemok, ktorý bol cirkevným majetkom), v apelatívnej sfére súčasnej češtiny v tejto funkcii nie je známy (Štěpán, 2016, s. 110 – 111).

²³ Ako príklad autor uvádza anojkonymum *Jahodna*, ktorý naznačuje motivačnú súvislosť s apelatívom *jahoda*, no údaje získané od informátorov upozorňujú na súvislosť s osobným menom bývalého majiteľa, ktorý sa volal *Jahoda* (Štěpán, 2016, s. 114).

ležitú úlohu tu teda zohrávajú toponymá sprostredkujúce informácie významné pre pamäť konkrétneho spoločenstva obývajúceho dané územie, ktoré ak chcú vystupovať vo funkcii *miest pamäti*, musia nimi byť v materiálnom, symbolickom i funkčnom zmysle, čo zdôrazňuje P. Nora (1996, s. 56) a čo v prípade toponým bližšie ozrejmuje M. Kojetínová (2013). Takýto prístup je podľa M. Kojetínovej (2013, s. 150) využiteľný najmä „v oblastiach rozdelených konflikty a rozporuplnými vzpomínkami na minulosť (...)“. Toponymá však môžu uchovávať aj informácie, ktorých informačná hodnota prekračuje sféru (do istej miery selektívnej) *sociálnej pamäti* istého spoločenstva (najmä ak vezmeme do úvahy dôležitú podmienku P. Nora pri vymedzovaní miest pamäti, kde „na počátku musí byť vôle k paměti“, pretože ak táto vôľa chýba, „místa paměti se stávají místy dějin“, resp. vystupujú z kolektívnej pamäti, stávajú sa dokumentom určeným pre historikov, a teda vstupujú do pamäti historickej či pedagogickej [Nora, 1996, s. 56 – 57]), čo naznačuje aj P. Štěpán (2016, s. 101 – 102). Pamäť toponým teda uchováva informácie dôležité aj pre históriu (napr. svedectvom anojkoným o kultivácii krajiny, o kolonizačných pohyboch a pod.)²⁴, humánnu geografiu a environmentalistiku (kde sa využíva svedectvo anojkoným pri určovaní hospodársko-spoločenského vývoja s dôrazom na hodnotenie toponým ako stôp po premenách krajiny a vzťahu človeka k nej)²⁵, ktoré sa v štúdiu P. Štěpána spájajú s konceptom *paměť krajiny*, a, samozrejme, aj pre jazykovedu, najmä pre historickú gramatiku, dialektológiu a etymológiu, ktoré sprostredkúva Štěpánov koncept *jazykovej paměti*. Okrem dokumentačnej funkcie však týmto koncepciami nemôžeme uprieť aj súvislosti s kultúrne determinovaným konceptom pamäti, a to najmä akceptovaním tézy o kultúrnej podmienenosti jazyka a geografického priestoru (resp. krajiny)²⁶. Tieto prístupy však z perspektívy kolektívnej identity naznačujú súvislosť s akumulátnou pamäťou, ktorá sama osebe nemá vplyv na formovanie identity a funguje ako istý kultúrny archív uchovávajúci objektívne informácie o minulosti, z ktorého môže vybrané spoločenstvo v prípade potreby presúvať „identifikačne relevantné“ údaje do kolektívnej funkčnej (kultúrnej) pamäti²⁷. Na základe tohto konštatovania sa domnievame, že jazyková pamäť v toponomastike môže podobne ako v koncepcii J. Dolníka (2010) existovať nielen ako komponent akumulátnej pamäti, ale aj kultúrnej (funkčnej) pamäti, a to v prípade, že sa jazyková stránka toponým využíva ako prvok utvárania identity miestneho spoločenstva. Ako príklad uveďme terénne názvy nemeckého pôvodu typu *Glac*, *Macibel* (zaznamenané v obci Nižná Slaná) utvorené z nemeckých apelatív *e Glatze*, *r Hübel* (nárečovo; v adaptovanej podobe *híbel*) nedochovaných v miestnej nárečovej lexike, kto-

²⁴ Porovnaj David (2008, s. 99 – 100).

²⁵ Porovnaj David (2008, s. 98, 100).

²⁶ Porovnaj David – Mácha (2014, s. 31).

²⁷ Porovnaj Dolník (2010, s. 94 – 95), Assmann (2011, s. 127, 130).

rých nedomáca jazyková podoba je pociťovaná dodnes a chápe sa ako jeden z prvkov dotvárajúcich identitu miestneho spoločenstva z hľadiska jeho prvotnej (t. j. východiskovej) etnicko-hospodárskej štruktúry, ktorá je aj v súčasnosti akcentovaná vzhľadom na dlhodobú tradíciu banskej činnosti v obci²⁸. Rovnaký prístup môžeme uplatniť aj voči konceptu *pamäť krajiny*, pokiaľ sa v jeho štruktúre objavia prvky vystupujúce ako *miesta (kolektívnej) pamäti*.

Kategória *pamäť pamätníkov* (Štěpán, 2016) zase nachádza konotácie s termínom *orálna história* (resp. s Assmannovým konceptom *komunikatívnej pamäti*), čo naznačuje možnosti jej využitia ako jednej z metód pri získavaní informácií v teréne, keďže informátori pri uvádzaní a motivačnej charakteristike terénnych názvov často čerpajú aj z informácií tvoriacich súčasť (generačne podmienenej) komunikatívnej pamäti lokálneho spoločenstva.

3. ZHRNUTIE A ZÁVER

Prierezový charakter konceptu pamäti reflektovaný rôznymi humanitnými a spoločenskými vedami nachádza inšpirujúcu odozvu aj v oblasti toponomastického výskumu, ktorý v poslednom období rozširuje svoj tradičný medziodborový priestor, pohybujúci sa prevažne v línii *jazykoveda – história – geografia*, aj o socio-kultúrny, antropologický a komunikačno-pragmatický rozmer. Pri práci s fenoménom pamäti je toponomastický výskum ovplyvnený koncepciami uplatňovanými v iných humanitných vedách (najmä Norovým konceptom *miesto pamäti* a sprostredkovane aj *sociálnou, kolektívnou, kultúrnou* či *komunikatívnou pamäťou*), ktoré však v rôznej miere prekračuje či modifikuje. Osobitosti vo využití konceptu pamäti v toponomastike pozorujeme nielen v rámci komparácie s nelingvistickými prístupmi, ale aj s pamäťovým konceptom predstaveným J. Dolníkom. Odlišný diapazón toponomastických konceptov, z hľadiska lingvistického výskumu prekračujúci aspekt *jazykovej pamäti* (a to prostredníctvom *pamäti krajiny* a *pamäti pamätníkov*), môžeme pripísať na vrub špecifickej povahe výskumného predmetu toponomastiky.

Potenciál práce s konceptom pamäti v toponomastickom výskume spočíva predovšetkým v schopnosti toponymie sprostredkovať informácie viazané na ľudskú kultúru (v zmysle mnohostranných vzťahov človeka k istému miestu) prostredníctvom jazykového materiálu. Praktickú aplikáciu konceptu pamäti na výskum regionálnej toponymie prezentovanú na súbore terénnych názvov troch obcí východného Gemera (Vlachova, Gočova a Nižnej Slanej) a umožňujúcu ozrejmiť vybrané časovo a priestorovo deaktualizované hospodársko-spooločenské, kultúrne a jazykové charakteristiky tohto regiónu priblížime v druhej časti príspevku.

²⁸ Dané konštatovanie môžeme podoprieť aj ich „prežitím“ a nepretržitou existenciou v súčasnej neoficiálnej toponymii, hoci vzhľadom na onymický status toponým rozhodne nejde o jediný faktor determinujúci ich jestvovanie, spoločenský význam a akčný rádius.

Literatúra

- ASSMANN, Aleida: *Cultural Memory and Western Civilization*. New York: Cambridge University Press 2011. 402 s.
- ASSMANN, Jan: *Communicative and Cultural Memory*. In: *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook*. Hrsg. A. Erll – A. Nünning. Berlin – New York 2008, s. 109 – 118. Dostupný na: http://archiv.ub.uniheidelberg.de/propylaeumdok/1774/1/Assmann_Communicative_and_cultural_memory_2008.pdf.
- BÍLKOVÁ, Kristýna: Paměť zaniklého místa v zeměpisných jménech (na příkladu Staré Karviné). In: *Toponyma: kulturní dědictví a paměť míst*. Ed. J. David. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě 2016, s. 88 – 99.
- BLANÁR, Vincent: *Vlastné meno vo svetle teoretickej onomastiky*. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV – Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied 2008. 77 s.
- BOHÁČOVÁ, Michaela: *Toponymie pohraničí jako kulturní dědictví a názvy viničních tratí jako nástroj reklamy a marketingu*. In: *Toponyma: kulturní dědictví a paměť míst*. Ed. J. David. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě 2016, s. 134 – 143.
- DAVID, Jaroslav: *Environmentální rozměr toponomastiky*. In: *Acta onomastica IL. Věnováno k 70. narozeninám PhDr. Libuše Olivové-Nezbedové, CSc. Red. M. Harvalík*. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR 2008, s. 98 – 105.
- DAVID, Jaroslav: *Přesouvání paměti místa prostřednictvím toponymie – na příkladu města Most*. In: *Toponyma: kulturní dědictví a paměť míst*. Ed. J. David. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě 2016, s. 78 – 86.
- DAVID, Jaroslav – MÁCHA, Přemysl: *Názvy míst. Paměť, identita, kulturní dědictví*. Brno: Host 2014. 240 s.
- DOLNÍK, Juraj: *Jazyk – člověk – kultura*. Bratislava: Kalligram 2010. 221 s.
- GACÍKOVÁ, Zuzana: *Slovesný folklór ako prejav živej pamäti slovenského národa. Živá pamäť ako komplement formalizovanej pamäte v podobe slovesného folklóru a ľudovej prózy (povesti) v kontexte s mytológiou, antropológiou, folkloristikou, sociológiou a psychológiou (1. časť)*. In: *Mediamatika a kultúrne dedičstvo – revue o nových médiách a kultúrnom dedičstve*, 2015, č. 1. Dostupný na: http://fhv.uniza.sk/mkd_revue/01_2015.html [cit. 21. 8. 2017].
- GOLEMA, Martin: *Interpretácia niektorých slovanských toponým mytologického charakteru z územia Uhorska a pohanská mytológia stredovekých Slovanov*. In: *Kultúra, jazyk a história Slovákov v Maďarsku. Materiály z jubilejnej interdisciplinárnej medzinárodnej vedeckej konferencie z príležitosti 15. výročia založenia Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku*. Budapešť 14. – 15. 10. 2005. Red. A Divičanová – A. J. Tóth – A. Uhrinová. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku 2006, s. 358 – 367.
- GOLEMA, Martin: *Liminárny priestor, toponymia a stredoveká pohanská ekuména v regióne Zvolenskej kotliny. Perina, Veľestúr, Ihráč, Kaľamárka a Laurín*. In: *Acta historica Neosoliensia*, 2009, vol. 1 – 2, tomus 12, s. 213 – 245.
- HALBWACHS, Maurice: *Kolektivní paměť*. Praha: Sociologické nakladatelství 2009. 289 s.
- KILIÁNOVÁ, Gabriela: *Prehľad bádania o sociálnej pamäti a inšpirácie pre etnológiu*. In: *Etnologické rozpravy*, 1996, roč. 3, č. 1, s. 88 – 98.
- KOJETÍNOVÁ, Martina: *Toponyma jako místa paměti (na příkladu vybraných pražských urbanonym)*. In: *Acta onomastica, LIV. Ved. red. M. Harvalík*. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR 2013, s. 145 – 150.
- KRAJČOVIČ, Rudolf: *Živé kroniky slovenských dejín skryté v názvoch obcí a miest*. Bratislava: Literárne informačné centrum 2005. 230 s.
- KREKOVÍČOVÁ, Eva: *Etnokultúrne tradície a sociálna pamäť (Folklór ako prameň historického poznania?)*. In: *Etnologické rozpravy*, 1996, roč. 3, č. 1, s. 67 – 76.

- KRŠKO, Jaromír: Vplyv slovenského a maďarského etnika na podobu hydronymie Slovenska. In: *Kultúra, jazyk a história Slovákov v Maďarsku. Materiály z jubilejnej interdisciplinárnej medzinárodnej vedeckej konferencie z príležitosti 15. výročia založenia Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku*. Budapešť 14. – 15. 10. 2005. Red. A Divičanová – A. J. Tóth – A. Uhrinová. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku 2006, s. 231 – 240.
- KRŠKO, Jaromír: Všeobecnolingvistické aspekty onymie. Banská Bystrica: Belianum 2016. 145 s.
- LEŠČÁK, Milan: Etnologické aspekty štúdia orálnej histórie. In: *Etnologické rozpravy*, 1996, roč. 3, č. 1, s. 7 – 13.
- MÁCHA, Přemysl: Před kým, (s) kým, pro koho? Dilemata v ochraně zeměpisných jmen jako kulturního dědictví. In: *Toponyma: kulturní dědictví a paměť míst*. Ed. J. David. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě 2016, s. 14 – 31.
- MANNOVÁ, Elena: Oral history a historiografia. In: *Etnologické rozpravy*, 1996, roč. 3, č. 1, s. 31 – 37.
- MAUR, Eduard: *Paměť hor. Šumava, Říp, Blaník, Hostýn, Radhošť*. Praha: Havran 2006. 375 s.
- NEKULA, Marek: Hus – Husova, Žižka – Žižkov...: Toponyma a ideologie. In: *Jazyk a jeho proměny. Prof. Janě Pleskalové k životnímu jubileu*. Ed. M. Čornejová – P. Kosek. Brno: Host 2008, s. 178 – 194.
- NIŽNANSKÝ, Jozef R.: Pestovanie viniča na Slovensku a jeho odraz v chotárných názvoch. In: VI. slovenská onomastická konferencia. Nitra 4. – 6. apríla 1974. Zborník materiálov. Zost. M. Majtán. Bratislava: Veda 1976, s. 233 – 242.
- NORA, Pierre: Mezi pamětí a historií: problematika míst. In: *Antologie francouzských společenských věd: Město*, č. 10. Eds. F. Mayer – A. Bensa – V. Hubinger. Praha: CEFRES – Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách 1996. Dostupný na: http://www.cefres.cz/pdf/c10/nora_1996_mezi_pameti_historii.pdf [cit. 21. 8. 2017].
- OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ, Libuše: Pomístní jména jakožto svědectví o minulosti krajiny. In: *Tvář naší země – krajina domova. Sv. 4. Umělecká reflexe krajiny*. Ed. K. Dejmlová. Lomnice nad Popelkou: Studio JB pro Českou komoru architektů 2001, s. 76 – 80.
- PLESKALOVÁ, Jana: Toponyma jako kulturní hodnota a zdroj inspirace. In: *Toponyma: kulturní dědictví a paměť míst*. Ed. J. David. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě 2016, s. 58 – 68.
- PROFOUS, Antonín: O místních a zvláště pomístních jménech v okrsku chrasteckém u Chrudimě. Praha: samostatně vydáno 1918. 136 s.
- SCHAMA, Simon: *Krajina a paměť*. Praha: Argo a Dokořán 2007. 702 s.
- ŠMILAUER, Vladimír: Úvod do toponomastiky. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1966. 231 s.
- ŠRÁMEK, Rudolf: Kulturní hodnota a kulturní dědictví jako příznaky propriální sféry jazyka. In: *Toponyma: kulturní dědictví a paměť míst*. Ed. J. David. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě 2016, s. 32 – 42.
- ŠTĚPÁN, Pavel: Pomístní jména a paměť. In: *Toponyma: kulturní dědictví a paměť míst*. Ed. J. David. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě 2016, s. 100 – 114.
- ŠUBRT, Jiří – PFEIFEROVÁ, Štěpánka: Kolektivní paměť jako předmět historicko-sociologického bádání. In: *Historická sociologie, časopis pro historické sociální vědy*, 2010, č. 1, s. 9 – 29. Dostupný na: <http://historicalsociology.cz/archiv/1-2010> [cit. 21. 8. 2017].
- VARSÍK, Branislav: Slovenské (slovenské) názvy riek na Slovensku a ich prevzatie Maďarmi v 10. – 12. storočí (Príspevok k etnogenéze Slovákov). Bratislava: Veda 1989. 180 s.

ANTROPONYMÁ POUŽÍVATEĽOV SOCIÁLNEJ SIETE FACEBOOK AKO SÚČASŤ ANTROPONYMICKÉHO KOMUNIKAČNÉHO REGISTRA

Jaromír Krško

*Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici,
Tajovského 40, 974 01 Banská Bystrica, e-mail: jaromir.krsko@umb.sk*

KRŠKO, Jaromír: Anthroponyms of Facebook Users as a Part of the Anthroponymic Communication Register. *Slovak Language*, 2018, Vol. 83, No. 1, pp. 58-75.

Abstract: In the presented study, we focus on the basic characteristics of the anthroponymic communication register to which names of social network users belong as well. We point to the elemental difference between an individual's nickname (which is also a result of social relations) and names in the virtual cybernetic space – in other words, the difference between a name of a participant in chat communication and a name in social networks. Based on the comparison of these various name forms, we point to the basic characteristics of anthroponyms of social networks, i.e. a hybrid structure situated on the borderline of first names, surnames, hypocoristic forms of anthroponyms, and nicknames with a distinct aspect of autonomination. In the study, we deal with the formal structure of social network anthroponyms as well.

Key words: proper name, nickname, social networks, Facebook

1. ÚVOD

V bežnej komunikácii sa využívajú rôzne podoby proprií, ktoré sú charakteristické pre určité komunikačné situácie predstavujúce situačnú variantnosť jazyka. Situačná variantnosť sa z pohľadu sociolingvistiky vyznačuje tým, že v určitých sociálnych situáciách sa dáva prednosť rôznym jazykovým prostriedkom, z onomastického hľadiska ide o uplatňovanie rôznych druhov a foriem proprií. Komunikačná situácia je však ovplyvnená nielen stratifikáciou, ale aj sociálnou variantnosťou, čiže zložením sociálnych skupín a vrstiev, ktoré sa zúčastňujú na komunikácii. Ide teda o vzájomný prienik sociálneho a onymického priestoru.

Chápanie onymického komunikačného registra vychádza z pôvodných úvah o (mikro)sociálnych toponymách (Krško, 1998) a korešponduje s podobnými úvahami o existencii tzv. mentálnej onomastiky (pozri napr. Pablé, 2010), resp. o tzv. mentálnom onomastikone¹, ktoré sú prezentované v západoeurópskych onomastických školách.

¹ Vychádzame z definície termínu *onomastikon* („onomasticon – an onomastic dictionary or its mental or theoretical counterpart“) ako je uvedená na stránke ICOS-u^[1].

2. ANTROPONYMICKÝ KOMUNIKAČNÝ REGISTER

Antroponymá používateľov sociálnych sietí tvoria časť antroponymického komunikačného registra jednotlivca, ktorý je súčasťou celkového onymického komunikačného registra. V súlade s názormi o fungovaní komunikačného registra v apelatívnej časti jazyka (pozri napr. Ološtiak, 2010, s. 38; Slančová – Slančová, 2013; Slančová – Slančová, 2014) definujeme **onymický komunikačný register** ako **súbor onymických (jazykových) a mimojazykových prostriedkov používaných v istých komunikačných sférach a komunikačných situáciách, determinovaných sociálnymi, komunikačnými, makrosociálnymi a mikrosociálnymi registrovými normami** (Krško, 2016, s. 25).

Pri uplatňovaní rozličných jazykových a mimojazykových prostriedkov v istých komunikačných sférach a komunikačných situáciách musíme brať do úvahy pozíciu jednotlivca a pozíciu celej sociálnej skupiny. Antroponymický komunikačný register jednotlivca alebo sociálnej skupiny predstavuje súbor rozličných druhov antroponým – rodné meno, priezvisko, prímeno, prezývka, hypokoristické podoby mien (spravidla rodného mena alebo priezviska), živé meno, prezývka (nick) na internetovom čete i meno na sociálnych sieťach. Antroponymický komunikačný register jednotlivca môžeme stotožniť s termínom V. Blanára – onymická scéna vlastného mena, ktorú definuje ako „súbor všetkých jestvujúcich formálnych a obsahových variantov a synonym používaných v rozličných komunikačných situáciách na označenie tohože denotátu“ (Blanár, 1996, s. 26).²

Jednotlivé formy mien antroponymického registra sú navzájom poprepájané, pretože jednotlivec je súčasťou viacerých sociálnych skupín a v komunikácii sa na jeho označenie používajú rozličné podoby mien. Spojivom týchto mien v antroponymickom komunikačnom registri sa stáva ich funkčné uplatnenie v jednotlivých kategóriách, resp. antroponymických subkategóriách – inú funkciu bude mať antroponymum vo funkcii rodného (krstného) mena, inú funkciu bude mať tá istá podoba mena vo funkcii četového nicku. V minulosti sa popri základnom antroponyme označujúcom jednotlivca uplatňovalo na jeho bližšiu charakteristiku aj prímeno, aj prezývka – tu nachádzame prepojenie dvoch druhov antroponým – prezývky a prímena. V dvojmennej sústave slúžilo prímeno nielen na bližšiu charakteristiku nositeľa mena, ale aj na odlišenie tohto jedinca od iných členov spoločenstva, ktorí mali rovnaké meno (spravidla priezvisko). V tomto prípade bolo prímeno funkčne spojené so živým osobným menom ako jeho súčasť (*Peter Siman – Peter Siman Biely, Peter Siman Zimný, Peter Siman Z vršku*). I. Valentová (2012) zdôrazňuje, že indivi-

² I. Valentová (2012) v nadväznosti na V. Blanára využíva termín onymická scéna vlastného mena v súvislosti so živou antroponymiou jednotlivca, pri ktorej jednotlivé živé mená tvoria polyonymický rad (Valentová, 2012, s. 322). Blanárov termín však označuje len onymickú scénu objektu (onymického bodu). V našom chápaní onymického komunikačného registra však rozlišujem antroponymický a toponymický komunikačný register jednotlivca a sociálnej skupiny (Krško, 2016, s. 27).

duálnu prezývku a charakteristiku (Ch) ako funkčný člen živého mena spája rovnaký sémantický príznak „[užší spoločenský úzus], ale zatiaľ čo pri Ch, respektíve pri živých menách, ktorých môže byť Ch súčasťou, užším spoločenským úzom je celý dedinský kolektív, prezývka je typická pre malé sociálne skupiny – vekovo, záujmovo, profesijne alebo inak sociálne ohraničené (žiacka alebo študentská trieda, kolektív učiteľov alebo iný pracovný kolektív, partia kamarátov, skupina poľovníkov, väzňov ap.)“ (Valentová, 2012, s. 116). V podobnom duchu uvažuje o paralelách a diferenciách medzi prezývkami a živými menami aj M. Gavurová (2015). Podobné vzájomné preskupenie nachádzame aj medzi prezývkou, menom v četovej komunikácii (nickom) a menom na sociálnych sieťach – nominačný proces týchto druhov antropónym je však odlišný.

3. PARALELY A DIFERENCIE MEDZI PREZÝVKOU, NICKOM A MENOM NA SOCIÁLNYCH SIEŤACH

3.1. Prezývka jednotlivca

Prezývka jednotlivca je výsledkom pôsobenia sociálnych väzieb skupiny, ktorej členom je daný jedinec, a jeho sociálneho postavenia v skupine, ktoré vyjadruje jeho sociálny status. V súvislosti so vznikom a fungovaním prezývok je potrebné zdôrazniť, že napriek tomu, že motivácia prezývok je dôležitou súčasťou nominačného procesu, vznik prezývky, jej lexikálnu podobu a používanie v sociálnej skupine výrazne ovplyvňujú mimojazykové faktory. Medzi najvýznamnejšie faktory patrí vnútorná štruktúra sociálnej skupiny, ktorá sa vymedzuje ako „sieť vzájomne prepojených, normatívne riadených sociálnych vzťahov v spoločnosti“ (Košta, 1993, s. 46).

Miesto jednotlivca v rámci sociálnej skupiny je vymedzené jeho statusom a rolou. Status³ je súhrnným vyjadrením sociálnej pozície jednotlivca v sociálnej skupine, ktorú jednotlivec získava po vstupe do skupiny. Status jednotlivca je vnímaný prostredníctvom ocenení zo strany ostatných členov sociálnej skupiny vo forme pozitívnych výberov a ocenení, privilégií a benefitov. K. Košťalová (2009) v teoretickom úvode k charakteristike socioprofesionálnych skupín píše, že status môže byť „predpísaný (ascribed status), ktorý je nám daný nezávisle od našej vôle (vek, pohlavie, etnická príslušnosť) v dôsledku sociálnych okolností, najmä dedičstva. Status získaný (achieved status) môžeme sami ovplyvniť. V modernej spoločnosti sú zamestnanie a vzdelanie statusom získaným.“ (Košťalová, 2009, s. 98, pozn. 60).

³ Status získavame napr. absolvovaním školy – určitý stupeň vzdelania nám vymedzí status v povolani – z neho vyplýva ďalší druh statusu – socioekonomický status (mesačný príjem, služobné auto, sekretárka apod.). Iný status má človek v rodine (voči svojim rodičom, iný voči deťom) v partii kamarátov.

Prezývky sa uplatňujú v malých sociálnych skupinách, t. j. v skupinách, v ktorých sa uplatňujú osobné vzťahy (face-to-face relations) medzi jednotlivými členmi a kvantitatívne majú takéto skupiny do 30 až 40 členov. Sociálna štruktúra malej sociálnej skupiny pozostáva z vodcu (vodcov), pomocníkov (satelitov), členov a tzv. outsiderov, ktorí sú v skupine izolovaní a vytláčaní na perifériu. Sociológia dokáže na základe jednotlivých statusov členov sociálnej skupiny zobraziť túto skupinu pomocou sociogramov. Pre výskum prezývok je najvhodnejší terčový (kruhový) sociogram s uplatnením hierarchie statusov jednotlivých členov (pozri Krško, 2016, s. 43). Na základe výskumov prezývok jednotlivcov môžeme konštatovať, že v malej sociálnej skupine vznikajú prezývky v dvoch smeroch. Odstredivým smerom dávajú prezývky osoby so statusom satelitov, zriedkavejšie členovia. Prezývky dostávajú predovšetkým členovia a outsideri. Prezývky outsiderov sa vyznačujú vysokým stupňom expresívnosti, ide o hanlivé prezývky, ktoré nositeľa zosmiešňujú a potvrdzujú jeho nižší spoločenský status. Opačným, dostredivým smerom dávajú prezývky vodcom najmä členovia a sateliti, zriedkavo outsideri. V interakcii člen – vodca ide o prezývky odvodené od krstného mena, priezviska, prípadne od druhu športu (alebo inej záľuby), v ktorom dosahuje vodca úspechy. Tieto prezývky sú viac neutrálne (informatívne), prípadne sú pozitívne emocionálne (vyjadrujúce obdiv). Odstredivým smerom expresivita prezývok rastie a dostredivým smerom expresivita klesá – v niekoľkých výskumoch sme napr. zistili prezývky outsiderov a členov sociálnej skupiny s negatívnou hodnotou – *Lepidlo, Šunky, Kuko, Matelko, Filozof*, pri vodcoch a satelitoch (v dostredivom smere) sme zistili prezývky s pozitívnou hodnotou – *Jordan, Kult'o, Romulus* (Krško, 2016, s. 43 – 44).

Prezývku teda jednotlivec dostáva od sociálnej skupiny, a pokiaľ prezývku akceptujú členovia danej skupiny, prezývka bude fungovať v komunikácii aj napriek prípadnému nesúhlasu jej nositeľa.

Problemátike prezývok sa v onomastike venovala a venuje veľká pozornosť doma, aj v zahraničí. V literatúre môžeme nájsť veľké množstvo klasifikácií a triedení prezývok (pozri napr. Knappová, 1996, Patráš, 1996, 2002, Krško, 2006, Ološtiak, 2007, Pastyřík, 2010, 2012, Krško, 2016 atď.). Predmetom tejto štúdie primárne nie sú prezývky, preto nebudeme venovať hlbšiu pozornosť rôznym klasifikáciám prezývok, tie sú dostupné v citovanej literatúre. Dôležitým bodom však je, že väčšina doterajších analýz prezývok sa sústredila na motivačné faktory prezývok, čomu zodpovedalo napr. triedenie prezývok na prezývky motivované menom nositeľa, priezviskom, telesnými, duševnými, charakterovými vlastnosťami (napr. Knappová, 1996); iní autori rozoznávali konotačné prezývky, „exteriérové“, „interiérové“, aluzívne, situačné prezývky... (Patráš, 1996, 2002) atď. Výzvy, ktoré prinášajú nové sociálne zoskupenia a nové formy komunikačnej interakcie (napr. časopriestorovo rozpojená interakcia, porov. Wachtarczyková, 2015), však stále čakajú na hlbšie so-

cionomastické spracovanie. Tejto problematike sme venovali pozornosť v niekoľkých štúdiách a najnovšie v monografii *Všeobecnolingvistické aspekty onymie. (Z problematiky onymického komunikačného registra)* (Krško, 2016).

3.2. Nick (meno v četovej komunikácii)

Z hľadiska nominačných procesov nastáva odlišná situácia pri vzniku prezývky účastníka četovej komunikácie a jedinca na sociálnych sieťach. Spoločným východiskom oboch týchto antropónym je, že (na rozdiel od prezývky) ich podoba závisí od vôle nositeľa, ktorý je zároveň jej tvorcom. J. Wachtarczykova pripomína, že „základom vstupu do aktívnej virtuálnej komunikácie je pomenovací akt, pri ktorom si každý subjekt musí vytvoriť svoju jednoznačnú verbálnu identitu, vybrať pre ňu pomenovanie a pod ním potom vystupovať vo zvolenej sociálnej role či štylizácii... virtuálna identita účastníka technologicky sprostredkovanej komunikácie je výsledkom jeho vlastného slobodného výberu, je seba-pomenovacím aktom...“ (Wachtarczykova, 2000, s. 224).⁴ Tieto antroponymy predstavujú ideál, predstavu, pocitový svet daného jednotlivca.

Meno účastníka četovej komunikácie sa najčastejšie označuje ako *nick*, *prezývka* alebo *meno*. Z dôvodu presného terminologického odlišenia prezývky (danej jednotlivcovi sociálnou skupinou) a mena jednotlivca na sociálnej sieti budeme na označenie mena účastníka četovej komunikácie používať termín *nick* (z angl. nickname – prezývka, meno, prezývať).

Ako konštatuje J. Wachtarczykova (2000), nickname sa vyznačuje krátkym intervalom použitia, resp. často ide o meno na jedno použitie. „Technické podmienky umožňujú účastníkom komunikácie v rôznych diskusných kluboch, chatoch, vstupovať zakaždým pod iným nickom, vystupovať v najrozmanitejších sociálnych úlohách, neustále ich striedať, byť pomenovanými, a predsa ostať v anonymite.“ (Wachtarczykova, 2000, s. 225). T. Bánik (2015) vo svojej štúdii venoval pozornosť faktorom, ktoré ovplyvňujú motivačnú i formálnu stránku nicku. Podľa jeho názoru „v internetovej komunikácii vstupuje do procesu vzniku pomenovania aj technický faktor, pretože ako filter tu neslúži naša pamäť a jazykové vedomie, ale pamäť internetového servera a register mien (nickov) s automatickým vyhľadávaním. Preto naša identita na webovej stránke nie je vnímaná (len) ako identita človeka a mena, ale ako identita značky a priečinku. K tomuto priečinku či kľúču však môžeme navrstviť atribúty vlastné špecificky ľudskej identite...“ (Bánik, 2015, s. 215).

Účastníci četovej komunikácie chcú často zostať v anonymite, preto môžu konštruovať svoj nick aj v nesúlade so spisovným jazykom, resp. môžu vytvárať mená bez opory na apelatívne východisko, prípadne tvoria viacslovné konštrukcie v pod-

⁴ V súvislosti s nominačným procesom četových prezývok a mien na sociálnych sieťach pozri aj úvahy J. Davida. In: Jandová, 2006, s. 43, najnovšie Bánik, 2015.

be jedného mena – *Fidorkaaaa, Matoni, D-Panthenol, úplne_obyčejná_holka, Ne-napadnypuvab, Samotinkasamotinka, Jilemnicky_okultista* (Wachtarczyková, 2000, s. 226), *zatracena, zdenek, johnac_uzenac, svihaak, docentik, sweet_kiss, R.E.S.T, plss0ff, Lucilineczka, drsticka_White...* (Jandová, 2006, s. 61). Takéto nicky sú produktom momentálnych myšlienkových pochodov v čase vzniku daného propria. Ide predovšetkým o nick na jedno použitie pri vstupe do diskusnej skupiny.

Ak diskutujúci vstupuje do viacerých četových skupín, môže voliť svoj nick premyslene a pod týmto menom vystupuje aj opakovane a v rôznych diskusných skupinách. Pravidlá četu však nedovoľujú vytvoriť si nick, ktorý v danej skupine používa iný komunikujúci, čo čiastočne vysvetľuje hypokoristickú podobu nicku už existujúceho, prípadne reálneho osobného mena, ako o tom píše aj J. David (Jandová, 2006, s. 50). Ten istý autor rozlišuje z hľadiska tvorby nicky antroponymické, toponymické, apelatívne a nicky motivované svetom pop-kultúry (Jandová, 2006, s. 71 – 84; porovnaj tiež Patráš, 2000, Wachtarczyková, 2000, novšie David, 2017 – v hesle Nick).

Prechodovým typom medzi prezývkou a nickom sú mená, do ktorých účastník četovej komunikácie môže „tiež zakomponovať informácie o sebe (*prieskumník, BigMan, Mortisha, Kickboxer, punk-4ewwer, modroocko1970*). Tento typ nickov má najbližšie k prezývkam, používateľ do neho zakomponoval svoje charakteristické vlastnosti, prípadne postoje, zaradenie do subkultúry, dokonca vek, pôvod a iné.“ (Báňik, 2015, s. 215).

Využitie vlastnej prezývky pre vznik nicku⁵ si všíma T. Báňik, ktorý upozorňuje, že „nevieme, či prezývka vznikla mimo internetovej komunikácie (účastník ju používa aj v bežnom styku), alebo vznikla z popudu nositeľa ako nick“ (Báňik, 2015, s. 215). Tu však treba zdôrazniť, že iniciátorom vzniku prezývky je sociálna skupina, ktorej je pomenovaný členom (pozri vyššie). Na druhej strane však musíme pripustiť, že ak sa nositeľ prezývky s ňou stotožní, môže ju používať aj pri označovaní seba samého.

3.3. Meno na sociálnych sieťach

Odlíšná situácia v nominačných procesoch nastáva na sociálnych sieťach⁶. Keď hovoríme o sociálnych sieťach, najčastejšie máme na mysli Facebook. Existujú však

⁵ V tomto prípade nemôžeme hovoriť o transonymizácii, napriek tomu, že ide o propria rozličných onymických sústav (prezývka a nick), resp., mená s rozdielnym onymickým obsahom. Propriá však označujú ten istý denotát. Rovnako tento proces nepokladá za transonymizáciu I. Valentová, lebo podľa nej „ak úradné krstné meno pomenúvanej osoby je *Ján*, ktoré motivovalo jej funkčný člen krstné meno *Jano* v živom mene *Jano Trepec*, nejde o transonymizáciu, pretože ide o ten istý denotát, aj keď obidve mená majú rozličný onymický obsah“ (Valentová, 2012, s. 322).

⁶ Výhodami sociálnych sietí sú predovšetkým stály kontakt s priateľmi a známymi, možnosť vymieňania si názorov, fotografií, odkazov na zaujímavé internetové stránky, aktuálne dianie vo svete, prístup k obrovskému množstvu informácií, získavanie nových kontaktov. Sociálne siete sú pre svoju otvorenosť obrovským marketingovým nástrojom firiem v podobe cieľenej reklamy na konkrétneho

aj iné sociálne siete, ktoré sa odlišujú svojou funkciou, zameraním na cieľovú skupinu a pod. – YouTube, LinkedIn, Twitter.^[17]

Z hľadiska nominačných procesov sú sociálne siete zaujímavé tým, že meno používateľa sociálnej siete neovplyvňuje sociálne väzby v skupine napriek tomu, že ide o „sociálnu“ sieť. Internetové sociálne siete však nevytvárajú sociálnu väzbu vo fyzickom zmysle, ale len vo virtuálnom, kybernetickom priestore. Jediným a rozhodujúcim faktorom pri pomenovaní a voľbe druhu antroponyma (podobne ako pri nickoch účastníkov človekovej komunikácie) je samotný nositeľ mena. Otvorenosť a prístupnosť sociálnych sietí sa stáva bohatým zdrojom pre výskum tohto špecifického druhu antroponymie. Špecifickosť onymie sociálnych sietí spočíva v tom, že **ide o hybridný konglomerát na rozhraní krstných mien, priezvisk, hypokoristických podôb antroponym a prezývok s výrazným aspektom autonómie.** Analýza našej vzorky mien používateľov sociálnej siete Facebook potvrdzuje, že tieto mená vznikajú z rodných mien, priezvisk, hypokoristických podôb mien, prezývok atď., podobne ako sa v minulosti utvárali napr. priezviská. Výsledný druh antroponyma použitý na sociálnej sieti závisí od používateľa, to znamená, že v mene sa prezentuje tak, ako chce, aby ho vnímalo okolie, ako vníma sám seba. Naopak, prezývka jednotlivca odráža vnímanie nositeľa prezývky jeho okolím a je výsledkom skutočných sociálnych väzieb v sociálnej skupine.

Korpus našej výskumnej vzorky mien na sociálnej sieti Facebook sme získali v polovici roka 2016. Tvorilo ho 573 mien, z čoho bolo 230 mien používateľov mužského pohlavia a 343 mien žien.⁸ Počas používania sociálnej siete (približne sedem rokov) sme zaznamenali zmeny mien niektorých používateľiek – najčastejšie išlo o doplnenie novonadobudnutého mena vydajom, naznačenie zmeny mena vydajom – *Miša Boháčová (ex Čornejová) > Miša Boháčová Čornejová*, prípadne išlo o návrat k pôvodnému menu po rozvode – *Anna Hrivnáková-Baláková > Anna Hrivnáková*. K zmene mena člena sociálnej siete môže dôjsť aj pri zmene (prípadne po zániku) firmy, ktorú daný majiteľ propaguje prostredníctvom mena – *Šárka Brezányová OrbisPictus (majiteľka firmy rovnakého mena) > Šárka Brezányová, Andrea Lu* používateľa. Nevýhodami sociálnych sietí sú predovšetkým strata súkromia, možnosť zneužitia fotografií, tzv. kyberšikana (najmä v skupine žiakov a študentov), možnosť overovania si názorov a aktivít ľudí zo strany zamestnávateľov, závislosť na sociálnych sieťach a šírenie dezinformácií, ktoré v ostatnom čase vedú k úvahám o globálnej dezinformačnej vojne.

⁷ Najrozšírejšou a najpopulárnejšou sociálnou sieťou na Slovensku a v okolitých štátoch je Facebook, ktorý vytvoril v roku 2004 Mark Zuckerberg spolu s Dustinom Moskovitzom, Chrisom Hughesom a Eduardom Saverinom ako internetovú stránku thefacebook.com, ktorá mala slúžiť ako školská ročenka študentom Harvardovej univerzity. V roku 2006 túto stránku sprístupnili aj ostatnej verejnosti a postupne sa z nej stala najobľúbenejšia celosvetová sociálna sieť, ktorú v polovici roka 2016 využíva 1,7 miliardy obyvateľov Zeme.^[2]

⁸ O klasifikáciu mien na internete sa pokúsil aj T. Bánik (2015), ktorý triedil človečské prezývky (nicky) a mená používateľov internetu. V štúdiu nespomína mená používateľov sociálnych sietí, preto sme jeho klasifikáciu nevyužili.

*koničová Krimi*⁹ je redaktorkou televíznej relácie Krimi televízie JOJ. Výskumom sme zaznamenali aj zmenu mena z neoficiálnej podoby na oficiálnu – *Soňa Soňulík Polakovič* > *Soňa Polakovičová*¹⁰. Analýza mien zachytáva stav z obdobia získania korpusu, teda z roku 2016. O dynamike zmien v tejto oblasti svedčí, že dnes už niektoré mená nezodpovedajú podobe z roku 2016 (došlo napr. ku zmene mena *Ivet Tka* na *Ivka Tkáčiková*, *Alena Asheera Záborská* na *Alena Ali Záborská*, *Zdenka Žlnková* si po vydaji zmenila meno na *Zdenka Záchenská*).

Najpočetnejšiu skupinu výskumného korpusu tvorili mená zložené z krstného mena a priezviska – zo súboru 573 mien ich bolo 362, po nich nasledovali formálne rovnaké mená, ktoré však nemali dodržanú diakritiku (75 mien), medzi početnú skupinu patrili mená utvorené z krstného mena, pôvodného priezviska, ku ktorému sa pridalo novonadobudnuté priezvisko (33 mien), podobné zastúpenie mali aj mená utvorené z hypokoristickej podoby krstného mena a priezviska (29 mien). Na Facebooku si používatelia ozvlášťujú svoje oficiálne meno pridaním prezývky (najčastejšie medzi krstné meno a priezvisko) – tento model sme zaznamenali v 10 prípadoch, 9 mien bolo utvorených z krstného mena a skráteného priezviska, nasledoval model hypokoristická podoba krstného mena a priezvisko bez diakritiky – 8 mien.

Na základe analýzy získaného korpusu môžeme vysloviť názor, že ak nositeľ mena dodržiava písanie diakritiky vo svojom rodnom mene (pokiaľ meno obsahuje grafémy s diakritickým znamienkom), túto zásadu dodrží aj pri písaní priezviska – *Adrián Belák*, *Emília Aghová*, *Ján Krošlák*, *Tomáš Bánik*, *Václav Blažek*, *Václav Čermák*, *Katarína Brišová*, *Katarína Gajdošová*, *Mária Majerčáková*, *Marián Kuštán*, *Saša Poklač*, *Vladimír Šmilauer*, *Soňa Polakovičová* atď. Oproti tomu stoja podoby mien *Dusana Mihalusova*, *Jan Trnavsky*, *Katarina Cizmarova*, *Katarina Klimova*, *Katarina Muzikova*, *Katarina Nemcokova*, *Magdalena Moravcova*, *Paulina Cuhova* atď. Výnimkou z tohto pravidla sú mená používateľov *Ján Krempasky*, *Katarina Juričková Klimáčková*, ktorých nositelia v jednom mene diakritiku použili a v druhom nie.

Zvláštnu skupinu tvorili mená, ktoré radíme do skupiny fiktoným (8 prípadov). Fiktonýmá (zahŕňajúce ďalej napr. aj pseudonymá či kryptonýmá – pozri Osnoven sistem i terminologija na slovenskato onomastika, 1983, s. 158; Bauko, 2012; Bánik, 2015) majú za úlohu utajiť skutočnú identitu nositeľov mena, prípadne pomenovaného objektu. Pri používateľoch sociálnych sietí je to však v rozpore s podstatou

⁹ V tomto prípade funguje meno na sociálnej sieti ako značka (pozri aj Bánik, 2015, s. 214), pretože používateľka tejto adresy má aj svoj súkromný profil *Andrea Miková* – pôvodne mala facebookový profil pod názvom *Andrea Lukoničová Mužiková*, po zmene priezviska si zmenila meno súkromného profilu, ale k zmene mena, ktorým propaguje svoju televíznu reláciu nedošlo.

¹⁰ Nutnosť zmeny mena odôvodnila S. Polakovičová slovami: „Ja som si zmenila moje predošlé Soňa Soňulík Polakovič na svoje skutočné meno, pretože naši projektoví partneri v Bruseli mi dali certifikát s týmto mojím FB menom.“

sociálnej siete – ľudia, ktorí chcú zdieľať s nimi spoločné zážitky, komentáre, fotografie a pod., musia poznať identitu týchto používateľov. Niektorí používatelia však nechcú aktívne vystupovať na sociálnych sieťach, chcú len navštevovať niektoré stránky, ktoré sú prístupné len v tomto prostredí (napríklad rôzne záujmové komunity). Výskum fiktonymických podôb mien je možný len v skupine vlastných priateľov, pretože len vtedy poznáme skutočnú podobu mena nositeľa fiktonyma a vieme posúdiť, či ide o vymyslené celé meno alebo len jeho časti. Do skupiny fiktoným môžeme zaradiť aj mená reálne neexistujúcich osôb, ktoré si vytvárajú hráči niektorých hier na sociálnych sieťach. Tieto fiktívne postavy si pridávajú medzi priateľov, pretože od počtu priateľov závisí sila hráča. Medzi reálne neexistujúce osoby patria napr. *Adam Adamov a Elina Plastelínová*.

Podobný problém ako používanie fiktoným je využívanie slovných hračiek pri vytváraní mien, prípadne vytváranie druhého mena onymickou deriváciou rodného mena – *Ivet Tka, Len Ocka, Ivan Ivanov, Ivka Ivkaa, Zuzana Zuzanka*. Pretože (opäť) ide o ľudí zo skupiny priateľov, poznáme ich identitu. Na sociálnej sieti však využívajú len krstné meno, ktoré by nedokázalo plniť identifikačnú a diferencnú funkciu propria. Z hľadiska antroponymického komunikačného registra musíme spájať meno na sociálnej sieti s konkrétnou osobou a zároveň si uvedomovať, že v reálnom živote sa volá tak a tak. Výsledkom používania takejto formy mien je, že si nositeľov týchto mien nemusia pridať medzi virtuálnych priateľov ani ich reálni priatelia, pretože nevedia, o koho ide¹¹.

Niektoré mená členov sociálnej siete môžu obsahovať názov firmy alebo obľúbenej relácie, ktorú chcú týmto spôsobom propagovať, prípadne názov firmy v ktorej pracujú – *Lýdia Simanart Simanová* (manželka majiteľa firmy Simanart), *Šárka Brezányová OrbisPictus* (v súčasnosti už názov firmy vo svojom mene nemá), *Andrea Lukoničová Krimi* (redaktorka televíznej relácie Krimi), *Rádio Lumen Michaela*. Niektorí účastníci sociálnej siete používajú popri reklamnom mene aj druhé skutočné meno – *Michaela Vištiaková* používa popri reklamnom mene *Rádio Lumen Michaela* aj *Michaela Mižu Vištiaková*, *Andrea Lukoničová Mužiková* (model K + P_n + P) používa aj meno *Andrea Lukoničová Krimi* (redaktorka televíznej relácie Krimi). Ako fyzické osoby môžu vystupovať aj rôzne podnikateľské firmy, skupiny vytvorené na základe záujmov, podľa historických súvislostí a pod. – *Pedagogická Fakulta Chalani* (študenti pôvodnej Pedagogickej fakulty v Banskej Bystrici študujúci na konci 80. rokov)¹², *Cru Umb* (Centre de réussite universitaire UMB), *Rozvoj Dekanat*, *Milenium Záhrada* (firma Milénium), *Falco SK* (firma Falco) atď. Častej-

¹¹ Príkladom je reakcia na meno používateľky mena *Len Ocka*: „Lenka, dakujem za priateľstvo. Prepac, ze az tak neskoro som prisla na to, kto vlastne si. O to viac ma to potesilo :-P :-P . Srdecne pozdravujem“.

¹² Iní študenti končiaci v polovici osemdesiatych rokov na PF v Banskej Bystrici si vytvorili uzavretú skupinu pod názvom *PF BB 80. roky*.

šie sa však záujmové skupiny vytvárajú ako verejné alebo uzavreté skupiny, prípadne ako informačné stránky pre priaznivcov určitých pracovísk, firiem a pod.

Okrajové modely¹³ reprezentujú mená utvorené slovnou hrou, prípadne rozložením mena (7 mien), 6 mien bolo utvorených z krstného mena, pôvodného priezviska, ku ktorému si používateľka pridala novonadobudnuté priezvisko bez diakritiky, rovnaký počet reprezentovali mená s hypokoristickou podobou krstného mena, prezývky a priezviska, model krstné meno a prezývka zastupovali 4 mená, 3 mená zastupovali model krstné meno + novonadobudnuté priezvisko bez diakritiky + pôvodné priezvisko, ako aj model hypokoristická podoba krstného mena + pôvodné priezvisko + novonadobudnuté priezvisko a dvojmenný model, ktorý vznikol z rodného mena a druhého mena utvoreného onymickou deriváciou rodného mena. Najmenej bol zastúpený model vytvorený z oboch mien manželov a z krstného mena, ku ktorému bola pridaná hypokoristická podoba krstného mena a skrátené priezvisko (1 meno).

Zaujímavosťou je jav, že medzi nositeľmi rôznych modelov mien sme nezaznamenali ani jeden prípad s uvedením vysokoškolského titulu, napriek tomu, že väčšina používateľov z výskumného korpusu má ukončený minimálne prvý stupeň vysokoškolského štúdia.

3.4. Onymické modely osôb na sociálnej sieti Facebook

Pri koncipovaní onymických modelov jednotlivých foriem mien používateľov sociálnych sietí sme vychádzali z tradičných symbolov slovenskej antroponomastiky, ktoré používali predovšetkým V. Blanár a J. Matejčík pri modelovaní živých mien, s doplnením niektorých špecifických príznakov (absencia diakritiky, novonadobudnuté priezvisko, skrátené priezvisko, hypokoristická podoba rodného mena). Charakteristiku symbolov porov. napr. u V. Blanára (1996, s. 111 – 115; 167 – 168), z ktorých preberáme symboly pre zložky jednotlivých modelov mien používateľov sociálnych sietí.

K rodné meno v úradnej podobe

Ks skrátené rodné meno

K₃ rodné meno manžela¹⁴

K₃₃ rodné meno manželky

K_d derivované rodné meno

¹³ Mená používané na sociálnych sieťach môžeme zovšeobecniť a vyjadriť v onymických modeloch, rovnako ako sa dajú modelovo vyjadriť aj iné druhy príprí (pozri Krško, 2011). Analyzované modely sú onymické modely, ktoré sú vytvárané motivačnou, obsahovou a slovotvornou zložkou (modelom) – pozri chápanie onymického (pomenovacieho, vzťahového) modelu u V. Blanára (2009), M. Majtána (1996) a R. Šrámka (1999) – súhrne Krško (2011).

¹⁴ Číselné rozlíšenie jednotlivých rodinných statusov pri modelovaní živých mien pozri Blanár, 1996, s. 169 – 170.

- K_h hypokoristická podoba rodného mena
 P priezvisko
 P_h hypokoristická podoba priezviska
 P_n novonadobudnuté priezvisko
 Ps skrátené priezvisko¹⁵
 PS pseudonym
 CH charakteristika (individuálna prezývka)
 L logonymum
 seg segmentácia (rozloženie mena)
 - absencia diakritiky
 3 manžel, druh, priateľ (použitie vo forme dolného indexu)
 33 manželka, družka, priateľka (použitie vo forme dolného indexu).

Funkčný člen K (rodné/krstné meno) označuje v singulári jednotlivca, v pluráli označuje osoby s rovnakou antropolexiou, medzi ktorými spravidla nebýva príbuzenský vzťah, ale nie je ani vylúčený (*Dnes oslavujú meniny všetci Petrovia a Pavlovia.*). Funkčný člen P (priezvisko) označuje v singulárovom tvare príslušnosť k rodine ako celku, v plurálovom tvare môže označovať menovcov v rámci príbuzenstva – nositeľov rodinného či rodového mena (napr. Janákovci, Romanovci) alebo menovcov bez príbuzenských vzťahov (Kováčovia, Janákovia). Funkčný člen CH (individuálna charakteristika) označuje vždy jednotlivca, t. j. má singulárny tvar, čo je v prípade mena jednotlivca – používateľa sociálnej siete – prirodzené.

Jednotlivé onymické modely reprezentujú tieto príklady¹⁶:

a) rodné meno + priezvisko (model K + P): *Andrea Tokárová, Anna Gáľisová, Annamária Genčiová, Caroline Hitland, Emília Remšíková, Gabriel Rožai, Ján Krško, Jana Chlebinová, Janka¹⁷ Bednárová, Jaroslav David, Jasna Uhláriková, Ladislav Janovec, Lucia Žitňanská, Marcela Montoyová¹⁸, Marek Grác, Martin Ološtiak, Martin Pukanec, Martina Ivanová, Martina Šmejkalová, Martina Varini, Peter*

¹⁵ Pozri Osnoven sistem i terminologija na slovenskata onomastika, 1983, s. 196.

¹⁶ Z priestorových dôvodov neuvádzame celý korpus, ale pri frekventovaných modeloch sme urobili selekciu mien. Nezvyčajné a zaujímavé modely sme však ponechali. Zverejnenie podoby mena konkrétneho používateľa sociálnej siete nepodlieha udeleniu jeho súhlasu na zverejnenie, pretože meno je verejne prístupné na sociálnej sieti. Je osobnou vecou každého používateľa, aký stupeň ochrany osobných údajov si zvolí. Väčšina používateľov uvedených vo výskumnom korpuse vedela o zámere zverejnenia mena a nezaznamenali sme žiadny nesúhlas so zverejnením mena. Viacero prípadov skratky mena alebo prezývky sme konzultovali priamo s používateľom mena.

¹⁷ Pri ženskom krstnom mene *Janka* je zložité posúdiť, či ide o podobu zapísanú v matrike a v úradných dokumentoch alebo ide o hypokoristickú podobu mena *Jana* (podobne aj v dvojici *Zdena* – *Zdenka*).

¹⁸ Nositeľka tohto mena je Slovenka vydatá za cudzinca žijúca v Španielsku. Napriek tomu používa prechýlenú podobu priezviska aj v zahraničí, pretože mala sobáš na Slovensku v roku 1990. K forme svojho mena sa vyjadrila, že „v zahraničí to znie exkluzívne“.

Žeňuch, Polonec Miroslav¹⁹, Radka Holanová, Renata Gliwa, Saša²⁰Poklač, Soňa Polakovičová, Vladimír Šmilauer, Vlastislav Čabo, Zdena Ginčaiová, Zdenka²¹ Žlnková, Žaneta Dvořáková, Светлана Пахомова;

b) rodné meno bez diakritiky + priezvisko bez diakritiky²²(model K- + P-): *Alexandra Bitusikova, Alexandra Chomova, Andrea Tokarova, Dusana Mihalusova, Ján Krempasky, Jan Rumpel, Jana Dulovcova, Janka Durkova, Katarina Cizmarova, Katarina Muzikova, Radek Cech, Renata Veltýova, Vladimír Haspra, Zuzka Dlhosova, Zuzana Drugdova, Zuzana Krskova;*

c) hypokoristická podoba rodného mena + priezvisko (model K_n + P): *Anička Rusinkovičová, Bea Babičová, Edit Prihodová, Ernie Murin, Iva²³ Žigová, Evička Pardelová, Evka Gavalierová, Evka Samcová, Jarko Broz, Jaro Junger, Kristý Vargová, Laco Lenovský, Lolo Mačor, Ľubo Holík, Mimka Šepiková, Mirka Borbélyová, Miro Dedinský, Pepi Šuchaňová, Rast'o Kubáň, Slavo Ilavský;*

d) hypokoristická podoba rodného mena + priezvisko bez diakritiky (model K_n + P-): *Anit Hola, Emka Javorkova, Katka Sadecka, Katka Kovacikova;*

e) rodné meno + priezvisko + novonadobudnuté priezvisko²⁴ (model K + P + P_n)²⁵: *Alena Belohorská Molnárová, Ivana Baković Mintálová, Alena Matejkinová Michalovská, Andrea Lukoničová Mužiková, Barbora Šolony Lomnická, Anna Mrozeková-Kršková, Gabriela Gombalová Slezáková, Jana Davidová Glogarová, Lucia*

¹⁹ Jediný prípad zápisu v inverznom poradí – priezvisko, rodné meno.

²⁰ Ide o Slovinku, ktorá v osobnej komunikácii potvrdila, že jej oficiálne meno je *Saša*. V slovenčine takéto meno je hypokoristickou podobou krstného mena Alexandra.

²¹ V osobnej komunikácii potvrdila, že jej oficiálna podoba krstného mena je *Zdenka*.

²² Najčastejšie absentuje kvantita v prechýľovacej prípone *-ová* pri ženských priezviskách.

²³ Meno Iva je oficiálnou podobou rodného mena (Majtán – Považaj, 1998, s. 132), v tomto prípade však ide o hypokoristickú podobu mena, čo potvrdila majiteľka profilu odpoveďou – „zdravím, Ivana, ale radšej mám Iva“.

²⁴ Poradie, či prvé priezvisko je pôvodné a druhé je nadobudnuté sobášom, závisí od samotnej používateľky (s mužskou podobou takéhoto mena sme sa nestretli). Rozdelenie na dve skupiny odlišujúce sa len poradím mien (pôvodné/nové a nové/pôvodné) vieme určiť len u ľudí, ktorých osobne poznáme, prípadne musíme tento jav konzultovať priamo s nimi. Písanie mien so spojovníkom alebo bez závisí od majiteľky profilu. Podľa informácií viacerých majiteľiek profilov s dvomi menami písanými so spojovníkom, je ich oficiálna podoba mien bez spojovníka. Rodné priezvisko si píše v období ustáľovania novonadobudnutého priezviska – v roku 2016 mala Oľivia Vavreková meno svojho profilu zapísané v podobe *Oľivia Mitlíková-Vavreková*, v súčasnosti si už neuvádza rodné priezvisko. Zuzana Chovancová na otázku o oficiálnej podobe svojho priezviska a podobe na sociálnej sieti napísala: „Oficiálne som Zuzana Halčinová, ale nechala som si na FB aj rodné priezvisko. Asi z dvoch dôvodov. Pretože som hrdá na svoje korene a aby ma známi vedeli ľahšie identifikovať (väčšina priateľov ma stále aj v telefóne považuje za Chovancovú).“

²⁵ Pri tomto zoskupení mien môže nastať viacero modifikácií základného modelu rodné meno + priezvisko + novonadobudnuté priezvisko (model K + P + P_n), rodné meno bez diakritiky + priezvisko + novonadobudnuté priezvisko (model K- + P + P_n), rodné meno + priezvisko bez diakritiky + novonadobudnuté priezvisko (model K + P- + P_n), rodné meno + priezvisko bez diakritiky + novonadobudnuté priezvisko bez diakritiky (model K + P- + P_n) atď. Preto z priestorových dôvodov nevyčleňujeme všetky kombinácie ako samostatné skupiny.

Gianitsová Ološtiaková, Marianna Hybská Gajdošová, Milena Sláviková Hamacková, Olívia Mitlíková-Vavreková, Zuzana Henželová Vinarčíková, Лиляна Димитрова-Тодорова; model K + P- + P_n-: Erika Ficekova Regulyova, Martina Jacmenikova Luptakova, Juliana Karahutova Vasickaninova, Miroslava Kovacsova Lizbetinova, Zuzana Chovancova-Halcinova; model K- + P- + P_n-: Katarina Majerska Azorova; model K + P + P_n-: Jaroslava Ďuránová Francekova;

f) rodné meno + hypokoristická podoba rodného mena + skrátene priezvisko (model K + K_n + Ps): Adela Adka F.;

g) hypokoristická podoba rodného mena + priezvisko + novonadobudnuté priezvisko (model K_n + P + P_n): Jully Bystrianska Stieranková, Marcelka Kapičáková Szczerbová, Miša Boháčová Čornejová;

h) hypokoristická podoba rodného mena + prezývka + priezvisko (model K_n + CH + P): Danka Zvonček Konček (Zvonček – slovná hračka s priezviskom Končeková), Ivanka A.²⁶ Muková, Katka Bubu Kamenská (Bubu ju volala jej mama od malička), Katka Pipa Čipková (Pipa – prezývka < priezvisko za slobodna Pipová), Katka Shiroy²⁷ Hutnikovie²⁸, Rado Dolfík Tilandy (Dolfík < Adolf – odkaz na nemec- kých predkov);

i) rodné meno + prezývka + priezvisko (model K + CH + P): Alena Asheera²⁹ Záborská, Ivona Yvonne Kormanova, Lenka Shockz³⁰ Glodeková, Lucia Lucisha Mokrú, Miroslav Porthos³¹ Vepřek, Vladimír Kazko Kázik, Zuzana Blška³² Lakomčíková;

²⁶ Vysvetlenie podoby mena napísala samotná nositeľka mena: „to je z éry mého webu Nová Země, říkali mi Ivanka-adminka. Občanský jsem Ivana.“

²⁷ K. Hutníková napísala takúto motiváciu svojej prezývky: „mnoho učiteľov, či rodičov vždy hovorilo, že som taká bledá, biela ako stena. Keď sa človek pohybuje na internete a nechce spraviť súkromie zraniteľným, tak si volí nick. Shiroy znamená v japončine biela.“

²⁸ Posesívnu formu priezviska si nositeľka mena zvolila ako ochranu pred preverovaním osoby zo strany zamestnávateľov – „...a Katka Hutnikovie, pretože zamestnávatelia si ľudí googlia, či vyhľadávajú na FB. Ako formu previerky.“

²⁹ Motiváciou prezývky bolo meno hrdinky počítačovej hry: „Moja prezývka pochádza z jednej hry (Neverwinter Nights), tak sa volala jedna herná postava. Privlastnila som si to meno, lebo sa mi páčilo. Navyše je tu psychologický faktor – tým menom akoby označujem svoje herné alterego, pravidelne ho používam v počítačových hrách.“

³⁰ Pôvod tejto prezývky vysvetlila jej spoližiačka takto: „Pôvodne bola Lenkina prezývka „Shocky“ (už mi nevedela priblížiť jej motiváciu), ale ľudia to písali stále zle, lebo slovenská a anglická klávesnica má prehodené „y“ a „z“.“

³¹ Prezývka vznikla podľa jedného z románových hrdinov A. Dumasa. „Přezdívká je skutečně podle jednoho z mušketýrů. Vznikla na jednom čundru v restauraci Čekanka na nádraží ve Frýdku-Místku. Do hospody vešel místní filozof, prohlásil nás za mušketýry a při pohledu na mě prohlásil: Ty jsi Porthos – velké tělo, v hlavě nic.“

³² Prezývka vznikla ešte na základnej škole – dievčatá uchmatli chlapcovi čiapku a Zuzana si ju dala na hlavu s otázkou, či tá čiapka nie je zablšená.

j) rodné meno + prezývka (model K + CH): *Lina Patricia*³³, *Radka Frufru Ivosovic*³⁴, *Velká Iva*³⁵;

k) rodné meno + skrátené priezvisko (model K + Ps): *Andrea Ondr*, *Jana Kum*, *Jana Wachtarczyk*, *Lucia Demuth*, *Oskar Sz*, *Radka Schmidt*³⁶;

l) vytváranie druhého mena onymickou deriváciou rodného mena (model K + K_d): *Ivan Ivanov* (Ivanov – podľa sympatií k Rusku), *Ivka Ivkaa*, *Zuzana Zuzanka*;

m) použitie rodného mena/priezviska manžela/manželky, rodinného mena: *Radka Ludo* (manžel sa volá Ľudovít, model K₃₃ + K_{h3}), *Radka A Marek Bachan* (model K₃₃ + K₃ + P), *Laci Evka Adamovičovci* (model K_{h3} + K_{h33} + P), *Veronika A Jozko Buday* (model K₃₃ + K_{h3} + P);

n) pseudonym, umelecké meno, meno reálne neexistujúcej osoby³⁷ (model PS, prípadne CH³⁸ + P): *Amber Adams* (vymyslené mená), *Dagmar Rostandt* (umelecké meno speváčky), *Lara Matus* (vymyslené mená, druhé meno bolo inšpirované rodným priezviskom jej mamy – Matúšová), *Onee Ping* (vymyslené meno podľa textu na čínskej rezancovej polievke), *Shooty Šútovec* (Shooty – umelecké meno Martina Šútovca), *Adam Adamov*, *Elina Plastelínová*;

o) rozloženie mena, slovná hra: *Ciga Nikova* (novonadobudnuté priezvisko Cigániková + alúzie na apelatívum *ciga* – slangové označenie cigarety a slovo *nik* < angl. *nick* – prezývka – model P_{seg}), *Ivet Tka* (hypokoristická podoba *Ivetka* a zároveň začiatky krstného mena a priezviska – Iveta Tkáčiková, model K_{seg}, resp. K_s + P_s), *Len Ocka* (hypokoristická podoba *Lenočka* < *Lenka* – model K_{hseg}); *Eva Efka Stolík* (*Stolík* < *Stolárová* – model K + K_h + CH), *Prška Prši Evka* (Eva Pršová – hypokoristická po-

³³ Nositeľka tohto mena má na Facebooku plné meno v podobe Lina Patrici (Taru Saari) a motiváciu mena vysvetlila takto: „Lina je z rozprávky o Červenej čiapočke, ktorá tancovala s vlkami. Absolútne som sa s ňou zžila, keď mi jedna blízka duša povedala. Ty si taká iná, presne ako táto Lina a okrem toho Linnum Perene je ľan siaty, rastlinka síce krehká, ale modrá a húževnatá ako ja. Taru Saari je z finčiny. Ostrov, ktorý rozpráva príbehy.“

³⁴ Nositeľka komentovala motiváciu svojich mien slovami: „Ivosovic preto, že pre mňa môj pes Iva znamená veľa, tak som sa jej privlastnila. V podstate s diakritikou by to bolo Ivošovič, FB mi ale diakritiku nevzal a bolo z toho Ivosovic. Tak som to napísala bez mäkčeňov. A Frufru sa mi páčilo ako niečo detské, taká hravosť. Znamená to pre mňa niečo ako „ňuňu“. Neskôr som zistila, že vo francúzštine to znamená aj niečo ako koketa. Zaujímavé prepojenie.“

³⁵ Motivácia bola presne opačná – bola drobnej postavy, ale zároveň sa chcela odlišiť od svojej dcéry, ktorá má rovnaké meno – Ivona.

³⁶ Ženské priezviská bez prechýlenia používajú majiteľky len na sociálnych sieťach. V oficiálnej podobe majú priezvisko s prechýľovacou príponou *-ová*. Motivácie, prečo používajú mená bez prechýlenia sú rôzne – v niektorých prípadoch neprechýlená forma priezviska je identická s menom používaným v mailovej komunikácii, prípadne s internetovým nickom, v inom prípade je to snaha o emancipáciu, podľa iného názoru je to snaha o exkluzivitu, ekonomizáciu a pod.

³⁷ Vychádzame z autopsie – profily boli vytvorené umelo na zvýšenie počtu hráčov v niektorých hrách, ktoré ponúka Facebook.

³⁸ V tomto prípade ide o individuálnu charakteristiku, ktorú jej majiteľ použil ako umelecký pseudonym.

doba priezviska + sloveso kvázi súvisiace s priezviskom, resp. prezývka + hypokoristická podoba krstného mena – model $P_h + CH + K_h$), *KRst Bilková* (*KRst* < Kristína – na strednej škole sa im zdalo zábavné odstrániť z krstného mena vokály – model $K_s + P$), *Madža Arvensisová* (*Madža* < Marika – na strednej škole sa zabávali tak, že k menám pripájali príponu -dža – vznikla situačná prezývka – model $Ch + P$);

p) odkaz na firmu, reláciu a pod. (model $K + P + L$; $K + L + P$): *Andrea Lukoničová Krimi* (redaktorka televíznej relácie Krimi), *Šárka Brezányová OrbisPictus*, *Lýdia Simanart Simanová* (manželka majiteľa firmy Simanart).

4. ZÁVER

Antroponymá používateľov sociálnych sietí sú súčasťou propriálnej časti komunikačného registra. V štúdiu sme sa snažili poukázať na prepojenie viacerých druhov antroponým, ktoré sú charakteristické pre reálny i virtuálny svet. Prepojenie reálneho sveta so svetom internetu môžeme sledovať aj cez funkčné uplatnenie niektorých druhov antroponým – prezývky vznikajú v reálnom živote a sú súčasťou sociálnej interakcie medzi členmi sociálnej skupiny. Na základe sociologického pohľadu na fungovanie sociálnych skupín sme vyslovili myšlienky o dostredivom a odstredivom smere tvorenia prezývok a rôznej miere ich expresivity pre jednotlivých členov sociálnej skupiny v závislosti od ich sociálneho statusu v skupine. Prezývky sa môžu stať základom virtuálnych prezývok, ktoré používajú jednotlivci v četovej komunikácii (nicky), ale môžu tvoriť aj bázu mien používateľov sociálnych sietí.

Základný rozdiel medzi prezývkou jednotlivca, ktorú dostáva v sociálnej skupine, a prezývkou na internete (či už vo forme nicku alebo mena používateľa sociálnych sietí) je v tom, že prezývku dostáva jednotlivec od členov sociálnej skupiny. Nominačný proces prezývky tak odráža vnímanie nositeľa prezývky očami ostatných členov sociálnej skupiny. Dôležitým motivačným faktorom je jeho spoločenský status, vzťahy k členom skupiny a ďalšie faktory, ktoré analyzovali viacerí jazykovedci³⁹. Mená virtuálneho sveta – sveta internetu – sú charakteristické autonomináčnym procesom – nositeľ nicku, aj člen sociálnej siete si vytvára svoje meno sám. Poukazujú na to viacerí autori zaoberajúci sa touto problematikou (Patráš, 2000, Jandová, 2006, Bánik, 2015). T. Bánik v príspevku odhaľuje proces (auto)nominačného procesu vzniku nicku vo forme otázok, ktoré si kladie jednotlivec pri vytváraní svojej virtuálnej prezývky – „Chcem priznať meno aj priezvisko? Chcem priznať len meno? Chcem použiť skrátene meno?...“ (Bánik, 2015, s. 215). Prvá osoba singuláru dokazuje vlastné rozhodovanie jednotlivca a algoritmus vytváranie virtuálneho mena.

³⁹ Napr. Knappová, 1996, Patráš, 1996, 2002, Wachtarczyková, 2000, 2015, Krško, 2006, Ološtiak, 2007, Pastyřík, 2010, 2012, Krško, 2016 atď.

Mená používateľov sociálnych sietí majú s číťovými prezývčkami spoločný proces vzniku mena. Aj v tomto antroponymy sa odráža vnútorný svet jednotlivca a prostredníctvom tohto mena jeho nositeľ demonštruje svoje vnímanie samého seba a túžby, ako ho majú vnímať ostatní. Analyzovaná vzorka mien používateľov sociálnej siete Facebook je veľmi pestrá. Z hľadiska výstavby mien dominujú mená motivované rodným menom a priezviskom majiteľa virtuálneho konta. Časť týchto mien je zapísaná s diakritikou, časť bez diakritiky. V menách sa objavujú doplnujúce komponenty – individuálne prezývčky, hypokoristické podoby rodného mena, individuálne charakteristiky, ktoré sú súčasťou živého mena jednotlivca v reálnom svete. Objavujú sa však aj opačné – generalizujúce charakteristiky, ktoré zasadzujú jednotlivca do širšieho sociálneho, napr. profesionálneho, kontextu. Niektoré mená používateľov sociálnej siete odrážajú zmeny rodinného stavu – popri rodnom priezvisku sa do mena doplňa novonadobudnuté priezvisko napriek reálnemu stavu, v ktorom táto osoba používa len novonadobudnuté priezvisko. Tento fakt poukazuje na prechodné obdobie, v ktorom je nositeľka nového mena známa okruhu svojich priateľov pod pôvodným priezviskom – na sociálnej sieti by bola pre tento okruh neidentifikovateľná. Niektoré mená vznikli rozložením mena, slovnou hrou, niektoré sú fiktonymami (tieto mená majú najbližšie k číťovým prezývčkam, ktoré často zatajujú identitu nositeľa mena). Na základe našich pozorovaní na sociálnej sieti Facebook prevažuje autoprezenačná tendencia, snaha o vyjadrenie autentickej identity a zdieľanie udalostí, ktoré sa účastníka skupiny týkajú. S tým súvisí aj proces autonominácie, vytvorenie mena, ktoré zodpovedá potrebám jeho nositeľa.

Korpus výskumnej vzorky mien na sociálnej sieti Facebook dokladá vysokú variabilitu tvorenia antroponym a pestrosť mimojazykových okolností ovplyvňujúcich pomenovací proces. Interakcia používateľov jazyka na sociálnych sieťach sa stáva významným zdrojom autentického sociálneho a verbálneho správania, ktoré je dôležité analyzovať a vnímať v interdisciplinárnych súvislostiach.

Literatúra

- BÁNIK, Tomáš: Tvorenie a spoločenský status internetových mien a nickov. In: 19. slovenská onomastická konferencia (Bratislava 28. – 30. apríla 2014). Zborník referátov z konferencie venovanej PhDr. Milanovi Majtánovi, DrSc., pri príležitosti jeho vzácneho životného jubilea. Ed. I. Valentová. Bratislava: Veda 2015, s. 213 – 219.
- BAUKO, Ján: Krycie mená na internete. In: *Varia XX*. Zborník referátov z XX. kolokvia mladých jazykovedcov (Časťá-Papiernička, 24. – 26. 11. 2010). Zost. G. Múcsková. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV – Jazykovedný ústav E. Štúra SAV 2012, s. 44 – 48.
- BLANÁR, Vincent: Teória vlastného mena. Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii. Bratislava: Veda 1996. 252 s.
- BLANÁR, Vincent: Vlastné meno vo svetle teoretickej onomastiky. *Proper Names in the Light of Theoretical Onomastics*. Martin: Matica slovenská 2009. 158 s.

- DAVID, Jaroslav – MÁCHA, Přemysl: *Názvy míst. Paměť, identita, kulturní dědictví*. Brno: Host 2014. 240 s.
- DAVID, Jaroslav: *Pestré vrstvy – stratifikace toponymie města*. In: 19. slovenská onomastická konferencia (Bratislava 28. – 30. apríla 2014). Zborník referátov z konferencie venovanej PhDr. Milanovi Majtánovi, DrSc., pri príležitosti jeho vzácneho životného jubilea. Ed. I. Valentová. Bratislava: Veda 2015, s. 379 – 385.
- DAVID, Jaroslav: NICK. *Nový encyklopedický slovník češtiny*. Eds. P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová. Dostupný na: <https://www.czechency.org/slovník/NICK> [cit. 31. 01. 2018].
- GAVUROVÁ, Miroslava: *Teória lexikálnej motivácie v neúradnej antroponymii (na príklade obce Fintice)*. In: Slovenská reč, roč. 80, č. 3 – 4, s. 219 – 236.
- JANDOVÁ, Eva a kol.: *Čeština na www chatu*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Filozofická fakulta 2006. 262 s.
- KNAPPOVÁ, Miloslava: *Tvorba prezdívek stále živá*. In: 12. slovenská onomastická konferencia a 6. seminár „Onomastika a škola“. Zborník referátov. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove – Fakulta humanitných a prírodných vied 1996, s. 122 – 125.
- KOŠTA, Jozef: *Úvod do sociológie*. Bratislava: Ekonomická univerzita v Bratislave 1993. 111 s.
- KOŠTIALOVÁ, Katarína: *Človek – profesia – rodina. Kapitoly z urbánnej etnológie*. Banská Bystrica: Ústav vedy a výskumu UMB v Banskej Bystrici 2009. 266 s.
- KRŠKO, Jaromír: *Mikrosociálne toponymá*. In: 13. slovenská onomastická konferencia (Modra-Piesok 2. – 4. októbra 1997). Zborník materiálov. Zost. M. Majtán – P. Žigo. Bratislava: Esprima 1998, s. 115 – 119.
- KRŠKO, Jaromír: *Komparácia slovenských a poľských žiackych prezývok*. In: Sociálny kontext onymie. Zost. J. Krško. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici 2006, s. 6 – 14.
- KRŠKO, Jaromír: *(Chrémato)nymické modely v synchronno-diachronných súvislostiach*. In: Chrematonimia jako fenomen współczesności. Eds. M. Biolik – J. Duma. Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, 2011, s. 269 – 274.
- KRŠKO, Jaromír: *Všeobecnolinguistické aspekty onymie. (Z problematiky onymického komunikačného registra)*. Banská Bystrica: Belianum 2016. 145 s.
- MAJTÁN, Milan: *Z lexiky slovenskej toponymie*. Bratislava: Veda 1996. 192 s.
- MAJTÁN, Milan – POVAŽAJ, Matej: *Vyberte si meno pre svoje dieťa*. Bratislava: Art Area 1998. 344 s.
- OLOŠTIAK, Martin: *O jazykovej motivácii prezývok*. In: Lexikálna sémantika a derivatológia. Zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie, konanej pri príležitosti životného jubilea prof. PhDr. Juraja Furdíka, CSc., Prešov 5. december 2000. Ed. M. Ološtiak. Košice: Vydavateľstvo LG 2007, s. 165 – 172.
- OLOŠTIAK, Martin: *Registrová motivácia lexikálnych jednotiek (o vzťahu medzi pojmami lexikálna zásoba, register, sociolekt)*. In: Jazykovedný časopis, 2010, roč. 61, č. 1, s. 31 – 42.
- Osnoven sistem i terminologija na slovenskata onomastika. Red. F. Bezljaj et al. Skopje: Makedonska akademija na naukite i umetnostite 1983. 412 s.
- PABLÉ, Adrian: *Language, knowledge and reality: The integrationist on name variation*. In: Language & Communication, 2010, vol. 30, April 2010, s. 109 – 122.
- PASTYŘÍK, Svatopluk: *Nestandardizovaná pojmenování osob v synchronním a diachronním pohledu*. In: *Nazwy własne a społeczeństwo*. Tom 1. Ed. R. Łobodzińska. Łask: Oficyna Wydawnicza LEKSEM 2010, s. 157 – 164.
- PASTYŘÍK, Svatopluk: *Obohacování hypokoristického parasytému rodných jmen v současné češtině*. In: *Jednotlivé a všeobecné v onomastice*. 18. slovenská onomastická konferencia Prešov 12. – 14. septembra 2011. Ed. M. Ološtiak. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove 2012, s. 109 – 112.
- PATRÁŠ, Vladimír: *Sekundárne pomenovania (prezývky) a ich sociolingvistický rozmer vo formalizovaných mikrospoločenstvách*. In: *Sociolingvistika a areálová lingvistika*. Sociolinguistica Slovaca 2. Zost. S. Ondrejovič. Bratislava: Veda 1996, s. 45 – 56.

- PATRÁŠ, Vladimír: „Niky v chate“ (Pohľad na internetové prezývky cez okienko sociolingvistiky). In: *Vlastné mená v jazyku a spoločnosti*. Zborník referátov zo 14. slovenskej onomastickej konferencie. Red. J. Krško – M. Majtán. Bratislava – Banská Bystrica: Jazykovedný ústav L. Štúra SAV – Fakulta humanitných vied a Pedagogická fakulta UMB v Banskej Bystrici 2000, s. 209 – 221.
- PATRÁŠ, Vladimír: *Interdisciplinárne kooperácie*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela 2002. 103 s.
- SLANČOVÁ, Daniela – SLANČOVÁ, Terézia: Komunikačný register ako alternatíva funkčného štýlu (na pozadí komunikácie v športe). In: *Styl*, 2012, roč. 12, č. 11, s. [177] – 187.
- SLANČOVÁ, Daniela – SLANČOVÁ, Terézia: Reč pohybu, autority a súdržnosti. Pragmatická analýza trénerského komunikačného registra v komunikácii s hráčmi kolektívnych loptových hier staršieho školského veku. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Fakulta športu 2014. 282 s.
- ŠRÁMEK, Rudolf: *Úvod do obecné onomastiky*. Brno: Masarykova univerzita 1999. 191 s.
- VALENTOVÁ, Iveta: Prímeno, živé meno, individuálna charakteristika či prezývka? In: *Slovenská reč*, 2010, roč. 75, č. 4 – 5, s. 278 – 286.
- VALENTOVÁ, Iveta: Poznámky k rozdielom medzi prezývkou a funkčným členom živého mena – individuálnou charakteristikou. In: *Jednotlivé a všeobecné v onomastike*. 18. slovenská onomastická konferencia Prešov 12. – 14. septembra 2011. Ed. M. Ološtiak. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove 2012, s. 113 – 122.
- VALENTOVÁ, Iveta: Transonymizácia – jeden zo spôsobov rozširovania propriálnej lexiky. In: *Slovenská reč*, 2012, roč. 77, č. 5 – 6, s. 319 – 330.
- WACHTARCZYKOVÁ, Jana: Virtuálna identita ľudí na internete a ich mená. In: *Vlastné mená v jazyku a spoločnosti*. Zborník referátov zo 14. slovenskej onomastickej konferencie. Red. J. Krško – M. Majtán. Bratislava – Banská Bystrica: Jazykovedný ústav L. Štúra SAV – Fakulta humanitných vied a Pedagogická fakulta UMB v Banskej Bystrici 2000, s. 223 – 230.
- WACHTARCZYKOVÁ, Jana: Socionymá – pomenovania spoločenských skupín (na príklade názvov občianskych združení a súťažných dvojíc). In: 19. slovenská onomastická konferencia (Bratislava 28. – 30. apríla 2014). Zborník referátov z konferencie venovanej PhDr. Milanovi Majtánovi, DrSc., pri príležitosti jeho vzácneho životného jubilea. Ed. I. Valentová. Bratislava: Veda 2015, s. 478 – 497.

Internetové zdroje

- [1] Basic system and terminology of the Slavonic Onomastics. Dostupný na: <https://icosweb.net/drupal/sites/default/files/ICOS-Terms-en.pdf> [cit. 14. 09. 2016].
- [2] Internetové sociálne siete. Dostupný na: <http://internetove-socialne-siete.webnode.cz/druhy-socialnych-sieti/> [cit. 14. 09. 2016].
- [3] Facebook už má 1,7 miliardy aktívnych používateľov mesačne. Dostupný na: <http://pc.zoznam.sk/novinka/facebook-uz-ma-17-miliardy-aktivnych-pouzivatelov-mesacne> [cit. 14. 09. 2016].

SPRÁVA O ČINNOSTI JAZYKOVEDNÉHO ÚSTAVU ĽUDOVÍTA ŠTÚRA SAV ZA ROK 2017¹

Bronislava Chocholová

*Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Panská 26, 811 01 Bratislava
e-mail: bronislava.chocholova@juls.savba.sk*

I. PERSONÁLNE ZASTÚPENIE A ORGANIZAČNÉ ČLENENIE

V roku 2017 pracovalo vedenie Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV v nasledujúcom zložení. Do 30. septembra pôsobil vo funkcii riaditeľa prof. PhDr. Slavomír Ondrejovič, DrSc., od 1. októbra sa po úspešnom absolvovaní konkurzného konania stala riaditeľkou doc. Mgr. Gabriela Múcsková, PhD. Zástupkyňou riaditeľky zostala Mgr. Bronislava Chocholová, PhD., vedeckou tajomníčkou PhDr. Sibyla Mislovičová.

Mierne zmeny nastali aj v zložení Vedeckej rady JÚĽŠ SAV. Predsedom je naďalej PhDr. Ľubor Králik, PhD., tajomníčkou Mgr. Bronislava Chocholová, PhD., ostatnými členmi sú Dr. h. c. prof. PhDr. Juraj Dolník, DrSc., PhDr. Ingrid Hrubaničová, PhD., PhDr. Alexandra Jarošová, CSc., Mgr. Jana Levická, PhD., novými členmi sa stali prof. PhDr. Slavomír Ondrejovič, DrSc., a PaedDr. Miloslav Smatana, CSc. Externí členovia sú prof. PaedDr. Ľubomír Kralčák, PhD., a doc. PhDr. Ada Böhmerová, M.A., PhD.

V roku 2017 pracovalo v JÚĽŠ 50 vedecko-výskumných pracovníkov (26 vedeckých pracovníkov a 24 odborných pracovníkov s vysokoškolským vzdelaním), desiatich zamestnancov zabezpečovali ekonomický a technický chod ústavu vrátane sekretariátu a knižnice.

Koncom roka sa čiastočne zmenilo aj organizačné členenie ústavu. Na pracovisku je šesť oddelení, a to oddelenie sociálnej lingvistiky (bývalé oddelenie súčasného jazyka), oddelenie súčasnej lexikológie a lexikografie, oddelenie jazykovej kultúry a terminológie, dialektologické oddelenie, oddelenie dejín slovenčiny, onomastiky a etymológie a oddelenie Slovenského národného korpusu. Oddelenie spracúvania lingvistických dát bolo zrušené a pracovníci tohto oddelenia prešli pod ekonomicko-technický úsek ústavu.

II. VEDECKOVÝSKUMNÁ ČINNOSŤ

Z aktuálne realizovaných projektov bola aj v r. 2017 prioritou ústavu príprava mnohozväzkového *Slovníka súčasného slovenského jazyka* (SSSJ) realizovaná v od-

¹ Pripravené z podkladov Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra. Dostupné na: http://www.juls.savba.sk/attachments/vyroena_sprava/2017.pdf [cit. 1. 3. 2018].

delení súčasnej lexikológie a lexikografie – konkrétne redigovanie 4. zväzku (písmená O – Pog) a koncipovanie hesiel 5. zväzku. V úzkej nadväznosti na toto dielo sa priebežne pracuje na ďalších verziách elektronického *Ortograficko-gramatického slovníka*, ktorého pracovná verzia je zverejnená na stránke ústavu a predstavuje východisko pri spracúvaní slovnej zásoby v SSSJ.

Ďalšou prioritnou oblasťou bolo budovanie Slovenského národného korpusu (SNK), ktoré sa realizuje s podporou Ministerstva kultúry SR a Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu SR na základe novej zmluvy uzavretej medzi ministerstvami, Predsedníctvom SAV (PSAV) a JÚLŠ SAV na roky 2017 – 2021. Na základe iniciatívy Slovenského národného korpusu JÚLŠ SAV schválilo PSAV ideový zámer na vytvorenie *Centra digitálnych humanitných a spoločenských vied v SAV* s cieľom pripraviť platformu na štandardizáciu a integráciu digitálnych zdrojov v ústavoch 3. oddelenia SAV. Uskutočnili sa vstupné semináre pre riaditeľov ústavov 3. oddelenia SAV a pre záujemcov o spoluprácu, kde sa prezentoval súčasný stav *digital humanities* vo svete a možnosti rozvoja na Slovensku. V súčasnosti sa v spolupráci s PSAV pracuje na príprave projektu na vybudovanie nového pracoviska a jednotného databázového systému prepájajúceho digitálne zdroje rôznych formátov (textové korpusy, obrazové súbory, zvukové záznamy, videozáznamy, multimediálne zdroje) a typov (publikácie, bibliografie a iné databázy, archívne a muzeálne materiály, výskumné dáta, webové zdroje) z humanitovedných a spoločenskovedných oblastí. Centrum Digital Humanities vzniká v JÚLŠ SAV s pôsobnosťou pre celú akadémiu a so zámerom stať sa národnou infraštruktúrou začlenenou do európskej infraštruktúry DARIAH.

Naďalej sa pracovalo aj na budovaní *Slovenskej terminologickej databázy a Terminologickeho portálu* (viac v kap. III).

V oddelení jazykovej kultúry a terminológie sa pozornosť okrem terminológie sústreďovala na výskum v oblasti jazykovej kultúry a na jeho aplikáciu v poradenskej, redakčnej a konzultantskej oblasti. V rámci riešenia grantovej úlohy sa zrealizovala aj analýza rozsiahleho materiálu e-mailovej jazykovej poradne za posledných 15 rokov, ktorej cieľom bolo identifikovať jazykové problémy používateľov slovenčiny a v súčasnosti prebiehajúce dynamické procesy v jazyku, čo bude jedným zo základných východísk plánovanej koncepcie *Pravidiel slovenského pravopisu*. Neoddeliteľnou súčasťou práce v tomto oddelení bola tiež spolupráca s médiami a popularizácia vedy.

Dôležitou zložkou výskumu bol sociolingvistický výskum slovenčiny realizovaný v oddelení sociálnej lingvistiky. V rámci riešeného projektu *Jazyková norma a jej kodifikácia* sa pokračovalo v príprave praktickej pravopisnej príručky pre verejnosť s názvom *Spriveodca slovenským jazykom*.

Základnou úlohou dialektologického oddelenia bolo dokončenie 3. zväzku *Slovníka slovenských nárečí*, ktorého vydanie je naplánované na rok 2018. Pracov-

níci oddelenia participovali aj na medzinárodnom vedeckom projekte *Slovanský jazykový atlas*, a to formou autorskej a redakčnej účasti na rozpracovaných, resp. plánovaných zväzkoch foneticko-gramatickej i lexikálno-slovotvornej série atlasu. V rámci tohto projektu bol Jazykovedný ústav Ľ. Štúra v dňoch 8. – 15. 10. 2017 organizátorom pracovného stretnutia Medzinárodnej komisie a Medzinárodnej pracovnej skupiny pre tento projekt (viac informácií o tomto podujatí v kap. IV).

V oddelení dejín slovenského jazyka, onomastiky a etymológie prebiehala 2. etapa projektu *Výskum lexiky slovenských terénnych názvov*, ktorého cieľom bolo vytvorenie digitálnej databázy slovenských anojkoným. Ďalšou úlohou bolo budovanie etymologickej databázy ETYMO spracúvajúcej aj lexiku staršej slovenčiny a slovenských nárečí.

Konkrétne sa v sledovanom období na našom vedecko-výskumnom pracovisku riešili tieto projekty v rámci grantových úloh VEGA:

1. *Jazyk v sociálnej kultúre* – zodpovedný riešiteľ J. Dolník,
2. *Slovanský jazykový atlas – odraz prirodzeného vývinu jazyka* – zodpovedná riešiteľka A. Ferenciková,
3. *Analýza nových smerovaní vo vývine súčasnej slovenčiny s dôrazom na používateľské hľadisko* – zodpovedná riešiteľka I. Hrubaničová,
4. *Slovník súčasného slovenského jazyka – 6. etapa (Koncipovanie a redigovanie slovníkových hesiel a s tým spojený lexikologicko-lexikografický výskum)* – zodpovedná riešiteľka N. Janočková,
5. *ETYMO – etymologická databáza slovenskej lexiky (1. etapa)* – zodpovedný riešiteľ Ľ. Králik,
6. *Analýza terminologickej práce Jána Horeckého ako inšpirácia pre terminologický manažment 21. storočia na Slovensku* – zodpovedná riešiteľka J. Levická,
7. *Jazyková norma a jej kodifikácia* – zodpovedný riešiteľ S. Ondrejovič,
8. *Slovník slovenských nárečí* – zodpovedný riešiteľ M. Smatana,
9. *Výskum lexiky slovenských terénnych názvov – 2. etapa* – zodpovedná riešiteľka I. Valentová,
10. *Premeny jazyka a jazykovedy očami slovenských jazykovedcov* – zodpovedná riešiteľka J. Wachtarczyková.

Do niektorých riešených projektov sú zapojení aj externí spolupracovníci, konkrétne v projekte *Premeny jazyka a jazykovedy očami slovenských jazykovedcov* je M. Horváth z Filozofickej fakulty UK v Bratislave zástupcom za rezort školstva a zabezpečuje interview s bývalými pracovníkmi uvedenej fakulty. Podobne spolupriešiteľmi projektu *Norma a jej kodifikácia* sú Ľ. Kralčák z Filozofickej fakulty UKF v Nitre a L. Ološtiaková z Filozofickej fakulty PU v Prešove.

Z vymenovaných projektov sa práve v roku 2017 zavŕšili práce na projekte *Jazyk v sociálnej kultúre* (s rovnomeným názvom vyšla aj monografia ako vedecký

výstup), ďalej *Analýza nových smerovaní vo vývine súčasnej slovenčiny s dôrazom na používateľské hľadisko* (výstupom bola vedecká konferencia *Jazykové problémy, ktorých riešenie sa ťažko hľadá* a popularizačná publikácia *Spytovali ste sa*) a *Analýza terminologickej práce Jána Horeckého ako inšpirácia pre terminologický manažment 21. storočia na Slovensku* (v rámci projektu sa redakčne pripravila publikácia *Človek a jeho jazyk 4*, ktorá vyjde dvojazyčne, v slovenskom aj anglickom jazyku). Ukončená bola aj ďalšia etapa projektu *Slovník slovenských nárečí*, pričom sa začal pripravovať do tlače 3. zväzok tohto diela.

Ako štátny program vedy a výskumu sa riešil projekt *Budovanie Slovenského národného korpusu a elektronizácia jazykovedného výskumu na Slovensku* (zodpovedná riešiteľka M. Šimková).

V rámci programu SASPRO sa na pracovisku rieši projekt *Fonologický vývin slovenčiny vo svetle súčasného stavu historickej jazykovedy*, ktorého zodpovedným riešiteľom je S. Habijanec.

K medzinárodným projektom v rámci programu Medziakademickej dohody patria:

1. *Slovanský jazykový atlas* – zodpovedná riešiteľka A. Ferenčíková, spoluriešitelia: Bulharsko, Bosna a Hercegovina, Bielorusko, Česko, Nemecko, Chorvátsko, Macedónsko, Poľsko, Rusko, Srbsko, Slovinsko, Ukrajina;

2. *Počítačová podpora lexicografie pri tvorbe slovenských a bulharských slovníkov a referenčné zdroje (Computer-assisted approaches to lexicography for Slovak and Bulgarian dictionaries and reference sources)* – zodpovedná riešiteľka M. Šimková;

3. *Globalizačné a domestikálne procesy v slovanských jazykoch na začiatku 21. storočia* – zodpovedná riešiteľka J. Wachtarczyková, spoluriešiteľ Poľsko.

V rámci programu COST (*European Cooperation in Science and Technology*) je Jazykovedný ústav Ľ. Štúra zastúpený v nasledujúcich projektoch:

1. *Európska sieť elektronickej lexicografie (European Network of e-Lexicography (ENel))* – zodpovedný riešiteľ V. Benko, spoluriešiteľ Holandsko;

2. *Európska sieť na prepájanie jazykového vzdelávania a techník crowdsourcingu (European Network for Combining Language Learning with Crowdsourcing Techniques; enetCollect)* – zodpovedná riešiteľka M. Šimková, koordinátor European Academy of Bozen/Bolzano;

3. *PARSEME. Parsovanie a viacslovné výrazy. Zefektívnenie lingvistického a počítačového spracovania jazyka (Parsing and Multi-word Expressions. Towards Linguistic Precision and Computational Efficiency in NLP)* – zodpovedná riešiteľka M. Šimková, spoluriešiteľ Francúzsko.

Jazykovedný ústav Ľ. Štúra je ďalej zapojený do riešenia týchto bilaterálnych projektov:

1. *K aktuálnym výskumom slovenských jazykových ostrovov v Maďarsku (spevnosť, jazyk, inštitúcie)* – zodpovedná riešiteľka K. Balleková, spoluriešiteľ Maďarsko, koordinátor Ústav etnológie SAV Bratislava;

2. *Dohoda o spolupráci medzi Jazykovedným ústavom L. Štúra Slovenskej akadémie vied a Výskumným ústavom Slovákov v Maďarsku* – zodpovedný riešiteľ S. Ondrejovič, koordinátor Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, spoluriešiteľ Maďarsko.

JÚLEŠ bol zapojený aj do prác na spoločnom projekte s Filozofickou fakultou UK ako koordinátorom v rámci programu APVV, konkrétne ide o projekt *Slovenčina v kontexte viacjazyčných spoločností na Slovensku*, ktorého zodpovednou riešiteľkou za ústav je L. Molnár Satinská.

III. PUBLIKAČNÁ A EDIČNÁ ČINNOSŤ

Najvýznamnejšími výsledkami vedeckej práce v rámci edičnej činnosti za rok 2017 sú tieto knižné publikácie a zborníky:

1. *DOLNÍK, Juraj: Jazyk v sociálnej kultúre. Bratislava: Veda 2017. 248 s.* Monografia je príspevkom k systematickému výkladu jazyka z pozície sociálnej kultúry a sociálnej kultúry z perspektívy jazyka, ktorý smeruje k hlbšiemu pochopeniu jazyka ako sociokultúrneho javu a sociálnej kultúry ako (aj) jazykového javu.

2. *ŠIMKOVÁ, Mária – GAJDOŠOVÁ, Katarína – KMEŤOVÁ, Beáta – DEBNÁR, Marek: Slovenský národný korpus. Texty, anotácie, vyhľadávania. Bratislava: Mikula 2017. 204 s.* Kolektív autorov prezentuje širokému okruhu záujemcov výsledky teoretických analýz rôznych korpusov, ako aj niekoľkoročné skúsenosti nadobudnuté pri tvorbe Slovenského národného korpusu (SNK) a pri práci s používateľmi korpusových zdrojov. Súčasťou monografie je výberový slovník termínov z korpusovej lingvistiky. Používatelia textových a jazykových zdrojov SNK dostávajú k dispozícii knihu, na ktorú sa často pýtali, aby mohli získať dostatočnú informačnú bázu na samostatnú prácu s textovými korpusmi a s jazykovými informáciami, ktoré sú do nich vložené.

3. *ĎURČO, Peter – MAJCHRÁKOVÁ, Daniela a kol.: Slovník slovných spojení. Podstatné mená. 2. vyd. Bratislava: Veda 2017. 394 s.* V druhom, doplnenom a upravenom vydaní slovníka sa zachytáva spájateľnosť 253 podstatných mien súčasnej slovenčiny. Publikáciu tvorí slovníková časť, nasleduje štatistická analýza kolokačných profilov spracovaných v slovníku (metódy výberu hesiel, materiállové zdroje a štatistické metódy výberu slovných spojení) a štatistické tabuľky (celkový počet slovných spojení v jednotlivých heslách, zastúpenie slovných spojení v rámci jednotlivých kolokačných štruktúr), uzatvára ju index hesiel (abecedný zoznam podstatných mien spracovaných v slovníku).

4. *MAJCHRÁKOVÁ, Daniela – CHLPÍKOVÁ, Katarína – BOBEKOVÁ, Kristína: Slovník kolokácií prídavných mien v slovenčine. Bratislava: Veda 2017. 340 s.*

V tomto špecifickom type kolokačného slovníka sa zachytávajú kolokačné profily 500 najfrekvencovanejších prídavných mien slovenčiny. Publikácia nadväzuje na *Slovník slovných spojení. Podstatné mená* (Bratislava, 2017), v ktorom sú spracované slovné spojenia s podstatnými menami. Okrem slovníkovej časti publikácia zahŕňa štatistickú analýzu kolokačných profilov spracovaných v slovníku (frekvenčné tabuľky) a index hesiel (abecedný zoznam prídavných mien spracovaných v slovníku).

5. *Jazykovedný časopis, 2017, roč. 68, č. 2 – SLOVKO 2017. Ed. K. Gajdošová – A. Žáková.* Tematické číslo *Jazykovedného časopisu* obsahuje príspevky slovenských a zahraničných autorov z oblasti počítačového spracovania prirodzeného jazyka, korpusovej lingvistiky, gramatiky, lexikológie, terminológie, e-terminológie a analýzy hovorenej reči, ktoré môžu byť obohatením existujúcich metodologických postupov pri poznávaní a opise jazyka a rozšírením doterajších poznatkov. Osobitný priestor sa venuje terminológii, čo súvisí s riešením projektu *Analýza terminologickej práce Jána Horeckého ako inšpirácia pre terminologický manažment 21. storočia na Slovensku*. Všetky príspevky sú v anglickom jazyku a sú dostupné aj online (<http://korpus.sk/snkbooks.html>).

6. *KOTULIČ, Izidor: Historické hláskoslovie a tvaroslovie východoslovenských nárečí (1957). Ed. S. Habijanec. Bratislava: Veda 2017. 272 s.* Kniha je prvým knižným vydaním kandidátskej práce zosnulého slovenského jazykovedca Izidora Kotuliča (1927 – 2012) z r. 1957 a zatiaľ prvou a jedinou slovenskou nárečovou historickou gramatikou, ktorá bola hojne citovaná popredným slovenským jazykovedcom 20. storočia E. Paulinym. Vzhľadom na to, že pôvodný rukopis kandidátskej práce sa nenachádza vo fondoch žiadnej verejnej alebo academickej knižnice na Slovensku, knižné vydanie je vôbec prvou príležitosťou, aby sa odborná verejnosť oboznámila s týmto dielom.

7. *GARABÍK, Radovan – KMEŤOVÁ, Beáta – ŠIMKOVÁ, Mária – ZUMRÍK, Miroslav a kol.: Frekvenčný slovník slovenčiny na báze Slovenského národného korpusu. Bratislava: Veda 2017. 562 s.* Frekvenčný slovník slovenčiny na báze Slovenského národného korpusu vychádza po takmer 50 rokoch od prvého vydania slovníka tohto typu na Slovensku (*Jozef Mistrik: Frekvencia slov v slovenčine. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1969*). Nový frekvenčný slovník zachytáva najfrekvencovanejšie slová súčasnej slovenčiny, ako sa používali v rozpätí 25 rokov z prelomu 20. a 21. storočia. Frekvenčné údaje sú založené na textových a jazykových zdrojoch Slovenského národného korpusu Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV.

8. *Spytovali ste sa. Eds. S. Mislovičová – I. Vančová. Bratislava: Veda 2017. 293 s.* Publikácia predstavuje výber kratších príspevkov, ktoré vychádzali vo vedecko-popularizačnom časopise pre jazykovú kultúru a terminológiu *Kultúra slova* od jeho založenia (v r. 1966) v rubrike *Spytovali ste sa*. Príspevky sú rozdelené do jednotlivých

kapitol podľa tematických okruhov, napr. oblasť morfológie, slovotvorby, pravopisu prevzatých slov či geografických názvov, alebo štylistiky a frazeológie. Zámerom publikácie je poskytnúť používateľom slovenčiny užitočnú a zaujímavú pomôcku.

9. Koncom r. 2016 bola verejnosti sprístupnená pilotná verzia *Terminologického portálu* (<https://terminologickyportal.sk>), na ktorého rozširovaní a skvalitňovaní sa intenzívne pracovalo počas celého roka 2017. Aktuálne má verejnosť k dispozícii pomerne rozsiahly komplex informácií o teoretických a terminologických zdrojoch, viaceré z nich sú dostupné on-line. Medzi teoretickými zdrojmi sa nachádza archív časopisu *Slovenské odborné názvoslovie* (109 súborov vo formáte PDF), archív časopisu *Československý terminologický časopis* (30 súborov vo formáte PDF) a osobitná databáza terminologických prác profesora Jána Horeckého, ktorá obsahuje celkovo 1 418 bibliografických položiek. Terminologické zdroje tvorí predovšetkým *Slovenská terminologická databáza* aktuálne obsahujúca 8 300 terminologických záznamov zo 17 oblastí. Súčasťou terminologických zdrojov je 22 terminologických slovníkov vydaných v r. 1952 – 1964 (s elektronickou verziou – 2 511 zdigitalizovaných strán vo formáte PDF) a zoznam približne 400 výkladových a prekladových terminologických slovníkov a encyklopédií zatriedených do príslušných tematických oblastí.

10. *Archív nárečí SNK* (http://korpus.sk/dialect_recordings.html) sa cieľavedome buduje približne od r. 2013, keď sa začali systematicky zbierať a uchovávať pôvodné zvukové záznamy nárečových prehovorov z rôznych období a lokalít, predstavujúce jedinečné kultúrne dedičstvo. Všetky získané nahrávky sa na pracovisku SNK digitalizovali, technicky spracúvali do kvalitnejšej podoby (odšumovali a pod.) a pripisovali sa k nim existujúce metadáta (informácie o hovoriacich a nahrávajúcich), prípadne sa chýbajúce údaje prácne dohľadávali. V r. 2017 bola sprístupnená najskôr prvá (28. 8.) a potom druhá verzia archívu (18. 12.). V sprístupnenej časti interaktívnej databázy sa nachádzajú údaje o *280 nárečových nahrávkach* v celkovej dĺžke trvania viac ako 66 hodín od *11 individuálnych a 7 inštitucionálnych poskytovateľov*. Záujemcovia tak môžu pracovať s vybranými alebo so všetkými zdrojmi prezenčne v priestoroch SNK JÚLŠ SAV. Zdroje *Archívu nárečí SNK* sú určené predovšetkým na dialektologický výskum, ale môžu poslúžiť aj historikom, etnológom, kulturológom a širokej odbornej verejnosti

11. Neoddeliteľnou súčasťou edičnej práce ústavu je aj vydávanie troch časopisov *Jazykovedný časopis*, *Slovenská reč* a *Kultúra slova*.

Okrem uvedených výstupov pracovníci ústavu publikovali aj 59 vedeckých štúdií a odborných článkov vo vedeckých zborníkoch a časopisoch (domácich i zahraničných), 67 odborných prác v domácich zborníkoch a časopisoch a 25 prehľadových a odborných prác (vrátane recenzií a odborných prekladov) v časopisoch a zborníkoch. Zúčastnili sa tiež na viacerých domácich a medzinárodných vedeckých podujatiach, kde prezentovali výsledky svojej práce v 51 príspevkoch.

K dôležitým výstupom patria tiež popularizačné príspevky o slovenskom jazyku v pravidelných jazykových rubrikách v tlači. S. Duchková autorsky a redakčne zabezpečovala jazykovú rubriku *V trinástej komnate slovenčiny* v časopise Fórum, mesačníku Slovenského syndikátu novinárov, S. Mislovičová zase autorsky prispievala do rubriky *Jazykové okienko so S. Mislovičovou* v mesačníku TouchIT (ktorý je dostupný aj na internete).

Takmer bežnou súčasťou našej práce sa stáva už aj spolupráca s médiami (a to nielen s tými tlačenými). S. Mislovičová vystupuje pravidelne každý pracovný deň v relácii Slovenského rozhlasu *Slovenčina na slovíčko* (odpovede sú dostupné aj na internetovej stránke RTVS). Pracovníci dialektologického oddelenia poskytli rozhovory do cyklu rozhlasových relácií o slovenských nárečiach v Rádiu Devín (*Literárne potulky – cyklus Nárečia*), G. Múcsková, I. Hrubaničová, A. Jarošová a K. Gajdošová nahrali rozhovory do päťdielnej relácie Rádia Slovensko o česko-slovenských jazykových vzťahoch pri príležitosti výročia vzniku Československa. Okrem toho pracovníci ústavu odpovedajú na otázky rozhlasových a televíznych redaktorov na aktuálne témy o jazyku, zúčastňujú sa na besedách a diskusiách a poskytujú rozhovory. V r. 2017 to bolo takmer 400 rozsiahlejších i stručnejších vedecko-popularizačných príspevkov, rozhovorov, besied a prednášok.

Viacerí pracovníci ústavu boli aj hlavnými a výkonnými redaktormi a členmi redakčných rád jazykovedných a iných časopisov: *Jazykovedný časopis*, *Kultúra slova*, *Slovenská reč* (všetky tri vydáva JÚLŠ), *Czech and Slovak Linguistics Review* (Olomouc), *Filologická revue*, *Slavica Nitriensia*, *Slovo a slovesnosť*, *Philologia*, *Slavica Slovaca*, *Slovenčinár*; časopis Slovenskej asociácie učiteľov slovenčiny, *Korpus – Gramatika – Axiologie*. *Časopis pro korpusový výzkum a hodnocení jazyka*, *Studie z aplikované lingvistiky/Studies in Applied Linguistics*, *Topics in Linguistics*.

IV. VEDECKÉ PODUJATIA

Jazykovedný ústav aj v roku 2017 organizoval, resp. spoluorganizoval v spolupráci so Slovenskou jazykovednou spoločnosťou (SJS) viaceré vedecké podujatia:

1. Banskobystrická pobočka SJS na Katedre slovenského jazyka a komunikácie Filozofickej fakulty UMB zorganizovala *XX. slovenskú onomastickú konferenciu*, tentoraz pod názvom *Konvergenzie a divergenzie v propriálnej sfére*. Konferencia, ktorá sa konala 26. – 28. júna 2017, bola tematicky zameraná na riešenie aktuálnych otázok onomastickej metodológie a terminológie, spoločenského fungovania proprií a na interdisciplinárne aspekty onomastických výskumov. Na podujatí vystúpilo 62 jazykovedcov z Bieloruska, Česka, Chorvátska, Maďarska, Nemecka, Poľska, Slovenska a Ukrajiny, ktorí predstavili výsledky svojich výskumov v podobe vedeckých príspevkov.

2. Slovenská jazykovedná spoločnosť v spolupráci s Inštitútom slovakistiky a mediálnych štúdií Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity zorganizovala *XXVI. kolokvium mladých jazykovedcov*, ktoré sa uskutočnilo v Prešove na pôde univerzity, a to 6. 9. – 8. 9. 2017. S príspevkami vystúpilo v ôsmich blokoch celkovo 28 účastníkov zo Slovenska i z Českej republiky, ktorí predstavili svoje výskumy z oblasti didaktiky jazyka, vývinu detskej reči, morfológie, štylistiky, sociolingvistiky, diachrónnej jazykovedy či lexikológie.

3. Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV bol v dňoch 8. – 15. 10. 2017 organizátorom *pracovného stretnutia Medzinárodnej komisie a Medzinárodnej pracovnej skupiny pre projekt Slovenský jazykový atlas (SJA)* pri Medzinárodnom komitáte slavistov, ktoré sa koná raz ročne striedavo na území všetkých 13 riešiteľských krajín. Cieľom tohto jednotýždňového stretnutia bolo zhodnotiť stav prác na príprave jednotlivých zväzkov atlasu, prekonzultovať riešenie konkrétnych vedeckých i technických pracovných problémov a prideliť a skoordinať pracovné úlohy jednotlivých národných komisií na nasledujúce obdobie. Počas stretnutia prebiehali redakčné a organizačné práce v jednotlivých sekciách, ďalej sa uskutočnilo uzavreté rokovanie Medzinárodnej komisie SJA, dve plenárne zasadnutia, na ktorých sa zhodnotil stav prác na projekte od posledného stretnutia, rozdelili sa úlohy na ďalší rok, stanovil sa harmonogram ďalších zasadnutí komisie a prerokovali sa otázky spojené s termínmi vydávania pripravovaných zväzkov a možnosťou prezentácie projektu na medzinárodnom zjazde slavistov v Belehrade v r. 2018.

4. Na jeseň 25. 10. – 27. 10. 2017 sa konalo v Bratislave aj pravidelné vedecké podujatie *SLOVKO* s podtitulom *Počítačové spracovanie prirodzeného jazyka, korpusová lingvistika, terminológia, e-terminológia*. Konferencia bola zameraná na prezentáciu výskumov v oblasti počítačového spracovania prirodzeného jazyka, korpusovej lingvistiky, terminológie, e-terminológie a e-terminografie, e-lexikografie, gramatického korpusového výskumu, na analýzu a opis jazykových zdrojov pre menej spracované jazyky, automatizovaného prekladu, tvorby nástrojov textovej analýzy, tvorby a využitia jazykových zdrojov, jazykových databáz a sietí, hovorených a nárečových korpusov, rečovej analýzy a syntézy.

5. Koncom roka, a to 28. – 29. novembra 2017, bol Jazykovedný ústav spolu so Slovenskou jazykovednou spoločnosťou organizátorom domácej vedeckej konferencie *Jazykové problémy, ktorých riešenie sa ťažko hľadá*, na ktorú nadväzovalo *13. celoslovenské stretnutie jazykovedcov*. Táto konferencia bola súčasťou 4. fázy vedeckovýskumného projektu *Analýza nových smerovaní vo vývine súčasnej slovenčiny s dôrazom na používateľské hľadisko*, na ktorého riešení sa v r. 2014 – 2017 podieľal kolektív oddelenia jazykovej kultúry a terminológie. Tematicky bola zameraná najmä na problematiku morfológie súčasného slovenského jazyka.

Pracovníci ústavu okrem toho zabezpečujú fungovanie a aktivity *Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri JÚLŠ SAV*, a to aj v rámci jednotlivých fakultných pracovísk prostredníctvom svojich pobočiek. Ako sme už uviedli pri konkrétnych podujatiach, spoločnosť sa aj v r. 2017 podieľala na ich organizácii, pričom zorganizovala tiež 22 prednášok významných domácich i zahraničných lingvistov v Bratislave i v pobočkách v Trnave, Nitre, Ružomberku, Banskej Bystrici a v Prešove.

V. VÝCHOVA DOKTORANDOV A SPOLUPRÁCA S VYSOKÝMI ŠKOLAMI

V roku 2017 mal ústav troch interných doktorandov (P. Bartalošová, J. Rusinková, R. Soóky), ďalšie dve interné doktorandky mali prerušené štúdium (A. Gál, J. Vrábľová) a jedna doktorandka ukončila nadštandardné štúdium (E. Gyoriiová Baková). Vedecká príprava doktorandov (aj postdoktorandov) bola skordinovaná s vedeckou činnosťou ústavu, pričom doktorandi boli začlenení do základných a grantových výskumných úloh. S výskumnou stratégiou ústavu bola spojená aj tematika doktorandských teoreticko-metodologických seminárov. Dve postdoktorandky (M. Kopecká a L. Molnár Satinská) pracujú v ústave aj s príspevom podporného fondu Štefana Schwarza.

Jazykovedný ústav aj v r. 2017 úzko spolupracoval s poprednými domácimi a zahraničnými vysokoškolskými slovakistickými pracoviskami. Niektorí pracovníci ústavu pôsobili ako školitelia doktorandov, oponovali dizertačné a habilitačné práce, pôsobili ako členovia komisií pre obhajoby doktorandských dizertačných prác a boli členmi komisií a oponentmi v habilitačnom a inauguračnom konaní na vysokých školách. Niektorí sa zapojili aj do pedagogickej činnosti – J. Dolník na Filozofickej fakulte UK v Bratislave, kde navyše viedol doktorandské semináre, na ktorých sa zúčastňovali aj doktorandi z JÚLŠ SAV, V. Benko na UNESCO Katedre plurilingválnej a multikultúrnej komunikácie UK v Bratislave, kde sa venoval korpusovej lingvistiky, a G. Múcsková okrem pôsobenia na Filozofickej fakulte UK prednášala aj ako lektorka na 53. ročníku Letnej školy slovenského jazyka a kultúry *Studia Academica Slovaca*.

Niektorí vedeckí pracovníci sú v spoločných odborových komisiách študijných programov doktorandského štúdia ako členovia alebo predsedovia, konkrétne J. Dolník v odboroch slovenský jazyk a literatúra, neslovanské jazyky a literatúra a všeobecná jazykoveda, L. Králik v odbore slovanské jazyky a literatúra, J. Levická, G. Múcsková, M. Šimková a I. Valentová v odbore slovenský jazyk a literatúra a S. Ondrejovič v odboroch slovenský jazyk a literatúra, neslovanské jazyky a literatúry, orientálne jazyky a literatúry, cudzie jazyky a kultúry a všeobecná jazykoveda. Takisto sú členmi vedeckých rád fakúlt a univerzít, a to na Filozofickej fakulte Univerzity Palackého v Olomouci (J. Dolník), Filozofickej fakulte UPJŠ v Košiciach

(J. Dolník, S. Ondrejovič), na Filozofickej fakulte UK v Bratislave, Filozofickej fakulte PU v Prešove, Univerzite Mateja Bela v Banskej Bystrici a Filozofickej fakulte UKF v Nitre (S. Ondrejovič) a na Filozofickej fakulte Karlovej univerzity v Prahe (M. Šimková).

V r. 2017 (1. 3. – 15. 7.) absolvovali v JÚLŠ dlhodobú stáž v rámci programu Erasmus+ dve študentky zo Záhrebskej univerzity v Chorvátsku Ana Grbavac a Marina Kolesarić. Počas svojho pobytu pracovali v niekoľkých oddeleniach ústavu, konkrétne v oddelení Slovenského národného korpusu, súčasného jazyka, dejín slovenčiny, onomastiky a etymológie a v dialektologickom oddelení. V rámci programu Erasmus+ absolvovala v ústave krátkodobý pobyt (29. 5. – 2. 6. 2017) aj Mariola Szymczak-Rozlach zo Sliezskej univerzity v Poľsku.

VI. ČLENSTVO V DOMÁCICH A MEDZINÁRODNÝCH ORGANIZÁCIÁCH A KOMISIÁCH

Takmer všetci pracovníci ústavu boli členmi *Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri JÚLŠ SAV*, pričom niektorí sa aj aktívne podieľali na príprave podujatí organizovaných pod hlavičkou tejto organizácie. Okrem toho boli mnohí vedeckí pracovníci členmi aj iných organizácií či asociácií, ako je *Národopisná spoločnosť Slovenska pri Ústave etnológie SAV* (K. Balleková), *Učená spoločnosť SAV* (J. Dolník, S. Ondrejovič), *Jazykový odbor Matice slovenskej* (A. Ferenčíková), *Vedecká rada Matice slovenskej* (A. Ferenčíková), *Slovenská onomastická komisia* (Ľ. Králik, I. Valentová), *Slovenská spoločnosť prekladateľov odbornej literatúry* (S. Mislovičová, S. Ondrejovič, A. Šebestová), *Slovenská spoločnosť prekladateľov umeleckej literatúry* (Ľ. Králik, S. Mislovičová, S. Ondrejovič), *Slovenská asociácia učiteľov slovenčiny* (R. Ondrejková) či *Výkonná rada LITA* (A. Šebestová).

S. Ondrejovič bol tiež členom *Vedeckého kolégia SAV pre vedu o jazyku, literatúre a umeniach*, B. Chocholová tajomníčkou *Komisie SAV pre spoluprácu s vedeckými spoločnosťami*, M. Šimková členkou *Edičnej rady SAV* a *Komisie SAV pre informačné a komunikačné technológie* a K. Balleková členkou *Grantovej komisie MŠVVaŠ SR VEGA*.

Zamestnanci ústavu (J. Behýlová, A. Ferenčíková, N. Janočková, A. Jarošová, Ľ. Králik, J. Levická, S. Ondrejovič, I. Valentová, J. Wachtarczyková) pracovali aj ako členovia medzinárodných komisií, najmä pri *Medzinárodnom komitáte slavistov*, a zúčastňovali sa na ich zasadnutiach. Okrem toho V. Benko bol členom *Asociácie pre počítačovú lingvistiku ACL*, *Asociácie vysokoškolských učiteľov francúzštiny FrancAvis* a *Európskej lexikografickej asociácie Euralex*, Ľ. Králik členom *Slovenského komitátu slavistov*, J. Levická bola členkou *Európskej asociácie pre terminológiu* (EAFT) a G. Múcsková členkou výkonného výboru *Medzinárodnej spoločnosti pre dialektológiu a geolingvistiku* a členkou *Slavic Linguistic Society*. S. On-

drejovič bol členom *Medzinárodnej sociolingvistickej spoločnosti (Insolico)* v Sofii, *Medzinárodnej spoločnosti fonetických vied* v Prahe, *Slovak Studies Society* v Pittsburghu a *Societas Linguistica Europea* vo Viedni. Spolu s J. Vrábľovou zastupovali Slovensko aj v *Európskej federácii národných jazykových inštitúcií (EFNIL)*. J. Vrábľová bola navyše členkou *International Pragmatics Association*.

VII. JAZYKOVOPORADENSKÁ ČINNOSŤ A SPOLUPRÁCA S INÝMI INŠTITÚCIAMI

Súčasťou práce predovšetkým pracovníčok oddelenia jazykovej kultúry a terminológie sú aj odborné konzultácie v otázkach slovenského jazyka a jazykovej kultúry. V uplynulom roku vypracovali vyše 470 písomných odpovedí a poskytli vyše 5 000 odpovedí v rámci telefonической jazykovej poradne. Okrem toho S. Mislovičová, I. Valentová, A. Jarošová, I. Vančová a I. Hrubaničová vypracovali vyše sto písomných odpovedí na otázky, ktoré boli adresované priamo im alebo na adresu ústavu.

Pracovníčky jazykovej poradne priebežne publikovali odpovede na listy aj vo webovej poradni (v databáze odpovedí dostupnej na adrese jazykovaporadna.sme.sk) a dopĺňali staršie, dosiaľ nezverejnené odpovede. Webová jazyková poradňa slúži ako databáza odpovedí pre širokú verejnosť. Minulý rok sa opäť dopĺňala a revidovala, takže v súčasnosti obsahuje vyše 5 957 odpovedí. Táto poradňa, ktorej návštevnosť neustále narastá (priemerný počet vyhľadávaní na stránke denne vzrástol na 988 v porovnaní s rokom 2016, keď to bolo 829 vyhľadávaní denne), slúži na zefektívnenie jazykovoporadenskej činnosti, teda kontaktu jazykovedcov s verejnosťou, a možno ju považovať za významný príspevok k zvýšeniu jazykovej kultúry používateľov slovenského jazyka.

Mnohí pracovníci ústavu (S. Duchková, K. Kálmánová, E. Králik, J. Levická, M. Šimková) vykonávali aj v r. 2017 expertíznu činnosť a iné služby pre štátnu správu a samosprávu, najmä pre *Národný ústav certifikovaných meraní vzdelávania*, *Úrad pre obrannú štandardizáciu, kodifikáciu a štátne overovanie kvality*, *odbor obrannej štandardizácie pri Ministerstve vnútra SR*, *Prezídium Policajného zboru SR* a *Ministerstvo kultúry SR*.

Dôležitá je tiež spolupráca s rôznymi vládnyimi aj mimovládnyimi orgánmi, ako je *Komisia pre jazykovú politiku Národného konventu SR* (J. Dolník, S. Ondrejovič), *Rada na ochranu nemotného kultúrneho dedičstva pri MK SR*, *Komisia MŠVVaŠ SR pre výber lektorov a posudzovanie činnosti lektorov slovenského jazyka a kultúry v zahraničí*, *Ústredná jazyková rada, poradný orgán ministra kultúry SR* (A. Ferenčíková), *Slovenská terminologická sieť* (A. Jarošová), *Poradná komisia MŠVVaŠ SR pre posudzovanie žiadostí o udelenie čestných názvov školám a školským zariadeniam*, *Expertná skupina pre Národnú stratégiu zvyšovania úrovne a kontinuálneho*

rozvíjania čitateľskej gramotnosti (K. Kalmánová), *Slovenská komisia pre udeľovanie vedeckých hodností DrSc. v odbore slovenský jazyk* (S. Ondrejovič), *Komisia MŠVVaŠ SR pre posudzovanie aktivít v spoločenských a humanitných vedách v rámci zastúpenia SR vo výskumných infraštruktúrach ESFRI, UNESCO, Pamäť sveta* či *Pracovné skupiny pre oblasti špecializácie z pohľadu dostupných vedeckých a výskumných kapacít Stratégie výskumu a inovácií pre inteligentnú špecializáciu Slovenskej republiky pri MŠVVaŠ SR* (M. Šimková). Uvedení pracovníci sa zúčastňovali na pracovných zasadnutiach týchto komisií, vypracúvali jazykové a terminologické analýzy a posudzovali rozličné dokumenty najmä z terminologického hľadiska.

Významnou činnosťou ústavu je aj dlhoročná spolupráca s orgánmi európskeho významu v Luxemburgu a v Bruseli, a to najmä vo forme prednášok pre prekladateľov či písomných konzultácií. Osobitný význam má aj spolupráca s *Výskumným ústavom Slovákov v Maďarsku* v rámci podpory našich národnostných menšín v zahraničí a s pracoviskami jednotlivých akadémií vied – najmä v Česku, Srbsku a v Macedónsku.

Na požiadanie zástupcov *Slovenského národného komitétu Medzinárodnej únie pre čistú a aplikovanú chémiu* (IUPAC) vypracovala Kodifikačná komisia JÚĽŠ SAV stanovisko k problematike riešenia systematizácie názvov nových chemických prvkov. Pracovníci ústavu vypracovali tiež odborné stanovisko a štatistické a materiálové podklady ne/štandardizovaného pomenovania *Spojené kráľovstvo Veľkej Británie a severného Írska vs. Spojené kráľovstvo vs. Veľká Británia* a ďalších používaných variantov pre *Názvoslovnú komisiu pri Úrade geodézie, kartografie a katastra SR*, pričom sa zúčastnili na zasadnutí tejto komisie aj na seminári o štandardizovaných geografických názvoch, ktorý sa uskutočnil v Úrade geodézie, kartografie a katastra SR.

VIII. PREDNÁŠKOVÁ A POPULARIZAČNÁ ČINNOSŤ

Záujem o prednáškovú činnosť a jazykové vzdelávanie je v posledných rokoch čoraz vyšší, preto pracovníci ústavu pravidelne prednášajú pre pracovníkov ministerstiev, bánk a iných inštitúcií, ako aj pre novinárov, prekladateľov, učiteľov a študentov vysokých škôl doma aj v zahraničí. Spolu predniesli 43 vyžiadaných prednášok vo významných inštitúciách a 28 popularizačných pre verejnosť.

Aj v uplynulom roku pokračovala K. Gajdošová v organizácii *praktických seminárov* pre používateľov SNK a záujemcov o prácu so SNK nielen na pôde JÚĽŠ, ale aj na Filozofickej fakulte UPJŠ v Košiciach, Filozofickej fakulte PU v Prešove (spolu s M. Šimkovou), Filozofickej fakulte UMB v Banskej Bystrici a Filozofickej fakulte KU v Ružomberku.

Okrem vedeckých podujatí sa ústav podieľa alebo zúčastňuje aj na popularizačných podujatiach organizovaných pre širšiu verejnosť. Úrad SAV organizoval minu-

lý rok odbornopopularizačnú akciu pre študentov stredných škôl *Roadshow mladých vedcov po školách*, na ktorej sa za našu inštitúciu aktívne zúčastnila A. Karčová (spolu s vedeckými pracovníkmi z ďalších dvoch ústavov SAV). Projekty a publikácie SNK JÚLEŠ SAV prezentovala študentom Gymnázia J. Hollého v Trnave, Strednej odbornej školy na Nerudovej ulici v Hlohovci a Gymnázia na Ul. 17. novembra v Topoľčanoch. Cieľom podujatia bolo predstaviť vedecké výsledky ústavov SAV študentom končiacich ročníkov stredných škôl a motivovať ich k výberu vedeckého povolania.

JÚLEŠ znovu participoval aj na pravidelnom podujatí *Európsky deň jazykov 2017*, ktorého 16. ročník sa konal 26. septembra na Hviezdoslavovom námestí v Bratislave. Zúčastnilo sa na ňom približne 3 000 žiakov, študentov a iných záujemcov o jazyky. A. Žáková z oddelenia SNK absolvovala všetky prípravné stretnutia organizátorov a podieľala sa na príprave programu a jazykových kvízov. Do samotného priebehu podujatia sa spolu s ňou zapojili aj A. Karčová, K. Bobeková, J. Behýlová a P. Bartalošová. Osobitným vkladom prispela L. Molnár Satinská ako hlavná moderátorka celého podujatia.

V roku 2017 sa uskutočnil 11. ročník podujatia *Európska noc výskumníkov*. V Bratislave v Starej tržnici pripravili pracovníci ústavu pre návštevníkov krátke prednášky, prezentácie, besedy, hry, kvízy a súťaže, pričom predstavili prácu jednotlivých oddelení (za dialektologické oddelenie P. Ráčová, E. Dvornická, D. Šimunová, M. Smatana a K. Balleková, za oddelenie súčasnej lexikológie a lexikografie L. Ocotová, za oddelenie jazykovej kultúry a terminológie S. Duchková, K. Kálmánová a D. Dovičovičová, za oddelenie súčasného jazyka P. Bartalošová a J. Behýlová, za oddelenie Slovenského národného korpusu K. Bobeková, K. Chlπίková a J. Mášik a za oddelenie dejín slovenčiny, onomastiky a etymológie E. Králik, R. Ondrejková a S. Habijanec). Toto podujatie sa nekonalo len v Bratislave, ale aj v Banskej Bystrici, kde M. Šimková a M. Zumrík pripravili pre záujemcov rozhovory, prezentácie, jazykové hry a konzultácie o práci jazykovedcov, o projektoch, zdrojoch a nástrojoch Slovenského národného korpusu, ako aj o lexikografických príručkách.

V rámci Týždňa vedy a techniky SAV Jazykovedný ústav opäť zorganizoval odbornopopularizačné podujatie *Deň otvorených dverí*, ktoré sa konalo 9. 11. 2017. Zástupcovia jednotlivých oddelení prezentovali prácu, projekty a výstupy, v „stánkoch“ (na chodbách, mimo svojich kancelárií) besedovali s návštevníkmi o jazyku, poskytli im naživo služby jazykovej poradne, pripravili si pre záujemcov rozličné hry, kvízy a súťaže a zabezpečili aj zaujímavé ceny pre výhercov. Koordináciu podujatia mala na starosti L. Molnár Satinská.

Niektorí pracovníci ústavu sa angažovali aj v akciách podporujúcich kladný vzťah k materinskému jazyku. A. Ferenčíková a D. Šimunová boli členkami odbornej poroty 25. ročníka celoslovenskej súťaže s medzinárodnou účasťou *Prečo mám*

rád slovenčinu, prečo mám rád Slovensko, A. Šebestová zase členkou poroty súťaže *Prekladateľská univerziáda*. M. Šimková bola predsedníčkou a K. Gajdošová členkou v porotách Celoslovenskej súťaže v prednese poézie a prózy žiakov cirkevných škôl *A Slovo bolo u Boha*, L. Molnár Satinská členkou poroty *Ceny Anasoft litera*.

V roku 2017 sa uskutočnila jedinečná propagácia *Stručného etymologického slovníka slovenčiny* Ľ. Králik na platobných kartách (išlo o limitovanú edíciu kreditných kariet s ukážkami hesiel) a bilbordoch Tatra banky (sprievodná reklamná kampaň v období 15. 5. – 15. 8. 2017).

IX. SPRÍSTUPŇOVANIE LINGVISTICKÝCH ZDROJOV

Nielen profesionálnym používateľom jazyka je v rámci našej internetovej stránky stále prístupný slovníkový portál, kde poskytujeme takmer všetky slovníkové diela z produkcie JÚĽŠ. Okrem toho na stránke pribudli plné verzie najnovších zborníkov, priebežne sa dopĺňali aj všetky časopisy z produkcie ústavu (*Jazykovedný časopis*, *Slovenská reč*, *Kultúra slova*). Prístupné sú tiež jazykové databázy a materiálové zdroje Slovenského národného korpusu, pričom v súčasnosti je už registrovaných 597 používateľov. Najnovším zdrojom je *Terminologický portál* (viac sme o ňom písali v kap. III).

Facebooková stránka ústavu má v súčasnosti 1 930 sledovateľov, facebooková stránka SNK 1 009 záujemcov. Obe stránky plnia propagačnú a informatívnu funkciu pri komunikácii s verejnosťou.

Predovšetkým odbornej verejnosti a študentom sa na prezenčné štúdium a výskum sprístupňovali aj iné fondy, najmä archív historických a nárečových textov a historická kartotéka.

X. OCENENIA

O fundovanosti vedeckej práce jazykovedcov pracujúcich v Jazykovednom ústave a najmä jej výsledkov svedčia aj udelené ceny. Prof. PhDr. Juraj Dolník, DrSc., získal pri príležitosti významného životného jubilea ocenenie *Osobnosť Slovenskej akadémie vied* za dlhoročný prínos pre vedu na Slovensku aj pre samotnú SAV. Univerzita Komenského udelila tomuto významnému vedcovi *Veľkú zlatú medailu Univerzity Komenského*.

Ďalším oceneným z radov pracovníkov JÚĽŠ bol PhDr. Eubor Králik, CSc., ktorý získal *Cenu SAV za popularizáciu vedy* (za propagáciu významu vedy a presadzovanie jej rozvoja). Na 24. ročníku súťaže *Slovník roka* získal Ľ. Králik *cenu poroty za výkladový slovník a 3. miesto v kategórii hlavná cena za Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Oceňovateľom bola v tomto prípade Jednota tlumočníkov a prekladateľů Praha (Česko).

SLOVKO 2017
POČÍTAČOVÉ SPRACOVANIE PRIRODZENÉHO JAZYKA,
KORPUSOVÁ LINGVISTIKA, TERMINOLÓGIA
A E-TERMINOLÓGIA

Agáta Karčová – Miroslav Zumrík

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV

*Panská 26, 811 01 Bratislava, e-mail: agata.karcova@korpus.juls.savba.sk,
miroslav.zumrik@korpus.sk*

V dňoch 25. – 27. októbra 2017 sa v Bratislave uskutočnil 9. ročník medzinárodnej bienálnej konferencie SLOVKO 2017 s podtitulom *Počítačové spracovanie prirodzeného jazyka, korpusová lingvistika, terminológia a e-terminológia*, ktorú zorganizovalo oddelenie Slovenského národného korpusu Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra Slovenskej akadémie vied v Bratislave. Konferenciu slávnostne otvorila riaditeľka Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra Slovenskej akadémie vied Gabriela Múcsková a zástupkyňa vedúcej oddelenia Slovenského národného korpusu JÚĽŠ SAV Jana Levická.

Na konferencii odzneli 2 plenárne prednášky a 30 prezentácií v autorstve viac ako 60 vedcov zo Slovenska, z Českej republiky, Ruska, Chorvátska, Gruzínska, Nemecka, Rakúska, Poľska, Fínska a zo Švédska. Väčšina prezentácií a diskusií odznela v angličtine, niektoré príspevky boli prednesené aj v češtine alebo slovenčine. Jednotlivé vystúpenia boli rozdelené do sekcií podľa tematického zamerania, priestor na diskusiu po každom príspevku účastníci konferencie aktívne využívali nielen na ozrejenie si faktov, ale aj na vzájomnú inšpiráciu. V priebehu konferencie mali účastníci k dispozícii zborník príspevkov, v ktorom sa nachádza 31 štúdií v anglickom jazyku vybraných a odporúčaných na publikovanie členmi vedeckého výboru konferencie. Zborník vyšiel ako špeciálne tematické číslo Jazykovedného časopisu (SLOVKO 2017. Natural Language Processing, Corpus Linguistics, Terminology, e-Terminology. 2017, roč. 68, č. 2, 431 s., ISSN 0021-5597; prizvané redaktorky: K. Gajdošová, A. Žáková), ktorý je evidovaný vo viacerých medzinárodných databázach, napr. EBSCO a SCOPUS. Zborník je dostupný aj v elektronickej verzii na adrese <http://www.juls.savba.sk/ediela/jc/2017/2/jc17-02.pdf>.

Príspevky konferencie sa zameriavali predovšetkým na oblasť počítačového spracovania prirodzeného jazyka (Natural Language Processing; ďalej NLP), odprezentované boli aj teoretické a praktické projekty a výsledky výskumu v oblasti korpusovej lingvistiky či gramatiky. Viacerí autori sa venovali predstaveniu špecializovaných databáz a syntakticky anotovaných, hovorených a nárečových korpusov. Samostatnú oblasť tvorili príspevky z oblasti terminológie a e-terminológie, ktorú organizátori SLOVKA 2017 doplnili k základným okruhom konferencie v súvislosti s aktuálnym riešením

domáceho projektu VEGA s názvom *Analýza terminologickej práce Jána Horeckého ako inšpirácia pre terminologický manažment 21. storočia na Slovensku*.

V správe zachytávame všetky príspevky publikované v zborníku vrátane dvoch príspevkov, ktoré neboli prezentované v priebehu konferencie (autori O. Zuban a M. Langenbakh z Ukrajiny), obe plenárne prednášky a prezentáciu R. Garabíka z oddelenia SNK JÚLEŠ SAV, ktoré odzneli v priebehu podujatia, pričom sme ich zoradili podľa tematických okruhov.

Prvý tematický okruh tvoria príspevky venované tvorbe korpusov a databáz písaných aj hovorených komunikátov, štandardnej slovenčiny i nárečí, a to s anotáciami na úrovni morfematiky, morfológie či závislostnej syntaxe.

Sekciu otvoril Jan Hajič z Ústavu formálnej a aplikovanej lingvistiky Karlovej univerzity v Prahe, ktorý sa v plenárnej prednáške *Universal Dependencies: Common Morphology and Syntax for Multiple Languages* zaoberal témou závislostnej syntaxe a jej spracovaním vo viacerých jazykoch. Hlavným cieľom predstaveného projektu Universal Dependencies (Univerzálne závislosti) je vytvorenie konzistentnej gramatickej anotácie textov vo všetkých jazykoch, podpora multilingválneho výskumu a vývoj v oblasti NLP založený na už existujúcich štandardoch. Výsledkom trojročnej práce na projekte, do ktorého je zapojených viac než 200 spolupracovníkov, je 6 verzií súhrnných databáz so syntakticky anotovanými textami (vo forme závislostných stromov), 95 jednotlivých syntakticky anotovaných databáz v 57 jazykoch s viac ako 13 miliónmi tokenov. Podrobné informácie o tomto medzinárodnom projekte sú prístupné na stránke <http://universaldependencies.org/>.

Daniel Zeman z Matematicko-fyzikálnej fakulty Karlovej univerzity v Prahe v príspevku *Slovak Dependency Treebank in Universal Dependencies* opisuje konverziu syntakticky anotovaných textov Slovenského národného korpusu do anotačnej schémy univerzálnych závislostí. Doposiaľ bola konvertovaná iba malá časť dát, napriek tomu ide o prvý slovenský závislostný korpus, ktorý je verejne dostupný verejnosti. Autor príspevku uvádza viaceré výskumné projekty, pri ktorých bol tento korpus využitý.

Štúdia *Microsyntactic Annotation of Corpora and Its Use in Computational Linguistics Tasks* v autorstve Leonida Iomdina z Ruskej akadémie vied v Moskve sa zameriava na anotáciu idiomatických výrazov, ktoré majú v ruštine významnú syntaktickú funkciu, ale nie sú dostatočne spracované v lingvistických modeloch používaných napríklad pri strojovom preklade či sémantickej anotácii. Možným riešením tejto situácie je vytváranie korpusov anotovaných na úrovni mikrosyntaxe. Autor príspevku ukazuje, ako sa táto úloha rieši v hĺbkovo syntakticky anotovanom ruskom podkorpuse SynTagRus.

Jana Šindlerová z Matematicko-fyzikálnej fakulty Karlovej univerzity v Prahe v príspevku *Annotation of the Evaluative Language in a Dependency Treebank* analyzuje anotovanie tzv. evaluatívneho jazyka (*evaluative language*) v Pražskom zá-

vislostnom korpuse 2.0. Potenciálne evaluatívne uzly v závislostných stromoch sú identifikované automaticky, následne sú manuálne skontrolované anotátorom, ktorý ich v prípade chybnjej identifikácie zruší. Po korektnjej identifikácii k nim anotátor pridá informáciu o polarite, zdroji a cieľi evaluácie.

Skúsenosti z prípravy nového historického korpusu češtiny 19. storočia opisuje Anna Řehořková z Ústavu Českého národního korpusu Karlovej univerzity v Prahe v článku *Issues of POS Tagging of the (Diachronic) Corpus of Czech: Preparing a Morphological Dictionary*. Pri koncipovaní slovníka museli autori korpusu prehodnotiť pravidlá morfolologickej anotácie hlavne v prípade neplnovýznamových slov, ktorých slovnodruhové určenie je často problematické. Autori z viacerých pracovísk navrhujú zaviesť značku morfolologickej nejednoznačnosti (*ambiguity tag*), a to nielen pre historický korpus, ale aj pre korpusy súčasného jazyka.

Pracovníci viacerých prestížnych výskumných inštitúcií v Moskve Olga Lyaševskaya, Victor Bocharov, Alexey Sorokin, Tatiana Shavrina, Dmitry Granovsky, Svetlana Alexeeva v štúdií *Text Collections for Evaluation of Russian Morphological Taggers* opisujú spracovanie textových zdrojov v rámci iniciatívy MorphoRuEval-2017, ktorá smeruje k stimulovaniu vývoja technológií na automatické morfologické spracovanie ruštiny. Realizátori projektu sa sústredili na štandardizovanie všetkých dostupných korpusov ruského jazyka s ručnou morfologickou anotáciou do jedného spoločného formátu CONLL. Zdroje textových dát tvoria ručne značkovaný podkorpus Ruského národního korpusu, syntakticky anotovaný podkorpus SynTag-Rus, dáta z OpenCorpora.org a korpus GICR.

Pracovníci Ústavu Českého národního korpusu Karlovej univerzity v Prahe Zuzana Komrsková, Marie Kopřivová, David Lukeš, Petra Poukarová, Hana Goláňová v príspevku *New Spoken Corpora of Czech: ORTOFON and DIALEKT* predstavujú dva špecializované hovorené korpusy: ORTOFON – korpus spontánnej hovorenej češtiny, a DIALEKT – korpus českých dialektov. Nové hovorené korpusy češtiny obsahujú v porovnaní s existujúcimi podrobnejšiu anotáciu rozdelenú do niekoľkých paralelných vrstiev, v ktorých sú metadáta o každom hovoriacom uvedené samostatne. Výhodou je tiež viacúrovňový prepis poskytujúci všeobecnú ortografickú aj fonetickú transkripciu podrobne zachytávajúcu výslovnosť všetkých hovoriacich.

Róbert Sabo a Jakub Rajčáni z Ústavu informatiky Slovenskej akadémie vied v Bratislave v príspevku *Designing the Database of Speech Under Stress* opisujú prípravnú fázu budovania databázy hovorených prehovorov pod vplyvom reálneho stresu. Výbrani hovoriaci riešili komunikačnú úlohu, pričom sa u nich zaznamenávali viaceré psychofyzologické ukazovatele, napríklad zvýšenie srdcovej frekvencie a elektrodermálnej aktivity, čo doplnilo subjektívne sebahodnotenie. Zvolený prístup sa ukazuje ako vhodné východisko pre budovanie databázy, pričom je potrebné doplniť ho o ďalšie parametre a relevantné faktory.

Ján Staš, Daniel Hládek, Peter Vizslay a Tomáš Koctúr z Fakulty elektrotechniky a informatiky Technickej univerzity v Košiciach sa v štúdiu *TEDxSK and JumpSK: A New Slovak Speech Recognition Dedicated Corpus* venujú opisu špecializovanej databázy hovorených komunikátov v slovenčine určenej na vývoj automatického rozpoznávania reči. Anotovaná rečová databáza bola generovaná automaticky pomocou akustickej segmentácie reči založenej na analýze hlavných komponentov a automatickej transkripcii reči pomocou dvoch komplementárnych systémov na rozpoznávanie reči. Automatickou anotáciou získali 21,26 % nových rečových segmentov vhodných na pretrénovanie alebo adaptáciu už existujúcich akustických modelov.

Korpus gruzínskych dialektov predstavujú Marina Beridze, David Nadaraia a Lia Bakuradze (Jazykovedný inštitút A. Chikobavu Tbiliskej národnej univerzity v Tbilisi; *Georgian Dialect Corpus: Linguistic and Encyclopedic Information in Online Dictionaries*). Budovanie korpusu zahŕňalo vytvorenie technického rámca, zhromažďovanie textových dát vrátane diel lexikografického charakteru, ich jazykové spracovanie a digitalizáciu, navrhnutie anotačnej štruktúry a spôsobu morfosyntaktickej anotácie. V súčasnosti je Korpus gruzínskych dialektov platformou pozostávajúcou z korpusu dialektov, textovej knižnice a lexikografickej databázy.

Oksana Zuban z Národnej univerzity T. Ševčenko v Kyjeve v príspevku *Automatic Morphemic Analysis in the Corpus of the Ukrainian Language: Results and Prospects* vysvetľuje teoretické východiská a fungovanie automatizovaného systému morfematickej a derivačnej analýzy (ASMDA) pre ukrajinský jazyk, ktorý má viacero samostatných funkcií: slúži ako informačný systém, automatizovane anotuje text na morfematickej úrovni a využíva sa ako lingvistická báza pre frekvenčné slovníky. Načrtáva zároveň možnosti využitia tohto systému na vytváranie morfematických modelov v novom korpusovom slovníku a na štylistickú analýzu textov.

Ďalší tematický okruh tvoria štúdie, v ktorých sa na báze písaných a hovorených korpusov skúmajú jazykové javy z oblasti ortografie, gramatiky, sémantiky, štylistiky, frazeológie, etymológie, ale aj dynamiky jazyka, pragmatiky, didaktiky, komparatistiky či literárnej vedy.

Jaroslava Hlaváčová z Matematicko-fyzikálnej fakulty Karlovej univerzity v Prahe v článku *Golden Rule of Morphology and Variants of Wordforms* skúma pravopisné varianty, ich lematizáciu a morfológické značkovanie. Keďže pravopisné varianty majú spravidla identickú morfológickú značku (tag), rovnakej leme môžu zodpovedať dva rôzne tvary s rovnakým morfológickým opisom. Táto nejednoznačnosť sťažuje mnohé úlohy v oblasti počítačového spracovania prirodzeného jazyka. Autorka formuluje tzv. zlaté pravidlo morfológie, ktoré poskytuje riešenie, ako jednoznačne označovať všetky slovné tvary vrátane ich variantov.

Marie Mikulová, Eduard Bejček, Veronika Kolářová a Jarmila Panevová z Matematicko-fyzikálnej fakulty Karlovej univerzity v Prahe v článku *Subcategoriza-*

tion of Adverbial Meanings Based on Corpus Data demonštrujú zvolenú metodológiu na získanie podrobného, komplexného a prehľadného opisu významov priestorových adverbií vrátane zoznamu ich formálnych realizácií s príkladmi. Pražský závislostný korpus s ručnou anotáciou na úrovni hĺbkovej syntaxe poskytuje bádateľom množstvo príkladov, na základe ktorých môžu spoľahlivejšie definovať ich významy a presnejšie ich kategorizovať.

Hana Žižková z Filozofickej fakulty Masarykovej univerzity v Brne sa v príspevku *Compound Adverbs as an Issue in Machine Analysis of Czech Language* zaoberá zloženými príslovkami v češtine. Autorka predstavuje výsledky korpusového výskumu zameraného na prípady jednoznačne zložených prísloviok, ktoré však systém automatickej morfolologickej analýzy (AMA) ako také neidentifikoval, resp. ich chybné zaradil k iného slovnému druhu. Neidentifikované, resp. nesprávne zaradené prípady klasifikovala do niekoľkých skupín, vďaka čomu sa môže anotačný nástroj v budúcnosti zlepšiť.

Trojica autorov Edyta Jurkiewicz-Rohrbacher z Univerzity v Regensburgu a Univerzity v Helsinkách a Björn Hansen a Zrinka Kolaković z Univerzity v Regensburgu sa v štúdiu *Clitic Climbing, Finiteness and the Raising-Control Distinction. A Corpus-Based Study* zameriava na fenomén tzv. klitik (*clitic climbing*) v súvislosti s doplnkami typu da_2 v súčasnej srbčine. Názory srbských vedcov na to, či je konštrukcia zložená z doplnku da_2 a plnovýznamového slovesa prijateľná, sa rozchádzajú. Vďaka korpusom mohli lingvisti zistiť relevantnejšie údaje o používaní tejto zriedkavej konštrukcie a zaujať objektívnejšie stanovisko k otázke jej používania.

Valenciu substantív analyzujú Veronika Kolářová, Anna Vernerová a Jana Klímová z Matematicko-fyzikálnej fakulty Karlovej univerzity v Prahe a Jan Kolář z Matematického ústavu Českej akadémie vied v Prahe v štúdiu *Possible but not Probable: A Quantitative Analysis of Valency Behaviour of Czech Nouns in the Prague Dependency Treebank*. Skúmajú valenciu českých deverbatívnych substantív v Pražskom závislostnom korpusu (*Prague Dependency Treebank*), pričom odkazujú na valenčný slovník českých substantív NomVallex. Autori príspevku ukazujú, že relatívne zastúpenie kombinácií participantov je takmer totožné pre všetky pozorované typy podstatných mien, zároveň špecifikujú najčastejšie a najmenej časté kombinácie daných substantív.

Katarína Chovancová, Lucia Ráčková, Dagmar Veselá a Monika Zázrivcová z Filozofickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici v štúdiu *Valency Potential of Slovak and french Verbs in Contrast* porovnávajú valenciu 15 najfrekvencovanejších slovenských plnovýznamových slovies a ich francúzskych ekvivalentov, pričom konštatujú, že valencie slovies v oboch jazykoch nevykazujú iba vzájomné odlišnosti, ale tiež sémanticko-syntaktickú podobnosť. Hlavný prínos štúdie spočíva podľa autoriek v jej kontrastívnom prístupe na úrovni gramatiky, sémantiky, syntaxe, kognitívnej a korpusovej lingvistiky.

Zdeňka Urešová, Eva Fučíková a Eva Hajičová z Ústavu formálnej a aplikovanej lingvistiky Karlovej univerzity v Prahe v príspevku *CzEngClass – Towards a Lexicon of Verb Synonyms with Valency Linked to Semantic Roles* predstavujú spoločný projekt, ktorého cieľom je vytvorenie česko-anglického slovníka slovesných synonym. Jednotlivé skupiny sloviess v slovníku budú charakterizované pomocou tzv. sémantických rolí s priradenými argumentmi podľa valenčných slovníkov. Nevyhnutným zdrojom pre potreby projektu je česko-anglický paralelný korpus, ktorý umožňuje nové pohľady na kontextuálnu synonymiu českých a anglických sloviess.

Margaryta Langenbakh z Národnej univerzity T. Ševčenka v Kyjeve sa v príspevku *Corpus-Based Semantic Models of the Noun Phrases Containing Words with 'Person' Marker* zaoberá mechanizmom, ktorý riadi konštrukciu lexikálne správnych slovných sekvencií. Osvetľuje pritom niektoré aspekty modelovania vzorcov substantívnej valencie v prípade štruktúr typu substantívum – substantívum, kde jedna alebo obidve zložky obsahujú sémantickú značku typu „osoba“. Príspevok sa opiera o jazykové zdroje Ukrajinského korpusu.

V článku *Modeling Semantic Distance in the Pattern Dictionary of English Verbs* Silvie Cinkovia a Zdeněk Hlávka z Matematicko-fyzikálnej fakulty Karlovej univerzity v Prahe porovnávajú, do akej miery sa tzv. vzorce použitia (*usage pattern*) 29 sloviess zo Slovníka vzorcov anglických sloviess (*Pattern Dictionary of English Verbs*) zhodujú s náhodnými konkordanciami týchto sloviess. Autori sa sústreďujú na prípady, kde pre danú slovesnú konkordanciu prichádza do úvahy viac než jeden vzorec použitia.

Zuzana Komrsková (Ústav Českého národného korpusu Karlovej univerzity v Prahe; *What Does že jo (and že ne) Mean in Spoken Dialogue*) sa zaoberá významom kolokácií *že jo* a *že ne* v hovorených dialógoch. Obe kolokácie sú typické pre spontánnu konverzáciu a vyjadrujú viacero pragmatických funkcií, napr. neistotu rečníka alebo žiadosť o spätnú väzbu. Autorka identifikovala dané kolokácie v dátach hovorených korpusov ORAL2013 a DIALOG, pričom ich selektovala na základe ich umiestnenia v rámci výpovede a významového vzťahu k ich blízkeho kontextu, čím ich odlišila od ostatných náhodných spoluvýskytov spojky *že* a častice *jo/ne*.

V štúdiu *Correlative Conjunctions in Spoken Texts* sa Petra Poukarová (Ústav pre jazyk český Českej akadémie vied v Prahe) zaoberá korelačnými spojeniami *bud' – anebo, jednak – jednak* a ďalšími, ktoré predstavujú jeden z prostriedkov kohézie textu. Výskyt jednej zložky páru predpokladá použitie druhej v nasledujúcom texte. S využitím českého hovoreného korpusu ORAL2013 autorka skúmala používanie týchto spojení v prototypických spontánných hovorených komunikátoch, ktoré sa všeobecne považujú za menej koherentné a fragmentárnejšie ako písané texty, a zistila, do akej miery sa v nich realizuje druhá zložka viacnásobných výrazov.

Vladimír Petkevič a Milena Hnátková z Filozofickej fakulty Karlovej univerzity v Prahe v príspevku *Morphological Disambiguation of Multiword Expressions and Its Impact on the Disambiguation of Their Environment in a Sentence* opisujú, ako komplexný systém pravidiel morfolologickej dezambiguácie Českého národného korpusu rozpoznáva jednotlivé komponenty kolokácií a frazém, t. j. viacslavných pomenovaní (*multiword expressions*). Demonštrujú, že aj malá časť správne anotovaných ustálených výrazov výrazne prispieva k spoľahlivejšiemu rozlišovaniu zvyšných komponentov vety, ktoré nie sú súčasťou týchto ustálených slovných spojení.

Victor Zakharov zo Štátnej univerzity v Petrohrade v príspevku *Slavic Phraseology: A View Through Corpora* skúma a porovnáva vybrané frekventované frazémy v ruštine, češtine a slovenčine. Ako bázy na skúmanie mu slúžia písané korpusy daných textov, pričom využíva aj možnosti automatickej extrakcie idiómov a kolokácií. Na základe vlastných zistení opisuje, ako sa dajú textové korpusy a korpusové metódy a nástroje účinne využiť na obohatenie existujúcich frazeologických slovníkov o nové jednotky aj ako môžeme určovať frekvenciu používania konkrétnych frazém.

V prezentácii *Náčrt problematiky cudzích slov v slovenčine* Radovan Garabík (v spoluautorstve s Agátou Karčovou) z Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra Slovenskej akadémie vied v Bratislave predstavil výsledky skúmania frekvenčného zastúpenia prevzatých slov v slovenčine. Autori sa sústredili na najpočetnejšie slová ako reprezentatívnu vzorku slov: z korpusu prim-7.0-public-vyv vyselektovali 1999 najfrekventovanejších lexém a na základe dostupných slovníkových a iných diel doplnili ich pôvod. Následne analyzovali podiel cudzích slov v slovenčine z hľadiska ich prvotného pôvodu a samostatne pre zastúpenie jazykov, z ktorého boli slová do slovenčiny bezprostredne prevzaté.

Michal Křen z Ústavu Českého národného korpusu Karlovej univerzity v Prahe v príspevku *Grammatical Change Trends in Contemporary Czech Newspapers* predstavuje *corpus-driven* metódu (t. j. založenú na samotnom jazykovom materiáli) na zisťovanie nedávnych gramatických zmien v súčasnej českej tlači. Skúmal texty denníka *Mladá fronta* z rokov 1992 až 2014, čo predstavuje 825 miliónov tokenov. Výskumnou úlohou bolo objaviť najrelevantnejšie gramatické zmeny v češtine tak, ako sa prejavujú v meniacej sa frekvencii vybraných skupín morfológických značiek (tagov). Výsledky naznačujú, že jazyk českých novín sa v priebehu posledných dvoch desaťročí mení na „slovesnejší“ a neformálnejší.

Metódu automatického merania parametrov hlasného čítania rozpracoval Marek Nagy (Fakulta matematiky, fyziky a informatiky Univerzity Komenského v Bratislave; *Measuring and Improving Children's Reading Aloud Attributes by Computers*). Vo výskume využíva zarovnanie, pri ktorom sa spracúva textová transkripcia zvukového segmentu reči a určuje sa konkrétny čas, v ktorom sa vyskytnú jednotlivé slová (forced alignment). Monitoruje tempo a plynulosť čítania detí,

pričom výsledky sa využívajú pri ich individuálnej motivácii. Nástroj sa testuje a vylepšuje v spolupráci so základnými školami už 5 rokov a podľa autora prináša dobré výsledky.

Richard Změlík z Filozofickej fakulty Univerzity Palackého v Olomouci sa v príspevku *The Use of Authorial Corpora Beyond Linguistics* zameriava na otázku využitia kvantitatívnych a kvalitatívnych metód v literárnej vede. Predstavuje vlastnú koncepciu korpusu českej prózy a stanovuje hlavné komponenty takéhoto korpusu. Okrem toho sa autor venuje súčasným stochastickým metódam, ktoré zahraniční vedci používajú pri analýze literárnych textov, sústreďuje sa na metódu tzv. tematickej analýzy a uvažuje o využití metadát pripravovaného korpusu pre potreby literárnej vedy. Týmto spôsobom sa pripravovaný korpus pokúša včleniť do kontextu digitálnych literárnych štúdií (*Digital Literary Studies*), jednej z oblastí skúmania v rámci tzv. digitálnych humanitných vied.

Tretí tematický okruh podujatia predstavujú príspevky z oblasti terminológie, e-terminológie, terminologickej analýzy, terminologického manažmentu a teoretickej terminológie.

V plenárnej prednáške *Tendencies in Terminology* riaditeľ Európskej terminologickej asociácie EAFT Henrik Nilsson zo Švédskeho centra pre terminológiu v Štokholme predstavil výskumné úlohy svojich výskumných inštitúcií. Venoval sa nejasnej hranici medzi trendmi a tendenciami v terminológii. Opísal vzťah medzi pojmom, termínom, definíciou termínu a objektom reality, uviedol definície terminologickej analýzy, práce a terminologického manažmentu. Zaoberal sa tiež otázkou vzťahu terminológie a korpusovej lingvistiky. Za hlavné trendy v terminológii označil väčšiu orientáciu terminológov na prácu s korpusmi odborných textov, zvýšené využívanie metód kolektívnej práce, tzv. crowdsourcingu, a dôraz na všestranné využitie terminologických nástrojov. Upriamil pozornosť aj na používanie angličtiny v odbornej komunikácii vo Švédsku či na sociologické aspekty terminológie.

Inovatívny koncept slovníka ekvivalentov vytvoreného špeciálne pre prekladateľov právnych textov predstavuje Weronika Szemińska z Ústavu odbornej a medzikultúrnej komunikácie Varšavskej univerzity v príspevku *Helping the Translator Choose: The Concept of a Dictionary of Equivalents*. Opisuje charakteristické vlastnosti právnej terminológie a poukazuje na problematiku polysémie, synonymie či nekongruencie medzi národnými právnymi systémami, v dôsledku ktorých je preklad právnych textov mimoriadne náročný. Autorka navrhuje systém klasifikácie ekvivalentov, ktorý by mal obsahovať každý terminologický slovník slúžiaci prekladateľom právnych textov.

Jana Nová a Hana Mžourková (Ústav českého jazyka Českej akadémie vied v Prahe; *Terminology and Labelling Words by Subject in Monolingual Dictionaries – What Do Domain Labels Say to Dictionary Users?*) sa zameriavajú na problema-

tiku označovania odborných oblastí (*domain labels*) vo výkladových slovníkoch. Porovnávajú pritom spôsob, akým sa v súčasných výkladových slovníkoch označujú termíny z oblasti medicíny a príbuzných vied (farmácie, biológie, biochémie, psychológie). Okrem rozdielov medzi jednotlivými slovníkmi poukazujú na nekonzistencie v rámci jedného slovníka. Zvažujú výhody a nevýhody označovania oblastí, ako aj využiteľnosť týchto označení z hľadiska používateľov slovníkov.

Bruno Nahod a Perina Vukša Nahod z Ústavu chorvátskeho jazyka a jazykovedy a Mirjana Bjeloš z Nemocnice „Sveti Duh“ v príspevku *Three Aspects of Processing Ophthalmological Terminology in a “Small Language”: A Case of Croatian Term Bank Struna* predstavujú metodologické problémy, s ktorými sa stretli pri spracúvaní oftalmologickej terminológie v chorvátskej terminologickej databáze Struna (<http://struna.ihjj.hr/>). Úlohou databázy, ktorá bola spustená v roku 2012, je postupne normalizovať chorvátsku terminológiu všetkých odborných oblastí a poskytovať platformu na spoluprácu odborníkov v daných oblastiach: terminológov aj jazykovedcov.

Miroslav Zumrík z Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra Slovenskej akadémie vied v Bratislave v príspevku *Ján Horecký's Approach to Language and Thinking* uvažuje o teoretických základoch, ktoré J. Horeckému slúžili ako východisko pri modelovaní vzťahu jazyka (termínov) a myslenia (pojmov). Autor sa venuje Horeckého definíciám termínov, pojmov a ich vzájomného vzťahu, ako aj vzťahu týchto zložiek k okolitej realite. Definície termínu a pojmu zverejnil Horecký v niektorých svojich významných štúdiách. Autor príspevku tiež poukazuje na zistené podobnosti a rozdiely v prepracovaných teóriách lingvistu J. Horeckého a českého logika P. Tichého.

Z uvedených troch tematických okruhov sa vyčleňuje širšie koncipovaný príspevok Agnes Kim z Katedry slavistiky Viedenskej univerzity a Ludwiga Breuera z Katedry germanistiky Viedenskej univerzity, ktorí v štúdiu *On the Development of an Interdisciplinary Annotation and Classification System for Language Varieties – Challenges and Solutions* predstavujú špeciálny výskumný projekt Nemčina v Rakúsku: Variácia – kontakt – percepcia. Náplňou projektu je skúmať používanie a subjektívne vnímanie nemeckého jazyka v Rakúsku, jeho variácie a zmeny v danom priestore, ako aj jeho kontakt s inými jazykmi. Autori poskytujú informácie o vytvorenej koncepcii anotačnej štruktúry aj klasifikácii jazykových variet.

V závere medzinárodnej konferencie SLOVKO 2017 sa zástupkyňa oddelenia SNK JÚLŠ SAV Jana Levická poďakovala všetkým zúčastneným za aktívnu účasť, vyjadrila spokojnosť z plynulého priebehu konferencie a organizátorom, recenzentom i posudzovateľom príspevkov poďakovala za ich čas a profesionálny prístup. Zároveň všetkých pozvala na plánovanú jubilejnú 10. konferenciu SLOVKO 2019 zameranú nielen na oblasť počítačového spracovania prirodzeného jazyka, korpusovú lingvistiku, ale aj na dynamiku jazyka a gramatické zmeny.

SPRÁVA Z KONFERENCIE JAZYKOVÉ PROBLÉMY, KTORÝCH RIEŠENIE SA ŤAŽKO HĽADÁ

Lenka Ocetová

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV

Panská 26, 811 01 Bratislava, e-mail: lenka.ocetova@juls.savba.sk

V dňoch 28. – 29. novembra 2017 sa v Malom kongresovom centre vydavateľstva Veda konala vedecká konferencia s názvom *Jazykové problémy, ktorých riešenie sa ťažko hľadá*. Uzavrel sa ňou vedeckovýskumný projekt *Analýza nových smerovaní vo vývine súčasnej slovenčiny s dôrazom na používateľské hľadisko*, na ktorom sa podieľal kolektív oddelenia jazykovej kultúry a terminológie Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Súčasťou konferencie bolo aj 13. celoslovenské stretnutie jazykovedcov, v rámci ktorého mali jednotlivé slovakistické pracoviská možnosť prezentovať svoje aktuálne projekty a výsledky svojej práce.

Riešiteľky projektu sú permanentne v kontakte s profesionálnymi i neprofesionálnymi používateľmi jazyka najmä prostredníctvom jazykového poradenstva, ktoré im poskytuje množstvo námetov a inšpirácií na to, aby sa pokúsili isté javy v jazyku pomenovať a naznačiť možné riešenia.

Pozorné mapovanie problémových javov, vývinových tendencií, sledovanie toho, čo sa v jazyku mení a dosiaľ nie je zachytené, by malo vyústiť do nových, obsiahnejšie koncipovaných Pravidiel slovenského pravopisu alebo do stručnej, používateľsky prívetivej gramatiky, ktorá by vychádzala práve z jazykového poradenstva, z otázok používateľov, na ktoré sa odpoveď v kodifikačných príručkách a dostupných publikáciách, žiaľ, nedá nájsť. Slovníková časť by nebola súčasťou príručky či Pravidiel, tú by nahradil *Ortograficko-gramatický slovník* z r. 2016, ktorého autormi sú aj viaceré riešiteľky tohto projektu a ktorý tvorí heslár pripravovaného *Slovníka súčasného slovenského jazyka*.

Už z názvu projektu je zrejmé, že jeho cieľom je uľahčiť používanie slovenského jazyka, a preto aj počas konferencie bolo častejšie počuť spojenia ako „z hľadiska používateľa jazyka, z používateľského hľadiska, so zreteľom na používateľa“. A nielen tento projekt, ale aj vznikajúci nový slovník má v centre používateľa, ktorému hlavná redaktorka slovníka Alexandra Jarošová venovala prvú časť svojho príspevku. Morfológia je súčasťou mentálnej výbavy používateľa, a hoci je táto mentálna realita ekvivalentná pravidlám, nie sú to pravidlá ako také. Napriek tomu sa na jazykový cit človeka vo väčšine prípadov dá spoľahnúť. Práca na slovníku vychádza z rečovej aktivity, ktorú opisujeme z istej teoretickej perspektívy. Analýza sa musí realizovať na čo najúplnejšom materiáli, čo už v súčasnosti vďaka korpusom, ktoré máme k dispozícii, nie je problém. Aj vďaka tomu možno mnohé javy v jazyku opísať oveľa presnejšie ako v minulosti.

V druhej časti príspevku sa Alexandra Jarošová zamerala na prechod medzi vzormi *česať* a *chytať*. Tejto problematike sa okrajovo dotkla aj *Morfológia slovenského jazyka*, Eugen Pauliny a iní, avšak pre neúplnosť skúmaného materiálu dosiaľ nebolo možné podať dôkladné a jasne formulované pravidlá. To, čo kedysi niektorí iba naznačovali, sa dnes podarilo podrobnejšie analyzovať na súbore 35 000 slovies vybraných zo spomínaného *Ortograficko-gramatického slovníka*.

K opisu jazyka a riešeniu problémov prispievajú aj korpusy poskytujúce veľké množstvo dát. Proces tvorby tradičných a webových korpusov priblížil vo svojom referáte Vladimír Benko na konkrétnom slovenskom webovom korpuse *Omnia Slovaca Publica*. Spomínaný korpus má po deduplikácii textov v súčasnosti 4,95 miliardy tokenov, textových jednotiek, ktoré už, pochopiteľne, nemožno analyzovať čítaním, treba používať vyhladávacie nástroje. Jedným z nich je Sketch Engine, ktorý sa používa aj pri koncipovaní nového Slovníka súčasného slovenského jazyka.

O tom, že používateľ sa môže na svoj jazykový cit vo väčšine prípadov spoľahnúť, sme sa mohli presvedčiť aj v príspevku Dany Guričanovej, ktorá okrem iného porovnávala neutrá s príponou *-isko* a *-ište*. V niektorých prípadoch je prípona *-ište* variantná, v niektorých dokonca dominantná, pričom niektoré odporúčané systémy vo vytvorené slová zachytené aj v kodifikačných príručkách používateľa jazyka jednoducho neprijali, napríklad slovo *pretekovisko* sa vôbec nepoužíva. Aj tento fakt treba zohľadniť v pripravovaných slovníkoch či príručkách; nie v tom duchu, že používateľ nevie, čo je správne, ale že práve jeho cit pre jazyk mu v používaní tohto-ktorého slova bráni, a preto tu nemožno hovoriť o jazykovej chybe.

Inú zaujímavú oblasť skúmania predstavuje zmiešané skloňovanie neživotných maskulín, ktorú rozpracovala Iveta Vančová. Venovala sa názvom kariet, dopravných prostriedkov, jedál, nápojov, plaveckých štýlov a slovám *maskot* a *vlastenec*. Aj tu materiál ukazuje, že životné koncovky nemožno ani pri neživotných podstatných menách mužského rodu celkom vytesniť, že sú variantné a v mnohých prípadoch používateľom dokonca preferované. Ako ústretový krok voči používateľovi odporúča uvádzať v slovníkoch bohatší gramatický aparát, hlavne tvary datívu, akuzatívu a lokálu singuláru a nominatívu a akuzatívu plurálu.

Katarína Kálmánová sa zamerala na preskúmanie súčasnej jazykovej praxe v rámci okrajových ženských deklináčnych typov *dľaň*, *kost'*, *gazdiná*, feminín s nepravidielnym skloňovaním *pani* a *mať*, *mati*. Zároveň svoju pozornosť upriamila aj na femininum s adjektívnym skloňovaním *desiata*. A opäť je to používateľ, ktorý sa kodifikáciou nedal zviazať a femininum s adjektívnym skloňovaním používa aj v substantívnej paradigme (náznak tohto posunu je už v prvom zväzku SSSJ, avšak iba v podobe citátového dokladu, nie ako súčasť gramatického aparátu). Autorka si kladie otázku, prečo dochádza k zmenám, k odklonu od kodifikácie a ako k týmto javom pristupovať.

Ďalšou problematikou, ktorá nie je v gramatikách osobitne spracovaná (základné zásady v tejto oblasti sa uvádzajú v *Pravidlách slovenského pravopisu* z r. 1971 a v *Príručke slovenského pravopisu pre školy* z r. 1976), je skloňovanie mien so šľachtickým predikátom. Vo svojom príspevku sa mu venovala Silvia Duchková. Jej cieľom bolo zistiť, ako sa v súčasnej jazykovej praxi dodržiavajú zásady formulované v týchto príručkách a či v skloňovaní románskych mien so šľachtickým predikátom nastali nejaké zmeny.

Sondou do jazykového poradenstva bol obsiahlejší vstup hlavnej riešiteľky projektu Ingrid Hrubaničovej, ktorá analyzovala otázky a odpovede z jazykovej poradne z rokov 2005 – 2017. Materiál zhromaždený v listovom archíve jazykovej poradne JÚEŠ predstavuje obsiahly, cenný a bohatý zdroj na lingvistické i sociolingvistické výskumy (využitelný napr. i na magisterské a doktorandské práce) týkajúce sa nielen gramatiky či pravopisu, ale aj rozličných iných javov – od skúmania jazykových postojov cez skúmanie štýlu a charakteru písomnej dialógovej komunikácie administratívneho rázu či komunikácie medzi vedou a verejnosťou, až po skúmanie širších spoločenských javov. Tieto fakty sa pri internetovej jazykovej poradni nedajú skúmať do takej miery ako v listovom archíve, pretože v internetovej poradni sa údaje o pýtajúcich sa obmedzujú iba na meno a znenie otázky sa niekedy zostručňuje alebo sa v tele odpovede spracuje viacero podobných či spolu súvisiacich otázok a odpovedí.

Bolo by potrebné vymedziť, čo je a čo nie je predmetom jazykového poradenstva, a odkázať používateľa najprv na zdroje, kde si môže overiť lexikálny alebo pravopisný problém (slovníky, Úrad geodézie, kartografie a katastra SR a pod.), aby sa aspoň čiastočne znížilo zaťaženie pracovníčok jazykovej poradne. Poradenstvo expertízneho charakteru, čiže zodpovedanie otázok, ktoré vyžaduje dlhšie skúmanie, štúdium a spoluúčasť ďalšieho jazykového odborníka, by sa malo spoplatniť.

Riešiteľka navrhuje dopĺňať materiál internetovej jazykovej poradne aj o témy, ktoré ako problémový jav zachytia pri svojej práci a výskume samotní jazykovedci. To je však úloha nielen pre oddelenie jazykovej kultúry, ale pre ústav ako celok.

Problémom z trochu iného súdka, ktorý trápi mnohých používateľov slovenského jazyka a ktorého riešenie je pomerne zložité, sú neživotné maskulína zakončené na -r, -l. V staršej literatúre (v *Morfológii slovenského jazyka*, v Dvončovej *Dynamike slovenskej morfológie*, v štúdiu Mateja Považaja) sa objavuje konštatovanie, že slová, ktoré majú zmiešané skloňovanie, smerujú k vzoru dub a v L sg. priberajú koncovku -e. Neskoršie výskumy Jána Bosáka či Miloslavy Sokolovej naznačujú, že pohyb nenastáva len týmto smerom, ale aj opačným. V jazykovej praxi sa realizuje variantná deklinácia, ale variantných tvarov je v slovníkoch veľmi málo. Táto reálna rozkolísanosť sa netýka len cudzích slov, aj pri niektorých domácich slovách je výrazný pohyb k variantnosti. Problém je aj v tom, že variantnosť sa nedá aplikovať

vať globálne; kým pri niektorých slovách je okrajová, pri iných sú dvojtvary úplne bežné, rovnako zastúpené. Iste, aj tu treba zvážiť relevantný výskyt, nebrať všetko en bloc, ale odzrkadľovať reálny stav a výsledky skúmania zohľadniť pri ďalšom lexikografickom spracovaní.

Na úvod druhého dňa konferencie vystúpil Ján Kačala, ktorý sa zamerával na analýzu dvojitého syntaktického vzťahu viazaného na uplatňovanie spájacieho výrazu stojaceho na rozhraní nadradenej a podradenej vety súvetia a schopného rozdeľným spôsobom syntakticky reagovať na dve substantíva umiestnené v dvoch rozličných vetách súvetia. Výsledkom je zistenie, že takúto funkciu je schopný plniť iba taký vzťahový výraz, ktorý na rozdiel od spojky ako základného spájacieho prvku je gramaticky disponovaný na rozdelené vyjadrovanie kongruencie.

Martina Ivanová upriamila pozornosť na synsémantické verbá v slovenčine, na problémy ich vymedzenia a klasifikácie. Napriek častým upozorneniam na neadekvátnosť spojenia neplnovýznamových slovies typu *zdať sa*, *javiť sa*, *vyzerat'*, *vidieť sa* so sponou *byť* v prípade, ak je predikatívnym výrazom adjektívum, v korpuse nachádzame veľa dokladov na takéto spojenia. Ako obligatórna sa ukazuje spona *byť* v prípade, že predikatívom výrazom je substantívum, predložkový alebo príslovkový výraz. Je otázka, prečo použitie spony *byť* je v týchto prípadoch hodnotené ako neadekvátne, keď je jej použitie pre zrozumiteľnosť textu nevyhnutné.

Mariola Szymczak-Rozlach už tradične vystúpila s témou eufemizmy a zamerala sa na deminutíva v eufemizujúcej funkcii a na problém expresívnosti.

Katarína Jóbová Sziveková sa podelila o poznatky zo školskej praxe z maďarsko-slovenského prostredia a poukázala na možnosti rozvíjania komunikačnej kompetencie žiakov druhého stupňa základnej školy. Osvedčili sa napríklad cvičenia zahŕňajúce frazeologizmy významovo blízke v oboch jazykoch, vďaka ktorým je učivo pre žiakov pútavejšie a zaujímavejšie a umožňuje im lepšie sa oboznámiť s výrazovým bohatstvom slovenského jazyka. Významným momentom je aj fakt, že stupeň ovládania frazeologických jednotiek daného jazyka môže byť meradlom hodnotenia celkovej úrovne poznania materinského, ba aj druhého jazyka, v tomto prípade slovenského.

V duchu výroku Karla Čapka o tom, že *opravdivým zdrojom poznání je omyl*, Michaela Mošat'ová a Jana Pekarovičová analyzovali písané texty zahraničných študentov učiacich sa po slovensky a na omyl ako jazykovú chybu sa sústredili z lingvodidaktického a lingvodiagnostického hľadiska.

Plné znenie všetkých príspevkov, ktoré odzneli na konferencii, bude k dispozícii v pripravovanom zborníku. Každé, aj čiastkové riešenie je prínosné a obohacujúce a umožňuje hlbší vhl'ad do jazyka a komplexnejší lingvistický výskum. V ére počítačového spracovania prirodzeného jazyka sa jazykovedcom otvárajú možnosti, o ktorých sa ich predchodcom ani nesnívalo. O to vernejší a pravdivejší

by mal byť aj výsledok ich bádania. A popri tom všetkom nesmú stratiť zo zreteľa používateľa. Je na nás jazykovedcov, či používateľovi predložíme ďalšiu „zbierku zákonov“, alebo mu dáme do rúk zrozumiteľnú mapu, ktorá mu umožní zorientovať sa v teréne a s ktorou bude môcť brázditi roviny i nerovnosti jazyka, objavovať zaujímavé miesta a zákutia a s plnou vážnosťou sa podieľať na kultivovaní spoločnej krajiny.

KNIŽNÝ VEDECKÝ DEBUT NITRIANSKEHO LINGVISTU

Miroslav Kazík
miroslaw.kazik@wp.pl

Vysokoškolský pedagóg na Katedre slovenského jazyka Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre Tomáš Bánik ukončil svoje doktorandské štúdium dizertačnou prácou, ktorá sa venovala nárečiam okolia Brezna. Koncom roku 2015 upravená vyšla tlačou a je jeho prvou knižnou vedeckou prácou.

Monografia *Breznianske nárečia a spisovný jazyk* predstavuje v prvom rade výsledky tradičného dialektologického výskumu, v druhom rade výskumu orientovaného sociolingvisticke. Rozdelená je do troch hlavných častí – I. Horehronie a jeho obyvateľstvo (vznik osád, stredovek, kolonizácie, súčasnosť), II. Pôvodné nárečie oblasti, III. Nárečie a spisovný jazyk v komunikácii.

V prvej časti T. Bánik zaraďuje skúmanú oblasť do historického, spoločenského a demografického kontextu. Začlenenie tejto kapitoly v knihe nie je samoučelné, ani ju nemožno vnímať ako „povinnú jazdu“, zabehanú až tradicionalistickú súčasť podobných (najmä nárečovo a sociolingvisticke orientovaných) prác. Autor prepája historické, demografické a štatistické údaje s ich vplyvom na jazyk (reč), užšie na nárečie.

Podobu pôvodných nárečí v regióne podľa neho zásadne ovplyvnili základné okruhy činností a exploatacie prírodných zdrojov, preto skúmané obce delí na valaské a roľnícke osady (Valaská, Mýto pod Ďumbierom), drevorubačské osady (Čierny Hron, Biely Hron), banícke a hutnícke osady (Hronec, Osrblie, Bystrá, Jara-bá, Pohronská Polhora, Lom nad Rimavicou spolu s Drábskom a Sihlou) a mesto Brezno. Oblasť Brezna mala excentrické postavenie v rámci Zvolenskej župy, bola v úzkom kontakte s gemerskou oblasťou, územie kráľovského mesta Brezna sa nachádzalo v zovretí Ľupčianskeho a Muránskeho panstva. Dôležitú úlohu pri vzniku osád v okolí Čierneho Hrona a Brezna zohrala valaská a neskôr nemecká kolonizácia. Z konfrontácie obcí s rozličným využitím pôdy a uplatnením priemyslu, baníctva a práce v lesoch vyplýva, že poľnohospodárstvo a tradičný spôsob života pôsobia na nárečie ako konzervačný faktor. Autor dospieva k záveru, že v skúmaných lokalitách (i keď v priestorovo a populačne obmedzenej miere) pretrváva vidiecky spôsob života a nárečie.

Hoci v 19. storočí sa Brezno stalo centrom kultúrnych a národných snáh (čo sa odrazilo aj na jazykových postojoch obyvateľstva), malo len charakter mestečka a jeho rozvoj začal po výstavbe železničných tratí. V 20. storočí došlo k marginalizácii mesta. Na začiatku 60. rokov 20. storočia slovenské obyvateľstvo v Brezne hovorilo podobným dialektom, aký sa vyskytoval v okolitých obciach. Pretože bolo pomerne malé, nevytvorila sa tu podľa autora špecifická mestská reč.

Tomáš Bánik nemá samostatnú kapitolu, ktorá by tvorila prehľad literatúry o skúmanom nárečí, ale v rámci celej práce diskutuje so zisteniami a závermi dialektológov, ktorí skúmali dané nárečie. V texte by si podľa nás však aspoň minimálnu zmienku zaslúžil aj Václav Vážný, ktorý sa slovenskej dialektológii venoval medzi prvými. Podobne chýba samostatná kapitola, v ktorej by autor podrobnejšie opísal metódy výskumu.

Výskum v obciach okolia Brezna Tomáš Bánik realizoval v rokoch 1992 – 94 a potom v rokoch 1996 a 2000 pomocou nahrávok a záznamov. Aktuálny súčasný stav zdokumentoval nahrávkami rôznych vekových a sociálnych skupín z roku 2008. Bohatý zoznam informátorov, ktorý tvorí až tri strany publikácie (s. 241 – 243), svedčí o dôkladnom terénnom výskume nárečia a jazykovej situácie regiónu.

V druhej časti monografie T. Bánik opisuje tradičné nárečie, prináša rozbor hláskoslovia, tvaroslovia a syntaxe, pričom nárečové javy charakterizuje a analyzuje prevažne z hľadiska historického vývinu. Údaje z vlastného terénneho výskumu konfrontuje s údajmi v Atlase slovenského jazyka a v starších dialektologických prácach.

Hláskoslovný základ nárečí breznianskeho regiónu zdedený z praslovančiny ich začleňuje k širšiemu celku nárečí bývalej Zvolenskej župy. Podľa T. Bánika v dôsledku okrajového postavenia regiónu v rámci stredoslovenského makroareálu presahujú na skúmané územie ojedinelé stopy západoslovenských zmien (napr. tvary *rokita*, *beres*, *ňeseš*, *pletěš*). V oblasti sa podľa autora vyskytujú aj podoby s *ra-* (napr. *rakita*), ale predpona *roz-* (*rostrepat*). *Za tort*, *tolt* je *trat*, *tlat*, *za tert*, *telt* je *tret*, *tlet*. *Za psl. ch* je *s* (*Česi*), no *š* v nealternačných pozíciách slov so základom *vše* (*fšetko*). Skupina *dl*, *tl* je zväčša zachovaná (*metla*, *jedľa*, *podľa*, *močidlo*, *snovadlo*, *bidlo*, *jedlo*, *jedľi*, *sadľi*). V skupinách troch hlások vypadáva *d* (*hrlo*, *trlica*), no ide o mladšiu zmenu. V čase výskumu podoby *šilo*, *rilo*, *ced'ilo* už v skúmanom nárečí neboli prítomné. Sloveso *bit'* (spis. *byť*) má v 3. osobe pl. tvar *sa*. Ako zvláštnosť sa v monografii uvádza pravidelné používanie slovies s krátkou tematickou morféomou *-e-* namiesto dvojhlásky *-ie-* typu *nesešb*. V mnohých stredoslovenských nárečových areáloch sa vyskytuje opozícia *umreš* – *berieš*, preto sa autor domnieva, že v nárečí, ktoré opisuje, mohol byť pôvodne taký istý stav a neskôr sa mohli vyrovnat' tvary typu *berieš* podľa *umreš*. Výsledky po vokalizácii jerov sú veľmi rozmanité a autor ich podrobne opisuje. Nasleduje kapitola o vývine nosoviek, v ktorej sa konštatuje, že po labiálach v dlhej i krátkej polohe je v nárečí pomerne pravidelne široké *ä*. Vo Valaskej bol zaznamenaný prechod k výslovnosti *v'äčči*, *m'äso*, čo možno podľa autora monografie dať do súvislosti so stavom v susednom areáli (v Heľpe Atlas slovenského jazyka zaznamenáva tvary *miaso*, *piast*). Niekedy sa tvary s *ia* za psl. krátke **ę* považujú za zvláštnosť prinášanú valaským obyvateľstvom. Autor nadväzuje na interpretáciu A. Habovštiaka, podľa ktorého má tento jav pôvod v ukrajinskom

nárečí, a J. Stanislava, ktorý sa zase odvoláva na Pastrnka a Škultétyho zastávajúcich názor, že tvar prešiel zo susedného Spiša a je rusínskeho pôvodu. Ešte v sedemdesiatych rokoch bolo počuť vo Valaskej jotovanú výslovnosť po labiálach (*v'äčči, m'ä-so*), v osemdesiatych rokoch bol pravidelný výskyt *ä* v takých slovách ako *mäso, päť, päta, svät'i*, v Brezne ho začalo už v päťdesiatych rokoch nahrádzať *e*. Tu sa T. Bánik odvoláva aj na J. Mihála a konštatuje odlišný vývoj nárečia v mestskom a vidieckom prostredí. Ďalej pokračuje v opise vývinu vokalizmu. Výskumom napríklad zistil vo Valaskej slovo *sňah* a jeho deriváty, pričom podľa Atlasu slovenského jazyka je podoba *s a* iba na západnom Slovensku. Striednica *ä* za *e* je len v slovách *mäd* a *väža*, ktoré však ustupujú. V nominatíve pl. mužského a ženského rodu s koreňom zakončeným na *k, g, ch, h* sú dva geograficky odlišné tvary: s koncovkou *e* alebo *i* (*ruki, klobúki, ruke, klobúke*). Doterajšie dialektologické práce podľa zistenia autora lokalizujú výskyt tohto javu nepresne, a tak podrobne určuje izoglosu tohto javu; okrem údajov zo svojho výskumu uvádza i historické doklady (urbárske dotazníky).

Z oblasti konsonantizmu, ktorému je venovaný pomerne značný priestor, spomeňme niektoré najdôležitejšie črty. Výskyt mäkkých konsonantov v etymologicky „nenáležitých“ pozíciách sa dáva do súvislosti s nemeckou kolonizáciou v hámorských osadách. Osobitosťou breznianskeho nárečia je výslovnosť *n* pred *e, i* a pred *a*. Namiesto spisovného *d'* je vo Valaskej *j*: *choj, jasno*. Výraznejšie sa prejavuje zmenená výslovnosť v spoluhláskových skupinách *sch, pch > sk, pk* (*uskňe, vopkat'*), *chš > kš* (*tukší, lakší*), *tn > kn* (*žlkňe*), *str* sa zjednodušuje na *sr* (*sreda, sretnút*). Zdvojené konsonanty sa v nárečí nevyslovujú.

V druhej kapitole možno nájsť ďalšie zaujímavé javy z oblasti vokalizmu či konsonantizmu, ktoré sa dajú označiť ako „perličky“. Spomeňme napr. formu zámena *čuo*, ktorá sa ešte sporadicky vyskytuje v danom nárečí, výslovnosť *ü* v Čiernom Balogu, ktorá sa už nevyskytuje, ale nachádza sa v materiáloch F. Pastrnka (*tü, l'al'atü, k pánovü*), výskyt podoby *smerek*, dlhé mäkké *l'*, ktoré je zachytené v rámci Slovenska len v Čiernom Hrone a ktoré podľa všetkého neexistovalo už v sedemdesiatych rokoch.

Z oblasti morfológie sa autor relatívne podrobne venoval skloňovaniu substantív, kongruentnému skloňovaniu adjektív, zámen a čísloviek, zámenným tvarom nekongruentného skloňovania, flexii základných čísloviek a adverbiami. Väčší priestor mohol upriamiť na slovesá, ale prípadnú námietku dopredu vyvracia: „(...) uvádzame len javy relevantné z hľadiska porovnania so spisovným jazykom a z hľadiska zaradenia skúmaného nárečia do kontextu zvolenských nárečí. Z hľadiska najstarších vývinových procesov nesie skúmaná oblasť typické stredoslovenské rysy. V oblasti slovesnej flexie je tu situácia podobná ako v ostatných stredoslovenských nárečiach.“

Zo syntaxe pozornosť zameril na vetné typy (dvojčlenné a jednočlenné vety), na vyjadrovanie predmetu rozličnými pádmami, na adverbialne predložkové konštruk-

cie (T. Bánik zaznamenal niektoré osobitosti vo využití predložiek, o ktorých sa zmiňuje na troch stranách), dosť priestoru zaberá v publikácii problematika súvetí a slovosledu. Na základe výskumu autor konštatuje, že v nárečí sa často stiera rozdiel medzi podrad'ovacími a prirad'ovacími súvetiami, pripomína, že ústne nárečové prejavy nesú znaky nepripravených prejavov, preto sú často eliptické (ide o situačné alebo kontextové elipsy), časté sú vybočenia z väzby, prerušené, nedokončené výpovede. Oproti spisovnému jazyku sa v danom nárečí vyskytuje umiestnenie sponového slovesa a zvratného zámena na začiatku vety, čo Tomáš Bánik veľmi dobre ilustruje (*Som si povedala..., Zme sa mi namodlí!i!, ...sa mi to po zemi rozišlo.*), podobne ako vyjadrenie vetného záporu, pri ktorom je záporová častica na konci vety (*Ale ja som žiadna Berta nie.*). Dôležité je i zistenie, že pri sponovo mennom prísudku alebo vetnom základe sa zápor nerealizuje predponou *-ne* pri pomocnom slovese, ale postponovanou časticou *nie* (napr. *...abi boľi nie takie hlupie, Zme nie chori.*)

Tretia časť publikácie sa snaží podať obraz o súčasnej jazykovej situácii, o novšom stave nárečia, usiluje sa sledovať dynamiku jazyka. Prináša opis variantnosti vo fonologickom, morfológickom systéme a v syntaxi. T. Bánik na synchronom základe, prihliadnuc na historické procesy, špecifikuje diferenčné javy pôvodného, tradičného nárečia a štandardnej podoby slovenčiny, ktorá sa podľa neho používa v oficiálnej sfére v skúmanom regióne. O opodstatnenosti porovnania nárečia práve so štandardnou podobou slovenčiny možno diskutovať. Autor v tretej časti monografie sledoval mechanizmus ústupu a zániku niektorých diferenčných javov v závislosti od ich miesta v systéme pôvodného nárečia, skúmal striedanie nárečových a spisovných prvkov v závislosti od komunikačnej situácie a kontextu a analyzoval zastúpenie nárečových diferenčných javov v prejavoch príslušníkov jednotlivých vekových a sociálnych skupín. Rozoznáva štyri generačné skupiny: najstaršiu (nad 70 rokov), staršiu (50 – 70 r.), strednú (30 – 50 r.) a mladú generáciu. Percentuálne vyhodnocuje používanie javu vcelku a potom porovnáva výskyt nárečovej formy u starších ľudí a u ľudí v produktívnom veku. V prehľadných tabuľkách uvádza spojenia s (prípadnými) nárečovými javmi a skratkami (značkami) respondentov so zaradením do príslušnej generácie. Na prítomnosť nárečového javu (nárečových javov) odkazuje znamienkami plus a mínus. V texte pri jednotlivých javoch sa snaží ukázať, ktoré nárečové črty pretrvávajú u obyvateľov mesta Brezna, u vidieckeho obyvateľstva, u ľudí pracujúcich v poľnohospodárstve, u ovčiarov a samostatne hospodáriacich roľníkov, u robotníkov, u ľudí vysokoškolsky vzdelaných a pod. Iste by bola zaujímavá aj syntéza zoradená podľa sociálnych skupín. Na základe psychologického postoja T. Bánik rozlišuje používateľov jazyka na uzavretých, konzervatívnych, zjednodušené nazvaných nárečových a otvorených, kozmopolitných, ktorí sú schopní používať prvky rozličných variet národného jazyka a fungovať vo viacerých typoch societ.

Zaujímavé je zistenie autora o širokom *ä*, že ho nepozoruje výraznejšie u ľudí pracujúcich v poľnohospodárstve a mladšia generácia ho nepoužíva vôbec, a to ani takí respondenti, ktorí výrazne uplatňujú iné nárečové javy.

Oveľa viac diskutovanou témou ako široké *ä* je však v slovenskej lingvistiké mäkké *l*. To sa používa jednotne v celej oblasti breznianskych nárečí. T. Bánik cituje J. Stanislava z r. 1932, ktorý píše, že výslovnosť mäkkého *l* na strednom Slovensku sa vo väčších sídlach začala opúšťať už dávno, zaznamenal to už L. Štúr. Brezno bolo zmenou *l* na *l* zasiahnuté pravdepodobne druhotne, vplyvom kolonistov z Bystrice. Tomáš Bánik zistil, že vo väčšine prípadov sa *l* pred *i* vyslovuje na vidieku ako *l*. Výslovnosť *li* možno považovať za prvok breznianskej mestskej reči a preniká i na vidiek najmä u obyvateľov pracujúcich v B. Bystrici. Výslovnosť *l* pred *e* nebola vlastná pôvodnému nárečiu Valaskej, výslovnosť *le* sa podľa neho nevyskytuje i pod vplyvom mestskej reči a celonárodnej štandardnej formy jazyka. Výslovnosť tvrdého *l* v prípadoch ako *flaška*, *plúca*, *gulové*, *Polsko* zaznamenal najmä v Brezne a u štyridsať- až päťdesiatročných respondentov na vidieku. Mäkké *l* používajú viac ženy.

Okrem výslovnosti širokého *ä*, výslovnosti *li*, *le/li*, *le* a výslovnosti *l/l* pred inými hláskami autor analyzuje variantnosť výslovnosti *a* namiesto *e* v slovách *nak*, *nahaj*, *pohrab*, opozíciu *o – e* (napr. *domčok*), skracovanie pôvodne dlhých hlások v obci Valaská, prízvuk a melódiu vety, podrobne výslovnosť *tí*, *dí*, *ni* za pôvodné *ty*, *dy*, *ny* a aj v prípadoch za spisovné *ti*, *di*, *ni*, tvrdú výslovnosť slabík *ne*, *ni* v etymologicky nenáležitých pozíciách, výslovnosť bilabiálneho *u* v opozícii voči *l*, ďalej zmenu *ch* na *k*, opozíciu *mlačia*, *račeť*, *počta – mladšia*, *radšej*, *pošta*, zjednodušené pôvodné spoluhláskové skupiny, regresívnu asimiláciu *k* na *g* na začiatku slova (*grk – krk*), opozíciu *dě si*, *děkadě*, *dovica – gđe si*, *gđekadě*, *vlovica*, *j* miesto *d* (*jasno*, *choj*).

Variantnosť v morfológickom systéme dokumentuje na opozíciách z *domčeku – z domčeka*; *do Potuočok – do Potuočkov*; *fPotuočkach – fPotuočkoch*; *nájst' hriba – nájst' hrib*; *na mištički*, *do Bistrici – na mištičke*, *do Bistrice*; *jarkov*, *kuriatkov – jariek*, *kuriatok*; *znameňia – znameňie*; *Rakúšaňi – Rakúšaňia*; *drobnie – drobné*; *dobruo – dobré*; *oni sa – oni sú*; *ved'eť*, *pozreš – ved'ieť*, *pozrieš*; *haluškov že bi si bol'i daľi – haluškov že bi si daľi*; *oni hovoria aj doktorke – on hovorí doktorke*; *daj to t'ichší – daj to t'ichšie*. Uvádza pomenovanie morfológického javu, opisuje ho a vo väčšine prípadov analyzuje na príkladoch v tabuľkách.

Podobne je spracovaná variantnosť v oblasti syntaxe, no bohaté opozície tu nie sú až tak podrobne zaznamenané príkladmi. Ide o opozície *ja bi išiou – ja bi som išiou* (vety s vynechaným pomocným slovesom), *povedali, že to mast' – povedali, že to je mast'* (dvojčlenné sponové vety s vynechanou sponou), *kľieš'te boli pokvačkano – kľieš'te boli pokvačkanie* (porušená zhoda v sponovo-mennom prísudku), *kebi tu takí mal'i príst' čo bi to pilo – kebi tu takí mal'i príst' čo bi pili*, *bou za vachtára – bou vachtárom*, *drugal'i na kolovraťe – drugalo sa na kolovraťe*, *inšuo tam nemože*

dat' – inšuo sa tam nemože dat'/tam človek nemože dat'/nemožeš dat', zalialo pou d'ed'ini – voda zaliala pou d'ed'ini, aj fčera frkau – aj fčera frkalo, prachu nasipat' – prach nasipat', muž mi už umreu – môj muž umrel, na kuchiši, na prvom raze – v kuchiši, prvi raz, vo ml'ine – v ml'ine, išli dupkajúci – išli a pritom dupkali. Ďalej sú dve strany venované súvetiam a dve strany slovosledu.

V zhrnutí tretej, sociolingvistickej časti jednotlivé jazykové javy autor delí na pretrvávajúce (na prvé miesto zaraďuje prízvuk a špecifickú melódiu vety), ustupujúce, výrazne ustupujúce (zanikajúce) a zaniknuté.

Na tomto mieste sa nemôžeme podrobne venovať komentovaniu opisu či výkladu všetkých javov, ktorým sa recenzovaná práca venuje, a to nemôže byť ani cieľom. Publikáciu *Breznianske nárečia a spisovný jazyk* však podľa nás možno označiť za modernú monografiu, ktorá spája dialektológiu a sociolingvistiku. V práci – ako autor sám uvádza – analyzoval zastúpenie nárečových diferenčných javov v prejavocho príslušníkov rôznych vekových a sociálnych skupín, skúmal striedanie nárečových a spisovných prvkov v závislosti od komunikačnej situácie a kontextu a sledoval mechanizmus ústupu a zániku javov v závislosti od ich miesta v systéme pôvodného nárečia. Pozitívom je, že jednotlivé jazykové javy (nárečové, sociolingvistické) v nej autor analyzuje na nárečových textoch, ktoré pochádzajú z nahrávok z vlastného terénneho výskumu. T. Bánik nepoužíval metodologický postup, ktorý využíva techniku dotazníka, pretože by respondentov, informátorov mohol ovplyvniť. Dotazník síce prináša možnosť presnejšieho štatistického vyhodnotenia odpovedí, ale údaje by mohli byť skreslené proti bežnej výpovedi a oproti bežnému rozhovoru.

Nejde o komplexnú nárečovú monografiu, ale o dialektologicko-sociolingvisticú monografiu o hláskosloví, morfológii a čiastočne syntaxi. Tomáš Bánik sa na niektorých miestach svojej práce odvoláva na svoju rukopisnú prácu *Lexika breznianskeho nárečového rajónu*. Ku komplexnej charakteristike nárečia patrí aj spracovanie slovtvorby, preto treba od autora v budúcnosti očakávať (či žiadať?) aj štúdie z tejto oblasti. Za rovnako dôležité považujeme publikovanie (sprístupnenie) nárečového slovníka skúmanej oblasti, hoci vychádza celoslovenský nárečový slovník (podobne ako v Českej republike vznikajú aj regionálne nárečové slovníky vedeckého charakteru napriek tomu, že sa pripravuje celonárodný český nárečový slovník). Pozitívne treba hodnotiť spracovanie syntaktickej stránky a jej zaradenie do publikácie, pretože práve tejto sa v nárečových prácach venuje najmenej pozornosti. Záver recenzovanej publikácie obsahuje relatívne značný počet nárečových ukážok. Deväť strán literatúry použitej pri výskume a spracovaní monografie dokazuje skutočný prehľad v oblasti.

Monografia *Breznianske nárečia a spisovný jazyk* prispieva k poznaniu nášho národného jazyka a určite patrí do knižnice dialektológov, ako aj každého záujemcu o (skúmané) nárečie, jazyk a slovenskú kultúru. A nepochybne by mala byť určená tým, ktorí chcú bližšie spoznať región v okolí Brezna.

SABOL, JÁN – ZIMMERMANN, JÚLIUS: AKUSTICKO-AUDITÍVNA KOMUNIKÁCIA. KOŠICE: UNIVERZITA PAVLA JOZEFA ŠAFÁRIKA 2014. 168 S. ISBN 978-80-8152-116-4.

Iveta Bónová

*Filozofická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach
Šrobárova 2, 041 80 Košice, e-mail: iveta.bonova@upjs.sk*

Monografia Jána Sabola a Júliusa Zimmermanna *Akusticko-auditívna komunikácia* je jedným z kondenzovaných, teoreticko-metodologicky podložených a experimentmi preverených výstupov, ktorý vyplynul z ich dlhoročného výskumného záujmu o primárnu (vzhľadom na grafickú sústavu), zvukovo realizovanú podobu jazyka.

Autori nazerajú na zvuky ľudskej reči ako na artikulované „produkty“, ktoré šírené bezprostredným alebo sprostredkovaným komunikačným kanálom v akusticko-auditívnom type komunikácie vytvárajú sluchovým ústrojenstvom percipovanú akustickú štruktúru. Aj keď sa dominantne venujú akustickej stavbe reči, nevnímajú tri zložky rečového signálu (artikulačnú, akustickú a percepčnú) izolovane, ale vo vzájomne sa podmieňujúcom vzťahu. Prenosom informácie na pozadí komunikačného oblúka a jeho 9 stupňov demonštrujú intenzívne prepojenie fonetického a fonologického priestoru zvukových jednotiek, a hoci monografia mieri „do zvukového ‚prostredia‘ rečového kontinua (a jeho komponentov) na 1., fonetickom stupni abstrakcie, funkčný aspekt zvukového akustického signálu ‚posúva‘ jeho bádanie na 2., fonologický stupeň abstrakcie.“ (s. 5). Pri pohľade na prvky zvukovej štruktúry z diferencovaných hladín ich abstrakcie sa tvorcovia publikácie opierajú o pevné metodologické východisko, ktorým je *syntetická fonologická teória* (komplexne Sabol, 1989) budovaná na vzťahu invariantného (všeobecného) a variantného (jednotlivého). Z jej podstaty tak vyplýva minimálne dvojaký – fonetický a fonologický – aspekt hodnotenia zvukových prvkov, ktorý autori v monografii plne rešpektujú a hneď v úvode poukazujú na viaceré prípady rozdielneho riešenia fónických javov (napr. slabičná segmentácia v kontinuálnej reči pri preferovaní fonetického, rytmického aspektu sa líši od slabičnej segmentácie, ktorá zohľadňuje funkčný aspekt; rovnako hodnotenie vzťahu neslabičných a slabičných prvkov *r*, *l* sa líši v závislosti od interpretácie podľa diferencovaného stupňa abstrakcie).

Premyslené a logické kompozičné členenie monografie (predovšetkým radenie jej jednotlivých kapitol) je odrazom nielen dlhoročného vedeckovýskumného, ale aj

pedagogického pôsobenia oboch autorov. Autori v prvej kapitole, vychádzajúc z faktu, že „rečový signál sa skladá zo zložených tónov, šumov a impulzov“ (s. 19), vymedzujú terminologický aparát z oblasti všeobecnej akustiky (objasnenie fyzikálnej podstaty zvuku, rozdelenie procesov kmitania pružných telies podľa ich časového priebehu, akustické vlastnosti rečového signálu, opis rečového a sluchového ústrojenstva, ako aj výklad mechanizmov ich fungovania). Po vstupných informáciách o zvuku predstavujú popri stručných profesijných biografiách osobností (Wolfgang von Kempelen, Christoph Friedrich Hellwag, Henry Sweet, Jean-Paul Rousselot, Otto Jespersen, Roman Jakobson, Gunnar Fant, Morris Halle), ktoré sa zaslúžili o zrod a rozvoj experimentálnej fonetiky, výskumný objekt (rečový signál), metódy (postupy pri príprave akustického signálu, analýza v časovej a frekvenčnej doméne, waveletová analýza reči), výskumné nástroje a ich výsledné zobrazenia (oscilogram, spektrogram, sonagram, akustické spektrum), ktoré sú nevyhnutné pri analýze akustickej stavby zvukového signálu a interpretácii jej kvantifikovaných zistení.

Oporným bodom autorov pri deskripcii a explanácii akustickej štruktúry reči je v recenzovanej monografii slabika, zvuková jednotka súvislej reči, ktorá zasahuje všetky zložky rečového signálu a zároveň prepája prvky segmentálneho a suprasegmentálneho podsystemu. Desiatky vedeckých štúdií J. Sabola o slabike (jej podstate, typologickej charakteristike a hraniciach) sú dôkazom toho, že autor vníma uvedené jednotku v kontexte iných jazykových javov komplexne – na semiotickom pozadí vo všeobecnolingvistických (aj fonologickotypologických) súvislostiach. Slabika je tak pre autorov monografie pevným teoretickým východiskom a zároveň vhodnou aplikačnou zónou, od ktorej sa v odvíja rozbor akustickej štruktúry jednotlivých komponentov reči na segmentálnej a suprasegmentálnej úrovni. Prvky uvedených dvoch podsystemov (segmentálneho a suprasegmentálneho), aj keď, ako uvádzajú autori, sú diferencované s ohľadom na spôsob realizácie (artikulácia – modulácia, sukcesívnosť – simultánnosť, fonotaktilná diferencovanosť – fonotaktilná afinita) a funkciu (dominantne fonologicko-dištingtívna funkcia – štylizujúca funkcia), ich súčinnosť a protipohyb je „preukazným potvrdením vnútorného previazania (cez prienikový vzťah medzi nimi) ich kreovania a funkcie.“ (s. 73). Z ich vzájomného spolupôsobenia (osobitne v slovenčine) vyplýva viacero aktuálnych bádateľských úloh, ktoré autori ambiciózne predostierajú, a tým naznačujú ďalšie možnosti výskumu zvukovej reči.

Keďže slabika je „...jednotka s jedným vrcholom sonority, v ktorej sa manifestujú kontrastovosť a dištingtívne príznaky fónických prvkov a ktorá je nositeľom všetkých suprasegmentálnych javov...“ (Sabol, 1994, s. 217), tak posledná tretina monografie je logicky venovaná práve akustickej štruktúre segmentov (vokálov, šumových a sonórnych konsonantov) a suprasegmentov. Opätovne na zoradení informácií (artikulačná charakteristika predchádza akustickej stavbe) vidieť, že artikulač-

ný a akustický „rozmer“ zvuku sa v práci necharakterizujú ako rozporné, rovnako ako sa úroveň fóny neodčleňuje od úrovne fonémy. Akustická štruktúra zvukových jednotiek je doložená bohatým obrázkovým materiálom (oscilogramy a akustické spektrá slovenských vokálov, formantové schémy, sonagramy slov s analyzovanými vokálmi, sonórnymi a šumovými konsonantmi). Jednotlivé suprasegmentálne javy sa v práci interpretujú v závislosti od typu stvárňovania artikulačného prúdu (časové, silové, tónové a kvalitatívne) a zároveň sa argumentačne potvrdzujú najnovšími zisteniami vedeckých experimentov realizovaných v Laboratóriu experimentálnej fonetiky a komunikácie Katedry slovakistiky, slovanských filológií a komunikácie Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach (v čase pôsobenia autorov na Prešovskej univerzite aj na pracovisku v Prešove). Pri každom type modulácie sa uvádzajú konkrétne metódy merania časových, silových, tónových a kvalitatívnych (farba hlasu, timbre) rozmerov akustického signálu. Osobitne prínosnou (nielen pre filológov, ale aj pre mediálnych pracovníkov) je záverečná kapitola o súčinnosti suprasegmentálnych javov v rečovej praxi (napr. tempo a pauza, tempo a dôraz, pauza a dôraz, pauza a melódia, prízvuk a rytmus), ktorá na semiotickom pozadí a s interdisciplinárnym presahom vyúsťuje do zvukovej štylistiky a štylistiky zvuku.

Monografická práca *Akusticko-auditívna komunikácia* J. Sabola a J. Zimmermanna svojim bádateľským záberom, jeho „hlbkou“ poznávania fónickej reči v jej stavbe a funkciách, ako aj úsilím o komplexnosť vyplňa v súčasnej lingvistickej literatúre relatívne prázdny priestor v oblasti výskumu zvukovej roviny.

NOVÝ ENCYKLOPEDICKÝ SLOVNÍK ČEŠTINY ONLINE

Nový encyklopedický slovník češtiny online. Eds. P. Karlík – M. Nekula
– J. Pleskalová. Brno: Masarykova univerzita 2012 – 2017.

Jaromír Krško

*Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici
Tajovského 40, 974 01 Banská Bystrica, e-mail: jaromir.krsko@umb.sk*

Niekoľkoročný medzinárodný vedecký projekt prípravy encyklopedického slovníka češtiny sa dočkal svojho úspešného konca a výsledkom je dvojdielna monografia *Nový encyklopedický slovník češtiny A-M*, Praha: NLN 2016 a *Nový encyklopedický slovník češtiny N-Ž*, Praha: NLN 2016, ktorej zostavovateľmi sú P. Karlík, M. Nekula a J. Pleskalová.

Bonusom navyše je *Nový encyklopedický slovník češtiny online* (<https://www.czechency.org/>), ktorý vznikol v spolupráci Ústavu českého jazyka Filozofickej fakulty Masarykovej univerzity v Brne s Ústavom slavistiky na univerzite v Regensburgu. Vydarenú elektronickú verziu slovníka vytvoril tím spolupracovníkov Centra spracovania prirodzeného jazyka Fakulty informatiky Masarykovej univerzity v Brne.

Elektronické spracovanie slovníka spĺňa trendy modernej komunikácie a sprístupnenia najnovších vedeckých poznatkov z oblasti lingvistiky nielen študentom českého jazyka, ale aj poslucháčom jazykovedy vo všeobecnosti, samotným jazykovedcom, kultúrnym pracovníkom a širokej verejnosti, ktorá sa zaujíma o jazyk a jazykovedu.

Poživatelské prostredie elektronického slovníka je veľmi príjemné, jednotlivé heslá sa dajú vyhľadávať podľa abecedného zoznamu, prípadne podľa jednotlivých subdisciplín jazykovedy. V 1568 heslách sa vysvetľuje viac ako 7000 lingvistických termínov vrátane synonymných názvov, viaceré heslá obsahujú odkazy na príbuzné termíny, pričom v ľavom stĺpci sa objavujú lingvistické disciplíny, ku ktorým sa daný termín viaže – napr. pri hesle *ablaut* sa objaví fonológia, morfológia a diachronia.

Nový encyklopedický slovník češtiny online naplno využíva možnosť multimedialného elektronického priestoru – popri textovej časti s hypertextovými odkazmi na príbuzné termíny sa v heslách z dialektológie nachádzajú aj ukážky nárečových nahrávok s prepisom hovoreného textu, v hesle *znakový jazyk* nájde používateľ niekoľko video ukážok, v ktorých môže porovnať odlišnosť znakov v americkom, britskom a českom znakovom jazyku, ako aj funkčné porovnanie znakových jazykov s hovorenými jazykmi v umeleckom texte (v hesle *struktura jazykú mluvených*).

O tom, že slovník je určený nielen úzko špecializovaným odborníkom, ale aj iným používateľom, svedčia viaceré slovníkové heslá, ktoré sa skladajú zo základnej a z rozšírenej časti, pričom niektoré heslá majú rozsah niekoľkých odsekov a doplňujúce informácie môžu mať rozsah niekoľkých strán (porovnaj napríklad heslo *spřezkový pravopis* alebo *kognitivní lingvistika* atď.). Zrozumiteľnosť výkladov podporujú uvádzané príklady analyzovaných javov a bibliografické odkazy na ďalšiu dôležitú literatúru. Etickú (citačnú) rovinu používania slovníka a samotných hesiel uľahčuje odkaz na konci každého hesla.

Doterajšie encyklopedické slovníky (nielen českej proveniencie) boli poznačené vplyvom štrukturalizmu, predovšetkým pražskej lingvistickej školy. Moderné chápanie jazyka, jeho fungovanie a predovšetkým vnímanie jazyka ako sociálnej interakcie posúvajú výskum jazyka a jazykovedy dopredu, čo sa odrazilo aj v zohľadnení iných jazykovedných smerov. Nové heslá dopĺňajú encyklopédiu o poznatky z transformačnej generatívnej lingvistiky, pragmatiky, formálnej sémantiky, psycholingvistiky, genderovej lingvistiky... Medzi heslami nájdeme aj termíny, resp. terminologické skratky, ktoré ešte nemajú ustálený český variant – HPSG (headdriven phrase structure grammar), LFG (lexical functional grammar – lexikálne funkčná gramatika), G&B, GB (government and binding theory – teória riadenia a viazania), CxG (construction grammar – konštrukčná gramatika), MP (minimalist program – minimalistický program) ako reakcia na teóriu riadenia a viazania, DM (distributed morphology – distribuovaná morfológia) v rámci generatívnej gramatiky. Nové lingvistické termíny ukazujú na jednej strane veľké pokroky v skúmaní jazyka, na druhej strane prezentujú multidisciplinaritu jazykovedy, jej úzke prepojenie so sociológiou, psychológiou, kybernetikou a ďalšími vednými disciplínami.

Bohatosť hesiel encyklopedického slovníka z 38 oblastí jazykovedy je výsledkom spolupráce 191 autorov na príprave tohto diela. Tým bola zaručená (relatívna) presnosť termínov z jednotlivých jazykových subdisciplín.

Jemné disproporcie v niektorých heslách dokazujú (mierne) odlišné chápanie obsahu termínov v jednotlivých národných lingvistických školách – napr. pri hesle *transonymizace* sa popri čistej transonymizácii (bez formálnej obmeny) uvádza aj špecifický druh rozšírenej transonymizácie „s formální obměnou (řeka Svitava > oikonyma Svitavy, Svitávka)“, podobne aj pri iných uvedených príkladoch – „příjmení Bednářik < antroponymum Bednář“, prípadne „pomístní jméno Nivka < pomístní jméno Niva“. Tento spôsob slovtvorby (resp. v súlade s terminologickou sústavou českej onomastiky – názvtvorby) považujeme za onymickú deriváciu a nie transonymizáciu. Pri hesle *přezdívká* je v úvodnej charakteristike napísané, že ide o „neúřední vlastní jméno, které většinou charakterizuje osoby, méně místa nebo věci“. Novootvorenou oblasťou, resp. smerovaním onomastických výskumov je práve oblasť pomenovaní miest a vecí, ktorých názvy fungujú v menších (relatívne uzavre-

tých) sociálnych skupinách, ako je to napokon uvedené aj v spomínanom hesle – „přezdívky míst n. věci jsou většinou omezeny na menší okruh uživatelů a prozatím nebyly systematicky zkoumány. (např. nový Renault Laguna dostal od svého majitele přezdívku Plecháč, ta je známa jen rodině.)“⁴. Ide o existenciu sociálnych proprií, v tomto prípade ide o rodinné chrématonymum. Pokiaľ by išlo o názvy lokalít známych len určitej rodine, išlo by o rodinné toponymá, ako o tom písali M. Majtán a J. Krško. Pre kolektívnu prezývku obyvateľov obce (v hesle je uvedená prezývka „Kujebáci – obyvatelé Vysokého Mýta“⁵) sa v slovenskej onomastickej terminológii ustálil presnejší termín prezývkové obyvateľské meno, ktoré vyjadruje, že ide o kolektívnu prezývku vzťahujúcu sa na obyvateľov (antroponymický objekt), na rozdiel od prezývkového ojkonyma (napr. Oslany > Somárovece), ktorá sa vzťahuje na terénny (toponymický) objekt.

Relatívne krátke heslo *živé vlastní jméno* odkazuje na silnú tradíciu slovenskej onomastickej školy reprezentovanej predovšetkým V. Blanárom a J. Matejčíkom. Dôležitým aspektom tohto hesla je však posunutie termínu z antroponymie do oblasti toponymie – „na potrebu systematického zkoumání živé toponymie upozorňují David & Mácha (2014:18–23); za živá toponyma považují ‚úředně nestandardizovaná toponyma bez zřetele k druhu označovaného objektu a jejich komunikačnímu užití. Přívlastek živý odkazuje především na jejich přítomnost v každodenní, zvláště mluvené mezilidské komunikaci‘ (David & Mácha, 2014:22).“ Otvára sa tak priestor skúmania aktuálneho stavu toponymie v bežnej komunikácii. Tento výskum môže skúmať nielen aktuálne názvotvorné procesy, nové lexikálne východiská proprií, ale aj vplyvy cudzích jazykov na apelatívny a propriálny systém jazyka, výber dôležitých orientačných bodov v sociálnom priestore ľudí a pod. Vytvára sa tu priestor na skúmanie tzv. *jazykovej krajiny*. Tento termín napr. v encyklopédii chýba, to však neznamená, že postupom času nebude jej súčasťou.

Napriek tomu, že *Nový encyklopedický slovník češtiny online* predstavuje najaktuálnejší stav poznania v oblasti jazykovedy a jazykovednej terminológie, našiel by sa priestor na ďalšie termíny, ktoré táto encyklopédia neobsahuje. To je však prirodzený jav otvoreného poznania. Elektronické prostredie je veľmi pružné a umožňuje rýchlo aktualizovať a dopĺňať nové termíny.

Nový encyklopedický slovník češtiny online si určite nájde používateľov nielen medzi jazykovedcami a študentami lingvistických disciplín, ale aj v radoch ďalších jazykovedných priaznivcov a nadšencov. Tento slovník môže terminologicky obohatiť tradičné i nové subdisciplíny lingvistiky, prípadne môže vyvolať plodnú diskusiu o obsahu jednotlivých termínov.

ŠPICBERGY A/ALEBO SVALBARD?

Jozef Genzor

Ilava, e-mail: asian.and.african.studies@post.sk

Územie, ktoré pomenúvajú názvy v nadpise článku, tvorí skupina ostrovov v Severnom ľadovom oceáne na krajnom severe Európy. Pre ojedinelé zvláštnosti sa niekedy prezýva arktické Galapágy. Oficiálne ide o *Svalbard*. Názov *Špicberg* sa totiž týka iba hlavného, najväčšieho ostrova, preto je označovanie celého súostrovia týmto menom nepresné a nesprávne, hoci dosť rozšírené. K nesprávnemu používaniu názvu súostrovia prispieva na Slovensku aj Malá slovenská encyklopédia. Encyclopaedia Beliana z roku 1993: sú v nej samostatné heslá, a to *Svalbard* s vecnými chybami, ale aj *Špicberg* s istými nepresnosťami. Pritom v druhom prípade mal byť odkaz na heslo *Svalbard*, v ktorom sa mohol problém tohto geografického názvu jednoznačne vysvetliť. V hesle *Nórsko* sa zasa *Svalbard* a *Špicberg* používajú ako synonymá. V Zozname štátov a závislých území Úradu geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky^[1] (aj v publikácii Slovenské vžitie názvy štátov a závislých území, 2000), prerokovanom na zasadaní 2. sekcie Názvoslovnej komisie Úradu geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky, je iba oficiálny názov *Svalbard*. Správne názvy súostrovia zachytáva Atlas sveta – Nový obraz Zeme, ktorý vydal Ikar v roku 2005.

Svalbard v starej nórčine doslova znamená „studený okraj“, „ľadová zem“ či „chladné, studené pobrežie“, čo je výstižný názov tejto severnej krajiny. Ľadovce a snehové pláne pokrývajú 60 % územia. Podnebie je arktické, zmierňuje ho však teplý Golský prúd. Letá sú studené (priemerná teplota v júli je 6,1 °C) a zimy chladné (priemerná teplota v januári je -15,8 °C), ale studený vietor spôsobuje, že je na pocit chladnejšie. Golský prúd tečie popri západnom a severnom pobreží Západného Špicbergu, a tak je väčšinu roka more vhodné na plavbu.

Ostrov údajne objavili v 12. storočí Vikingovia. Skutočne nepopierateľným objaviteľom sa stal až Willem Barents (1550 – 1597), významný holandský moreplavec a polárny bádateľ, ktorý sa v roku 1596 vylodil na severozápade najväčšieho ostrova a tiež ako prvý zmapoval už predtým známu Novú zem. Jeho meno nesie Barentsov ostrov, Barentsovo more severne od Nórska a sídlo Barentsburg na Západnom Špicbergu. Okrem toho je po ňom pomenovaná aj pobočka Leeuwardenskej univerzity na holandskom ostrove Terschelling. Názov *Spitsbergen* je holandský, znamená Špicaté vrchy a vyskytuje sa v názve Vestspitsbergen (Západný Špicberg).

Ako uvádzajú Pravidlá slovenského pravopisu (2013; ďalej PSP), obyvateľské názvy sú *Špicberčan* (mn. č. *Špicberčania*), *Špicberčanka*, prídavné meno je *špicberský*. *Svalbard* v PSP uvedený nie je. Obyvateľské názvy sú *Svalbard'an* (mn. č. *Svalbard'ania*), *Svalbard'anka*, prídavné meno je *svalbardský*.

Longyearbyen [vysl. longjerbjen] na Západnom Špicbergu je administratívnym sídlom (hlavným mestom) Svalbardu, nórskeho autonómneho územia vzdialeného 1 300 km od severného pólu. Obyvateľské názvy sú *Longyearbyenčan* (mn. č. *Longyearbyenčania*), *Longyearbyenčanka*, prídavné meno je *longyearbyenský*.

Hoci je *Svalbard* súčasťou Nórska, ostáva neutrálnym územím. Oficiálnym predstaviteľom je Sysselmann pã Svalbard, voľne preložené „gubernér Svalbardu“, sídlia v Longyearbyene. Ide vlastne o administratívny orgán zodpovedný za políciu, hasičov, záchranárov a iné verejné služby na ostrovoch.

Svalbard je najsevernejší cíp Európy a jeho usadlosti sú najsevernejšie trvalo obývané miesta na svete (azda okrem vojenskej a vedeckej stanice Alert na severe Ellesmerovho ostrova v kanadskom teritóriu Nunavut). Stálych obyvateľov je približne 2 500, väčšina žije v Longyearbyene a Barentsburgu, 55,4 % z nich sú Nóri, 44,3 % sú Rusi a Ukrajinci a 0,3 % tvoria iné národnosti. V minulosti bola ruská populácia dokonca väčšia ako nórska. Úradným jazykom je nórcina, ale takmer všetci vedia po anglicky. Rusi a Ukrajinci používajú ruštinu.

Podľa *Špicbergov* nazvala anglická astronómka Mary Adela Blaggová pohorie Montes Spitzbergen na privrátenej strane Mesiaca.

Na záver možno konštatovať, že oficiálny, štandardizovaný názov súostrovia je *Svalbard*. Pomenovanie *Špicberg* je neformálne a nepresné. Keďže je však dosť rozšírené, používa sa namiesto výrazu *Svalbard*. Jeho používanie možno tolerovať v popularizačných článkoch, v médiách a v bežnej komunikácii.

Literatúra

Atlas sveta – Nový obraz Zeme. Bratislava: Ikar 2005. 345 s.

Malá slovenská encyklopédia. Encyclopaedia Beliana. Bratislava: Encyklopedický ústav SAV – Goldpress Publishers 1993. 822 s.

Pravidlá slovenského pravopisu. 4., nezmen. vyd. Bratislava: Veda 2013. 592 s.

Slovenské vžitie názvy štátov a závislých území. 2. vyd. Bratislava: Úrad geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky 2000. 88 s.

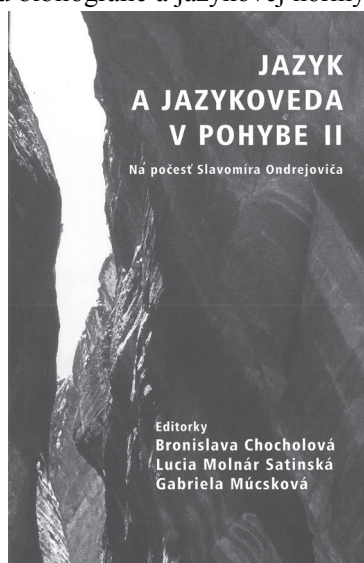
Internetové zdroje

[1] Štandardizácia geografického názvoslovia. Názvy štátov. Dostupné na: <http://www.skgeodesy.sk/sk/ugkk/geodezia-kartografia/standardizacia-geografickeho-nazvoslovia/nazvy-statov/> [cit. 20. 11. 2017].

zostavila Júlia Behýlová, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Panská 26, 811 01 Bratislava, e-mail: julia.behylova@juls.savba.sk

JAZYK A JAZYKOVEDA V POHYBE II. Zborník z medzinárodnej konferencie (Socio)lingvistika – perspektívy, limity a mýty (Smolenice 11. – 13. 4. 2016). Eds. Bronislava Chocholová – Lucia Molnár Satinská – Gabriela Múcsková. Bratislava: Veda 2017. 575 s. ISBN 978-80-224-1605-4.

Zborník vedeckých štúdií je venovaný jubilujúcemu prof. PhDr. Slavomírovi Ondrejovičovi, DrSc. Úvodná časť zborníka obsahuje slávnostné príhovory, pozdravy a spomienkové texty, ďalšie príspevky tematicky nadväzujú na jazykové a jazykovedné inšpirácie S. Ondrejoviča. V prvej kapitole *Jazyk – kultúra – pragmatika* sú príspevky z oblasti štandardizačných praktík v slovenskom jazykovom prostredí, masmediálnej komunikácie, verbálnej manipulácie; články o kultúrnych a jazykových tabu v minulosti a dnes, o žánrových premenách blogu, o znakových a rituálnych aspektoch komunikácie v spisovnej češtine, ako aj príspevok na tému xenodiskurzu o Maďaroch, Rómoch a maďarských Rómoch na Slovensku. Kapitola *Jazyk – societa – dynamika* je venovaná aktuálnej báze spisovnej slovenčiny, hovorovej slovenčine, jazykovej norme z pohľadu konfliktu predstáv o jazyku Bratislavy a vidieka, sociolektu hráčov počítačových hier, vzťahu bibliografie a jazykovej normy, hovorovej slovenčine za hranicami Slovenska, sociolingvistickému výskumu Rusínov a otázke lexikálnych prevzatí z angličtiny v staršej slovenčine. V kapitole *Jazyk – dejiny – osobnosti* sa príspevky venujú strate cyrilometodského dedičstva, pohľadu Š. Launera na štúrovský spisovný jazyk a reflexii diel J. Ribaya a S. Czambela. Obsahom poslednej kapitoly s názvom *Jazyk – gramatika – lexika* sú príspevky o aspektuálnosti ako parolovej kategórii, o používaní slova *tak* v súkromnej korešpondencii, o viac-slovných pomenovaniach, o názvoch abnormálnych stavov tela, duše a spoločnosti; o negácii ako slovotvornom aspekte a o hľadani jednotky hovorového prejavu (replika, výpoveď, predhovor) i o jazykovotypologickej charakteristike kompozície v češtine.

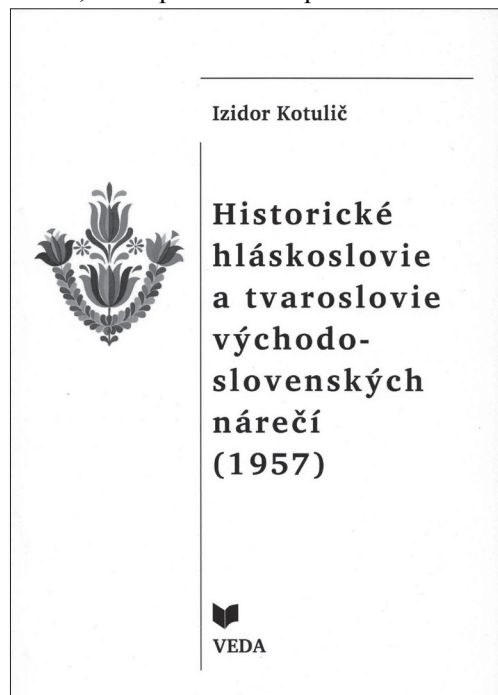
KOTULIČ, Izidor: Historické hláskoslovie a tvaroslovie východoslovenských nárečí (1957). Ed. S. Habijanec. Bratislava: Veda 2017. 269 s. ISBN 978-80-224-1582-8.

Knižné vydanie kandidátskej práce významného slovenského jazykovedca druhej polovice 20. storočia, ktorá nebola doteraz publikovaná. Jazykovedci ju mohli poznať výlučne z početných bibliografických odkazov v základných dielach E. Paulinyho – vo *Fonologickom vývine slovenčiny* (1963) a vo *Vývine slovenskej deklinácie* (1990). Podľa slov autora cieľom Kotuličovej dizertácie bolo „podať vyčerpávajúci výklad jednotlivých hláskoslovných a tvaroslovných zmien, a tým postaviť i celostnú problematiku historického vývinu východnej slovenčiny na pevnejšiu základňu“ (s. 12). V období vzniku dizertácie boli totiž súčasťou akademického diskurzu teórie považujúce východoslovenský dialekt iba za spojenie prvkov slovenského, poľského a ukrajinského jazyka.

Veľkú časť dizertácie tvoria početné nárečové a historické jazykové záznamy. I. Kotulič ich excerpoval z publikovaných prameňov alebo získal vlastným terénnym výskumom či bádáním v takmer všetkých východoslovenských i v relevantných budapeštianskych archívoch. Hodnotné sú najmä jeho poznatky o sotáckom nárečí, ktoré považoval – podobne ako iné okrajové nárečia, napr. severošarišské –

za kľúčové pri objasňovaní vývinu východoslovenských nárečí. Tieto údaje dnes možno už len ťažko prakticky overiť, predstavujú však najcennejšiu časť dizertácie.

Po 60 rokoch od vzniku dizertácie sa historicko-poznávací jazykoveda posunula dopredu a pre správne pochopenie textu sú v knihe zaradené zásady editorského spracovania a vypracovania kritického poznámkového aparátu. Publikácia S. Habijanca sprístupňujúca dielo I. Kotuliča (1927 – 2012) je určená najmä odborníkom v slovanskej diachrónej jazykovede.

POKYNY PRE AUTOROV

Redakcia **Slovenskej reči**, časopisu pre výskum slovenského jazyka, uverejňuje recenzované, dosiaľ nepublikované príspevky. Súčasťou príspevkov do rubrik **Štúdie a články** a **Diskusie a rozhľady** je preklad názvu príspevku, abstrakt (asi 100 slov) a kľúčové slová (3 – 10) – všetko v anglickom jazyku. Príspevky môžu obsahovať maximálne 20 % autocitácií.

Príspevky prijímame na adrese: **slovenska.rec@gmail.com**.

Autori zaslaním príspevku vyjadrujú súhlas s jeho redakčným spracovaním.

Pravidlá formálnej úpravy textu

- Texty prosíme predkladať v elektronickej podobe vo formáte rtf alebo doc, písmo Times New Roman, veľkosť 12, riadkovanie 1,5.
- V prípade, že sa v texte vyskytujú zvláštne znaky, tabuľky, grafy a pod., je potrebné odovzdať príspevok aj vo verzii pdf alebo vytlačení.
- Pri mene a priezvisku autora je potrebné uviesť tituly a pracovisko.
- Text príspevku má byť zarovnaný z ľavej strany, slová na konci riadka sa nerozdeľujú, tvrdý koniec riadka sa používa len na konci odseku.
- Odseky sa začínajú zarážkou.
- **Polotučné písmo** sa spravidla používa pri nadpisoch, podnadpisoch a kľúčových pojmoch.
- *Kurzíva* sa spravidla používa pri uvádzaní príkladov, názvov štúdií, publikácií a pod.
- Na poznámky v texte prosíme používať automatickú funkciu textového editora „poznámka pod čiarou“ (uvádzané na každej strane, nie súhrnne na konci textu).
- Odkazy na literatúru v texte sa uvádzajú v zátvorke v podobe: priezvisko autora, rok vydania a číslo strany, napr. (Ďurovič, 1999, s. 102). V prípade citovania dvoch odlišných publikácií jedného autora, ktoré vyšli v tom istom roku, za rokom vydania uvádzať malé písmeno, napr. (Ďurovič, 1999a, b).
- Zoznam použitej literatúry sa uvádza na konci príspevku (nie v poznámkach pod čiarou) v abecednom poradí. Ak obsahuje viac položiek jedného autora, jednotlivé položky sa radia chronologicky. V zozname je iba literatúra, ktorá sa v článku cituje alebo na ktorú sa v texte odkazuje.

Bibliografické odkazy:

- **knižná publikácia:**
DOLNÍK, Juraj: Všeobecná jazykoveda. 2. dopln. vyd. Bratislava: Veda 2013. 432 s.
- **článok v časopise:**
HORECKÝ, Ján: Sémantické a derivačné pole slovíes *ísť* a *chodiť*. In: Slovenská reč, 1999, roč. 64, č. 4, s. 202 – 208.
- **štúdia v zborníku:**
ONDREJOVIČ, Slavomír: Medzi purizmom a globalizmom. In: Jazyk v politických, ideologických a interkultúrnych vzťahoch. Sociolinguistica Slovaca. 8. Eds. J. Wachtarczyková – L. Satinská – S. Ondrejovič. Bratislava: Veda 2015, s. 25 – 32.
- **slovník:**
Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G. [1. zv.]. Hl. red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava: Veda 2006. 1134 s.
- **korpusový odkaz:**
Slovenský národný korpus – prim-7.0-public-all. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2015. Dostupný na: <http://korpus.juls.savba.sk>.
- **internetový odkaz:**
JAMRICHOVÁ, Petra: Poznámky z družiny. Dostupný na: <http://jamrichova.blog.sme.sk/c/244412/Poznamky-z-druziny.html> [cit. 4. 11. 2011].
- ostatné pramene (mapy, kartotéky a pod.) sa uvádzajú abecedne v rámci literatúry.

SLOVAK LANGUAGE

JOURNAL FOR THE SLOVAK LANGUAGE RESEARCH

PUBLISHED BY ĽUDOVÍT ŠTÚR INSTITUTE OF LINGUISTICS, SLOVAK ACADEMY OF SCIENCES

SLOVENSKÁ REČ

ČASOPIS PRE VÝSKUM SLOVENSKÉHO JAZYKA

ORGÁN JAZYKOVEDNÉHO ÚSTAVU ĽUDOVÍTA ŠTÚRA SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

Výhradný distribútor na Slovensku/The exclusive distribution in Slovakia:

SAP – Slovak Academic Press, s. r. o., Bazová 2, 821 08 Bratislava, Slovenská republika

e-mail: sap@sapress.sk, www.sapress.sk, registračné číslo 7089

Objednávky do zahraničia/Orders abroad:

Slovart-G. T. G., s. r. o., Krupinská 4, P. O. Box 152, 852 99 Bratislava 5, Slovakia

tel. +421 2 6383 9472, fax +421 2 6383 9485, e-mail: info@slovart-gtg.sk

Ročné predplatné pre Slovensko/Annual subscription for Slovakia: 15 €

Jednotlivé číslo/Separate issue: 5 €

© Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Bratislava

ISSN 0037-6981 (tlačaná verzia/print)

EV 3695/09

ISSN 1338-4279 (online)

IČO vydavateľa 00167 088